

Lee McIntyre

Post tiesa

Iš anglų kalbos vertė
Rasa Kvarinskienė ir Rūta Česnulevičiūtė

eucri^{mas}

Vilnius 2020

Versta iš knygos:
Post-Truth by Lee McIntyre.
MID Press.

Leidinio bibliografinė informacija pateikiama
Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos
Nacionalinės bibliografijos duomenų banke (NBDB)

TEISĖS GINAMOS.

Šį leidinį draudžiama atgaminti bet kokia forma ar būdu, viešai skelbti, įskaitant viešą prieinamumą kompiuterių tinklais (internete), išleisti ir versti, platinti jo originalą ar kopijas parduodant, nuomojant, teikiant panaudai ar kitaip perduodant nuosavybėn.

Draudžiama šį kūrinių, esančių bibliotekose, mokymo įstaigose, muziejuose arba archyvuose, mokslinių tyrimų ar asmeninių studijų tikslais atgaminti, viešai skelbti ar padaryti viešai prieinamą kompiuterių tinklais tam skirtuose terminaluose tų įstaigų patalpose.

Iš anglų kalbos vertė
Rasa Kvarinskienė, Rūta Česnulevičiūtė

Redagavo ir korektūrą atliko
Violeta Kočiūnaitė

Maketuotojas
Ernestas Vinickas

Viršelį adaptavo
Eglė Raubaitė

ISBN 978-609-437-401-2

© 2018 Massachusetts Institute of Technology.
All rights reserved.
© Leidykla „Eugrimas“, 2020
© Lietuvos mokslų akademija, 2020

*Skirta Andy'ui ir Jon'ui,
bendraminčiams, siekiantiems išminties*

Pasaulyje nyksta objektyvios tiesos samprata.

Mūsų istorija virsta melu.

– George'as Orwell'as

TURINYS

	<i>Pratarmė</i>	11
	<i>Įvadas</i>	13
	<i>Padėka</i>	15
Pirmas skyrius:	<i>Post tiesos samprata</i>	17
Antras skyrius:	Mokslo neigimas – <i>post tiesos</i> reiškinio pirmtakas	26
Trečias skyrius:	Kognityvinio šališkumo šaknys	38
Ketvirtas skyrius:	Tradicinės žiniasklaidos populiarumo mažėjimas	56
Penktas skyrius:	Socialinių tinklų išpopuliarėjimas ir problema dėl melagingų naujienų	73
Šeštas skyrius:	Ar į tiesos nuvertinimą atvedė postmodernizmas?	96
Septintas skyrius:	Kova su <i>post tiesos</i> reiškiniu	115
	<i>Sąvokų žodynėlis</i>	131
	<i>Pastabos</i>	133
	<i>Bibliografija</i>	158
	<i>Kitų skaitinių sąrašas</i>	167
	<i>Rodyklė</i>	168
	<i>Apie autorių</i>	182

PRATARMĖ

MIT Press leidyklos publikuojama serija „Svarbiausios žinios“ (*Essential Knowledge*) – tai lengvai prieinamos glaūstos, gražiai išleistos kišeninio formato knygos aktualiomis temomis. Jas rašo iškiliausi mąstytojai – kultūros, istorijos, mokslo ir techninių sričių ekspertai.

Nūdienos pasaulyje, kai informacija pasiekama akimirksniu, mums tampa greitai prieinama nuomonės, pseudoaiškinimai ir paviršutiniški aprašymai. Daug sunkiau rasti esminių žinių, kurios padėtų suprasti mūsų pasaulyje veikiančius principus. *Essential Knowledge* serijos knygos šį lūkestį pateisina. Kad skaitytojui būtų lengviau suprasti sudėtingas sąvokas, specialių žinių reikalaujančios temos šiose knygose pateikiamos ir nespecialistams aiškia kalba, iš esmės nagrinėjami kritiniai klausimai.

Bruce'as Tidor'as
Masačusetso technologijos instituto
biologijos inžinerijos ir informatikos profesorius

{VADAS

Rašant šią knygą – 2017 metų pavasarį – pati karščiausia tema yra *post* tiesa (nuvertinta tiesa, angl. *post-truth*). Matome tai iš laikraščių ir televizijos. Nugirstame iš žmonių pokalbių restoranuose ir lifte. Rašyti šia tema – privalumas, tačiau ir iššūkis, nes sunku kalbėti apie tai, kas vis dar nauja, nepastovu ir vertinama prieštaringai.

Ši knyga tikriausiai skirsis nuo kitų *Essential Knowledge* serijos knygų, nes joje nagrinėjama unikali tema. *Post* tiesos sampratą paskleidė tie, kam kelia nerimą aplinkybė, kad tikroji tiesa lieka po tamsiu šydu. Nors šis požiūris nėra atvirai palaikomas, auga susirūpinimas, kad nūdienos politiniame kontekste faktams ir tiesai iškilusi grėsmė.

Kadangi tema labai jautri, – priešingai nei būtų galima tikėtis iš akademinę knygą rašančių autorių – neliksiu visiškai neutralus. Iš tikrųjų – taip palaikytume klaidingą atitikties įspūdį, o būtent tai ir yra vienas iš *post* tiesos požymių. Diskutuojant šia tema, mūsų oponentai – ne *post* tiesos gynėjai, manantys, kad tai yra gerai, o tie, kas apskritai neigia šią problemą esant. Beje, ryžtis parašyti knygą apie *post* tiesą jau reiškia, jog ne viskas gerai (nebent siekčiau ką nors paneigti). Analizuodamas stengsiuosi būti sąžiningas, bet nepamiršiu, kad liksiu nešališkas.

Jei viena pusių daro neproporcingai daug klaidų, teisybės atžvilgiu būtų nesąžininga apsimesti ir dėti lygybę.

Kai kam galbūt kils klausimas, ar *post* tiesos sąvoka iš tiesų yra visiškai nauja. Ar tai nėra „propagandos“ sinonimas? Argi „alternatyvieji

faktai“ nėra paprasčiausias melas? Deja, ne viskas taip paprasta. Nors yra istorinis mūsų dabartinės situacijos precedentas (jį nagrinėsime vėliau), būtų neteisinga *post* tiesos sąvoką bandyti pritempti prie kurios nors kitos. Bent jau Amerikoje nėra įprasta girdėti, kad, formuojant mūsų įsitikinimus apie empirinius dalykus, faktai yra mažiau svarbūs nei nuojautos. Esame patyrę rimtų iššūkių (susijusių net su pačia tiesos samprata), bet dar niekada nesame susidūrę su tokiais atvirais bandymais iškreipti tikrovę politikoje. Turint mintyje *post* tiesą, stulbina ne tai, kad tiesa patiria išbandymą, bet tai, kad ji kaip mechanizmas panaudojama politinei įtakai.

Todėl siekdami suprasti, ką reikia iš esmės žinoti apie *post* tiesą, neišvengsime politikos.

PADĖKA

Norėčiau padėkoti keletui žmonių už jų indėlį rašant šią knygą. Visų pirma ir labiausiai – savo žmonai Josephine'ai, ji visada buvo šalia, palaikė mano ketinimus ir pritarė, kad daryčiau tai, kuo tikiu. Jos patarimai buvo nepaprastai svarbūs – padėjo kuo geriau parengti šią knygą. Man pasisekė, kad turiu dukrą ir sūnų, kurie palaiko mano polinkį į filosofiją, jie taip pat kritiškai peržvelgė šios knygos rankraštį. Esu dėkingas Louisa'ai ir James'ui, padėjusiems man patobulinti stilių ir turinį.

Ypač norėčiau padėkoti savo draugams Andy'iui Norman'ui ir Jon'ui Haber'iui už jų pastabas ir kritiką, tai padėjo įgyvendinti šį užmojį. Nors už galutinę knygos turinį nė vienas iš jų neatsakingas, iš jų nuoširdaus pomėgio diskutuoti ir teikti idėjų pasisėmiau didžiulio įkvėpimo, todėl norėčiau šią knygą skirti jiems. Julia Robinson pateikė įžvalgių pastabų dėl rankraščio, o Diana Rodriguez buvo puiki partnerė aptariant knygoje išreikštas mintis. Bryan'as Barash'as padėjo man labai laiku pasidalijęs su manimi apie melangingas naujienas. Dėkoju visiems.

Man pasisekė, kad turėjau tris puikius recenzentus (visų jų vardai anoniminiai, todėl negaliu jų įvardyti), kurie pateikė svarbios kritikos ir padėjo man patobulinti galutinę knygos versiją.

Galiausiai, norėčiau padėkoti redaktoriui Phil'ui Laughlin'ui, nes be jo vizijos ir patarimų šis sumanymas apskritai nebūtų įgyvendintas. Taip pat esu dėkingas visiems kitiems *MIT Press* ekspertams, nes kaskart galiu

savimi didžiuotis leisdamas knygą su jais. Nuo redagavimo iki dizaino, marketingo ir reklamos – ir tai jau trečioji knyga, kurią leidžiame kartu. Ypač norėčiau padėkoti savo korektorei Judith'ai Feldmann už tai, kad išgelbėjo mane nuo daugybės netikslumų, – tam turėjau labai mažai laiko.

Suprantu, kad ši knyga vienus pradžiugins, kitiems sukels įtūžį. Už tai ir likusias klaidas esu atsakingas tik pats.

PIRMAS SKYRIUS

POST TIESOS SAMPRATA

*Kai apgaulė taps visuotinai priimtina,
prabilti apie tiesą reikš tikrą revoliuciją.
– Gorge'as Orwell'as*

Post tiesos fenomenas visuomenės akiratyje atsidūrė 2016 metų lapkritį, kai Oksfordo žodyno sudarytojai 2016 metų žodžiu paskelbė *post-truth* (*post* tiesa; nuvertinta tiesa – red.). Mat kai 2015 metais jo vartojimas išaugo daugiau nei 2 000 proc., pasirinkimas atrodė akivaizdus. Tarp kitų pretendentų buvo *alt-right* („kraštutiniai dešinieji“) ir *Brexit* („Breksito šalininkas“), dar labiau pabrėžę politinį tų metų kontekstą. Atrodo, kad frazė „*post* tiesa“ geriausiai atspindėjo to meto įvykius. Daugelis liko pasibaisėję klaidinančiu faktų pateikimu, akivaizdžių įrodymų nepaisymu argumentuojant ir atviru melu 2016 metais balsuojant už „Breksitą“ ir per JAV prezidento rinkimus.

Girdėdami Donald'ą Trump'ą be jokių įrodymų teigiant, kad pralaimėti rinkimai reikštų, jog rezultatai buvo suklastoti, susimąstome, ar faktai ir tiesa vis dar yra svarbūs.¹

Po rinkimų situacija dar pablogėjo. D. Trump'as teigė – vėlgi nepateikdamas jokių įrodymų, – kad neva jei ne milijonai tų, kurie balsavo nelega-

liai, jis būtų laimėjęs visuotinį balsavimą (kuriame Hillary Clinton surinko kone 3 milijonais balsų daugiau). Tada – dar vienas teiginys, nepaisant septyniolikos Amerikos žvalgybos agentūrų vienbalsės nuomonės, – kad Rusija nesuklastojo Amerikos rinkimų rezultatų.² Vienas D. Trump'o patarėjų, pasinaudojęs ginčų sąmyšiu, rodos, pareiškė, kad „tokio dalyko kaip faktai, deja, nebėra“.³

Po prezidento priesaikos 2017 metų sausio 20 dieną D. Trump'as paskleidė nemaža melo vėl: neva jis laimėjo rinkimus didžiausia persvara iš visų prezidentų, išskyrus Ronald'ą Reagan'ą (tai netiesa); neva minia per jo inauguraciją buvo didžiausia JAV istorijoje (tai paneigia fotografijos ir Vašingtono metro įrašai, rodantys, kad tą dieną juo naudojosi mažiau žmonių); neva jo kalbą CŽV pareigūnai pasitiko ovacijomis atsistoję (iš tiesų jis nedavė jiems nurodymo sėsti). Vasario pradžioje D. Trump'as pareiškė, kad JAV žmogžudysčių skaičius buvo didžiausias per keturiasdešimt septynerius metus (nors FTB bendroje nusikaltimų ataskaitoje matyti, kad tas skaičius beveik siekė istorines žemumas).⁴ Šis teiginys ypač krito į akis, nes paantrino ankstesnį D. Trump'o melą respublikonų suvažiavime – prezidentas siekė įtikinti, kad nusikalstamumas didėja. Tuokart D. Trump'ą pavadavo Newt'as Gingrich'as, štai jo pokalbis su CNN žurnaliste Alisyn'a Camerota:

A. CAMEROTA: Smurto atvejų skaičius sumažėjo. Ekonomika po truputį auga.

N. GINGRICH'AS: Didžiuosiuose miestuose nesumažėjo.

A. CAMEROTA: Smurtinių nusikaltimų ir žmogžudysčių skaičiai yra mažesni. Taigi sumažėjo.

N. GINGRICH'AS: Tuomet kodėl Čikagoje, Baltimorėje ir Vašingtone skaičiai padidėjo?

A. CAMEROTA: Žinoma, yra vietų, kuriose žmogžudysčių problemą reikia spręsti geriau.

N. GINGRICH'AS: Šalies sostinė, trečias didžiausias miestas.

A. CAMEROTA: Tačiau apskritai šalyje nusikalstamumas sumažėjęs.

N. GINGRICH'AS: Garantuojau, kad paprastas amerikietis, šįryt atsikėlęs, tikrai nemano, kad nusikalstamumas sumažėjęs ir kad dėl to jis gali jaustis saugiau.

A. CAMEROTA: Tačiau taip yra. Visuomenė saugesnė, ir tai byloja sumažėję skaičiai.

N. GINGRICH'AS: Ne, tai tik jūs taip manote.

A. CAMEROTA: Šį faktą patvirtino FTB.

N. GINGRICH'AS: Aš taip pat pateikiau faktą. <...> Vyrauja nuomonė, kad liberalai turi visokias statistinių duomenų, kurie teoriškai galbūt yra teisingi, bet praktiškai neatspindi realybės.

A. CAMEROTA: Luktelėkite, pone pašnekove. Jūs sakote, kad liberalai pateikia kažkokius magiškus skaičius. Šiuos duomenis pateikė FTB. Tai ne liberalų organizacija, tai – kovos su nusikalstamumu organizacija.

N. GINGRICH'AS: Ne, aš taip pat neklystu. Žmonės jaučia didesnę grėsmę.

A. CAMEROTA: Taip, jaučia. Tai tiesa, bet faktai sako ką kita.

N. GINGRICH'AS: Aš, kaip politinis kandidatas, verčiau vadovausiuosi tuo, kaip jaučiasi žmonės, o jūs galite remtis savo teorija.⁵

Skaitydami George'o Orwell'o distopinę novelę „1984-iejį“ (1984), galime įsivaizduoti ne mažiau baugų pokalbį Meilės ministerijos rūsyje. Ne vienas dabar nerimauja, kad judame tos tamsios vizijos, apie kurią rašoma knygoje, link ir kad tiesa kelyje į autoritarinę valstybę taps pirmąja auka.

Oksfordo žodyne *post-truth* apibrėžiama kaip „aplinkybės, kai objektyvūs faktai, formuojant visuomenės nuomonę, lemia mažiau nei apeliavimas į emocijas ir asmeninius įsitikinimus“. Šiame apibrėžime žodelis *post* vartojamas ne laiko prasme (kaip žodyje „pokaris“), o ta prasme, kad tiesa yra užgožta, tarsi nereikšminga. Daugelis filosofų šiuos žodžius sieja su kova, tačiau pažymėtina, kad tai daug daugiau nei akademiniai svarstymai. 2005 metais Stephen'as Colbert'as juokais pramanė žodį *truthiness* (jis reiškia įsitikinimą savo teisumu tik dėl to, jog kažkam kažkas *atrodo*, bet nebūtinai paremta faktais), reaguodamas į tai, kad George'as W. Bush'as pernelyg pasikliauja savo intuicija priimdamas svarbius sprendimus, pavyzdžiui, tada, kai paskyrė Harriet'ą Miers į JAV Aukščiausiąjį Teismą arba pradėjo karą Irake, neturėdamas pakankamai įrodymų apie masinio naikinimo ginklus. Tada šį žodį žmonės laikė šmaikščiu pokštu, bet šiandien jis nebeatrodo juokingas.⁶

Matydami Didžiojoje Britanijoje vykstančią ir faktais beveik neparemtą Breksito kampaniją, kurios metu šimtai autobusų reklamuoja mela-

gingą statistiką, esą Jungtinė Karalystė kas savaitę moka po 350 milijonų eurų Europos Sąjungai⁷, girdėdami politikų vis dažniau skleidžiamą dezinformaciją apie savo tėvynainius Vengrijoje, Rusijoje ir Turkijoje, daugelis prieina prie išvados, kad tiesos nuvertinimas – tai stiprėjanti tarptautinė tendencija, bandymai tikrovę iškreipti grindžiant savo nuomone, o ne atvirksčiai – nuomonę grįsti faktais.

Tuo nesiekiamo paneigti faktų svarbos – tiesiog įsigalėjusi nuostata, kad juos bet kada galima nusišviesti arba atrinkti ir pateikti tik tuos, kurie palaiko tam tikrą politinę tiesą. Galbūt tai turėjo omenyje vyriausioji D. Trump'o patarėja Kellyanne'a Conway, sakydama, kad spaudos sekretorius Sean'as Spicer'is, kalbėdamas apie D. Trump'ą suerzinusius JAV parkų tarnybos pateiktas nuotraukas, kuriose matyti tūkstančiai tuščių kėdžių, ketino pateikti „alternatyviusius faktus“ dėl minios masiškumo per inauguraciją.

Taigi – ar *post* tiesa yra tiesiog melas? Ar tai tik politinė priemonė? Ne visai. Atsakytume, kad šiuo atveju ši sąvoka yra nedaloma, normatyvinė. Ji išreiškia tiesos šalininkų susirūpinimą, kad tiesa tampa nebesvarbi. O kaipgi tie, kurie tiesiog siekia nušviesti kitą prieštaringai vertinamos temos pusę ir mano, kad iš tikrųjų reikia paieškoti alternatyviųjų faktų? Vienos objektyvios tiesos idėja visada buvo vertinama prieštaringai. Ar tas, kas tai pripažįsta, būtinai yra konservatyvus? Arba liberalus? O galbūt šios skiriamosios linijos apskritai nėra, nes prieš kelis dešimtmečius kairiosios pakraipos reliatyvistų ir postmodernistų skelbta tiesos sampratos kritika šiandien sklinda iš dešiniųjų atstovų lūpų.

Filosofijoje gilinimasis į tiesos sampratą prasidėjo nuo Platono, jis perspėjo (per Sokratą) apie melagingų teiginių keliamą pavojų pažinimui.

Sokratas manė, kad neišmanymą galima įveikti mokant. Didesnę grėsmę kelia tie, kurie yra fanatiškai įsitikinę, kad žino tiesą, – jie gali priimti skubotus, melagystę grįstus sprendimus. Šiuo atveju čia svarbu pateikti bent minimalų tiesos apibrėžimą. Bene žinomiausias iš jų yra Aristotelio: „Sakyti, kad tai, kas teisinga, iš tiesų yra neteisinga, ir atvirksčiai, reikia meluoti, o sakyti, kad tai, kas teisinga arba neteisinga, iš tiesų taip ir yra, – sakyti tiesą.“⁸ Žinoma, filosofai jau ne vieną amžių ginčijasi, ar toks atiktimi grįstas požiūris yra tikslus ir ar iš tiesų teiginio teisingumą mes vertiname tik pagal tai, kaip jis atitinka tikrovę. Nors retas filosofas bandys

paneigti, kad tiesa yra svarbi, nuomonės dėl tiesos deramos *teorijos* išsiskiria (yra koherentistai, pragmatistai, semantikai).¹⁰

Vis dėlto šiuo atveju svarbu ne tai, ar turime tinkamą tiesos teoriją, o tai, kaip suprasti įvairius bandymo būdus *iškreipti* tiesą. Pirmiausia pradedame nuo to, kad kartais klystame, – patys to nenorėdami pasakome netiesą. Tačiau tai nėra melas, tai – netiesa, nes klaidą padarėme netyčia. Toliau yra *sąmoningas nežinojimas*, kai nesame tikri, ar tai, ką sakome, yra tiesa, ir nesivarginame tuo pasidomėti.

Tokiu atveju galime pagrįstai kaltinti kalbėtoją už jo tingumą, nes jis bent iš dalies yra atsakingas už savo nežinojimą, ypač – jei faktus nesunku patikrinti. Dar toliau eina melas, kuris reiškia, kad imamasi melagystės siekiant suklaidinti. Svarbu pastebėti, kad būtent čia prasideda bandymas apgauti kitą žmogų, nes sąmoningai pateikiama neteisinga informacija. Iš esmės kiekvienas melas turi klausytoją. Galbūt nesijaučiame kalti, jei mūsų melo niekas nesiklauso (arba jei esame tikri, kad niekas juo nepatikės), bet vos tik imame siekti įtikinti žmogų *sąmoningai sakydami jam netiesą* – periname nuo faktų interpretavimo prie jų klastojimo. Ar būtent tai ir yra *post* tiesa?

Ribos tarp šių etapų ne visada yra aiškos ir laviruoti tarp jų nėra lengva. D. Trump'o teiginį, kad prieš jo inauguraciją nevyko jokių pokalbių tarp jo patarėjo nacionalinio saugumo klausimais ir Rusijos pareigūnų, pirmą kartą galėtume nurašyti sąmoningam nežinojimui. Tačiau kai D. Trump'as *tai tebeneigia dvi savaites* po to, kai jo paties žvalgybos atstovai pranešė jį informavę apie šiuos pokalbius, – imame įžvelgti motyvą. D. Trump'ui nuolat kartojant, kad, atmetus nelegalius balsus, jis būtų laimėjęs visuotinį balsavimą, *New York Times* vos po trijų dienų nuo jo prezidentavimo pradžios ėmėsi drąsaus sprendimo – išspausdino straipsnį su antrašte, skelbiančia, kad D. Trump'as melavo.¹¹

Panagrinėkime kitus įdomius santykio su tiesa atvejus. Filosofas Harry'is Frankfurt'as savo knygoje žaviai arogantišku, bet griežtu tonu rašo apie tai, kad „taukšti niekus“ nebūtinai reiškia meluoti, galbūt kalbėtojas tiesiog elgiasi neatsakingai ir yra abejingas tiesai. Ar taip elgiasi D. Trump'as? Yra ir kitokių, labiau šališkų, požiūrių į tiesą. Girdėdami N. Gingrich'o pasisakymą, jog žmonių nuojautos dėl žmogžudysčių skaičiaus yra svarbesnės nei FTB statistika, įtariame, kad jis tiesiog ciniškai

elgiasi, savotiškai atverdamos duris tiesos nuvertinimui. Politikai, kurie iškreipia tiesą savo naudai, puikiai tai žinodami (kaip ir dauguma kitų), – netauškia niekų, jie akivaizdžiai siekia paveikti kitus. Tačiau tiesos nuvertinimas gali pasireikšti ir dar pavojingesne forma – savęs apgaudinėjimu ir manija, kai žmogus iš tiesų tiki netiesa, nors ją paneigia beveik visi patikimi šaltiniai. Pats gryniausias tiesos nuvertinimas esti, kai žmogus įsitikinęs, kad minios reakcijos *keičia* požiūrį į melą. Ekspertai ginčijasi, kurį atvejį atitinka D. Trump'as šiame kontinuum: ar jis – apgavikas, abejingas, ciniškas, ar apimtas didybės manijos. Šiaip ar taip, visi šie apibūdinimai pakankami, kad tiesą būtų galima laikyti *post* tiesa. Man, kaip filosofui, visos šios tiesos nuvertinimo formos atrodo apgailėtinos. Nors svarbu pažymėti jų skirtumus ir suprasti, kad yra daugybė būdų prisidėti prie tiesos nuvertinimo, – tiems, kam nuoširdžiai rūpi tiesos samprata, nė vienas iš jų neturėtų būti priimtinas.

Kebliausia yra ne paaiškinti, kas yra nežinojimas, melas, cinizmas, abejingumas, politinis faktų iškraipymas ar net manija. Su tuo susiduriame jau šimtus metų. Iš tiesų *post* tiesos eroje nauja yra tai, kad abejojama ne tik realybės *pažinimo* idėja, bet ir apskritai patikimumu dėl realybės. Jei žmogus vadovaujasi neteisinga informacija ar klysta, jis greičiausiai už tai sumokės – vien noro, kad naujas vaistas išgydytų širdies ligą, neužtenka. Tačiau kai elementarius faktus neigia mūsų vadovai, kitaip tariant, didžioji mūsų visuomenės dalis, – pasekmes patiriame visi.

Per 300 000 žmonių mirė dėl Pietų Afrikos prezidento Thabo Mbeki'o pareiškimų, kad antiretrovirusiniai vaistai tėra Vakarų paskleista sąmokslų teorija ir kad AIDS galima gydyti česnakais ir citrinų sultimis¹². Tokių pat ar net žalingesnių ilgalaikių padarinių galime patirti dėl prezidento D. Trump'o teiginių, jog klimato kaita yra apgavystė, kurią sumanė Kinijos vyriausybė, siekdama sužlugdyti Amerikos ekonomiką.¹³ Vis dėlto tikroji problema, mano manymu, yra ne tam tikro (perdėto) įsitikinimo turinys, o tai, kad kai kuriems faktams – pagal tai, ką norima pateikti kaip tiesą, – skiriama daugiau dėmesio nei kitiems. Bėda ne tai, kad klimato kaitos neigėjai netiki faktais, o tai, kad jie priima tik tuos faktus, kurie pateisina jų ideologiją. Kaip ir visi sąmokslų teoretikai, jie jaučiasi turį teisę taikyti dvigubą standartą – tikėti (be jokių įrodymų), kad klimato kaitos mokslininkai dalyvauja visuotiniame sąmokslu, ir pasirinkti jiems palankią

Post tiesa – tai viršesnė
ideologija, kurios atstovai
bando įtikinti žmogų tuo,
kas nebūtinai yra įrodyta.

mokslinę statistiką, kuri neva įrodo, jog planetos temperatūra per pastaruosius du dešimtmečius nepakilo.¹⁴ Neigėjai ir kiti ideologai nuolat taiko stulbinamai aukštus kriterijus faktams, kuriais nenori tikėti, bet tuo pat metu lengvatikiškai priima viską, kas atitinka jų pasaulėžiūrą. Pagrindinis kriterijus – tikėti tuo, kas patvirtina ankstesnius įsitikinimus.¹⁵ Tai ne faktų atmetimas, o proceso iškreipimas, faktus tikslingai renkant ir naudojant įsitikinimams apie tikrovę formuoti. Tokia atranka kenkia suvokimui, jog *kai kurie dalykai yra tikri, kad ir kaip dėl to jaustumės*, ir kad mes (bei politikai) turėtume siekti juos išsiaiškinti.

Anksčiau visa tai apibūdinau kaip pagarbą tiesai, pažymėdamas, jog priimtini tyrimo metodai yra tie, kurie veda teisingų įsitikinimų link (tarime, mokslas).¹⁶ Nesu tikras dėl galimybės kaip nors perkalbėti tuos, kurie teigia, kad tiesa nėra svarbi arba kad jos apskritai nėra. Tačiau ar tai *post* tiesos fenomeno esmė? Dar kartą įsigilinę į Oksfordo žodyne pateiktą apibrėžimą ir pasiklausę pastaruoju metu vykusios viešosios diskusijos suprasime, jog *post* tiesos šalininkai teigia ne kad tiesos nėra, o kad *faktai priklauso nuo mūsų politinio požiūrio*.

Oksfordo žodyne apibrėžiama, kas yra *post-truth* – tai tikėjimas, kad nuojautos kartais yra svarbesnės už faktus. Beje, ne mažiau svarbu yra, *kodėl* taip nutinka. Juk neverta ginčyti akivaizdaus ar lengvai patvirtinamo fakto be priežasties, nebent tuo galima pasiekti pranašumą. Jei „nepatogus faktas“ kelia grėsmę asmens įsitikinimams, kartais tikslingiau bandyti jį užginčyti. Tai gali pasireikšti sąmoningai arba nesąmoningai (nes kartais siekiame įtikinti save), tačiau svarbiausia, kad toks santykis su faktais randasi tik tada, kai norime apginti savo įsitikinimus, kurie mums svarbesni už pačią tiesą. *Post* tiesa – tai viršesnė ideologija, kurios atstovai bando įtikinti žmogų tuo, kas nebūtinai yra įrodyta, siekdami politinio dominavimo.

Tačiau su tuo galima ir reikia nesitaikstyti. Juk norime, kad mūsų visuomenėje politinių sprendimų pagrindas būtų ne versti mus vienaip ar kitaip jaustis juos įgyvendinus, o patirti, kaip gerai jie veikia. Žmogaus prigimtis linkusi tikėti prietaisais, nuogausti, bet tai nereiškia, kad negalime išsiugdyti gebėjimo atsirinkti, kurie įrodymai patikimesni. Žinoma, gali kilti teorinių klausimų apie mūsų pajėgumą pažinti objektyvią tiesą, bet juk epistemologai ir kritinio mąstymo teoretikai susirgę kreipiasi ne į ką kitą kaip į gydytoją.

Vyriausybės taip pat neturėtų statyti daugiau kalėjimų tik dėl to, kad joms „atrodo“, jog nusikalstamumas didėja.

Taigi ką reikėtų daryti? Pirmas žingsnis kovoje su tiesos nuvertinimu – suprasti iš ko tai kyla. Galima manyti, kad *post* tiesos samprata plykstelėjo ir pasklido 2016 metais, bet taip nėra. *Post tiesos* sąvoka išpopuliarėjo pastaruoju metu – tai susiję su Breksitu ir JAV prezidento rinkimais, – tačiau reiškinių užuomazgų jau būta prieš tūkstančius metų, plėtojantis kognityvinio iracionalumo (jis būdingas tiek liberalams, tiek konservatoriams) sampratai. Jau minėjau – tai kilo iš akademinių diskusijų apie objektyvios tikrovės nepažinumą, – tomis diskusijomis buvo siekiama sumenkinti mokslo įtaką. Visa tai pablogino pastarojo meto pokyčiai žiniasklaidoje. Tačiau mums pasisėkė, kad, bandydami suprasti *post* tiesos fenomeną, galime vadovautis tam tikromis gairėmis.

Per pastaruosius du dešimtmečius pasireiškus klimato kaitos, vakcinų, evoliucijos ir kitų mokslo temų neigimo protrūkiui, susiformavo taktika, ji dabar taikoma nuvertinant tiesą. Dešinieji savo išpuoliuose prieš mokslą jau seniai naudojami mūsų įgimtu kognityviniu šališkumu, smulkmeniškai priekabiauja tiesos klausimais akademinėje bendruomenėje ir pasinaudoja žiniasklaida. Tiesiog dabar mūsų laukas apima visą faktinę tikrovę. Anksčiau buvo ginčijamasi dėl nepatikusios mokslinės teorijos, dabar – dėl JAV parkų tarnybos nuotraukų ars *CNN* vaizdo įrašo.

Nors *post* tiesos fenomenas gali atrodyti svetimas ir painus, iš tiesų nėra sunku jį perprasti. Tiesa, tam nepakaks įvardijimo „Trump’as“. Pasaulyje, kuriame politikai gali užginčyti faktus *be jokių politinių padarinių*, kovai su tiesos nuvertinimu neužtenka pavienių pastangų. Tai yra ne tik mūsų vadovų, bet ir kiekvieno iš mūsų atsakomybė. Pastaruoju metu šis fenomenas pasireiškia vis stipriau, todėl manau, kad geriausia su juo kovoti bandant išsiaiškinti, kas jį skatina. Nors atrodytų, kad Breksito balsavimas ir JAV prezidento rinkimai yra neatsiejamai susiję su tiesos nuvertinimu, nė vienas iš jų nėra *post* tiesos priežastis, jie – šio reiškinių rezultatas.

ANTRAS SKYRIUS

MOKSLO NEIGIMAS – POST TIESOS REIŠKINIO PIRMTAKAS

Gerbiamasis, pasikeitus faktams, pasikeičia ir mano nuomonė.

O jūs?

– John'as Maynard'as Keynes'as

Post tiesos fenomeno buvo galima tikėtis žinant tai, kas atsitiko su mokslu per pastaruosius kelis dešimtmečius. Kadaisė gerbtu moksliniu metodu ir jo rezultatais šiandien aibė nespecialistų atvirai abejoja. Svarbu pabrėžti, kad mokslinių tyrimų rezultatus nuolat tikrina patys mokslininkai, tačiau čia kalbėsime ne apie tai.

Mokslininko pateiktą teoriją įvairiais etapais vertina jo kolegos, jie bando pakartoti atliktus tyrimus ir, laikydamiesi aukščiausių standartų, empiriškai tikrina pateiktus faktus. Dėl empirinių įrodymų svarbos, vertinant mokslinę teoriją, yra aiškūs principai, kaip tai daryti. Tačiau net ir kruopščiausios apsaugos priemonės neapdraudžia nuo visų klaidų. Būtina

kiek įmanoma labiau užtikrinti, kad būtų skelbiami tik kokybiški darbai, net jei tas procesas gana nemalonus. Bandymai nuslėpti galimą šališkumą – interesų konfliktą, finansavimo šaltinį – vertinami labai griežtai. Tačiau, jei mokslininkai taip atidžiai tikrina vienas kito darbus, kodėl kai kurie ne mokslininkai jaučia poreikį abejoti jų tyrimų rezultatais? Ar tikrai dėl to, kad tais rezultatais nepasitiki? Daugeliu atvejų – ne, nepaisant to, kad būtent taip savo elgesį bando pagrįsti mokslo neigėjai, jei tyrimų rezultatai prieštarauja jų ideologiniams įsitikinimams.¹ Kartais profanai jaučia poreikį abejoti ne tik mokslininkų motyvais, bet ir jų kompetentingumu. Iš čia ir kyla mokslo neigimas.

Vienas iš dažniausiai pasitaikančių mokslo neigėjų argumentų, kai jiems nepatinka kurio nors mokslinio tyrimo rezultatai, teigti, kad tyrimą atliko šališki mokslininkai. Atrodytų, kad, pripažįstant žalingą ne empirinio pobūdžio (religinių, politinių) įsitikinimų įtaką vertinant empirinius tyrimus, išreiškiama pagarba aukštiesiems mokslo standartams, bet, deja, dažniausiai taip nėra. Neretai netgi nutinka taip, kad mokslinio tyrimo rezultatų priešininkai ramia sąžine nagrinėjamai temai pritaiko *savo* ideologinius standartus (net jei ir neigia, kad tai daro), prisidengdami atvirumo ir teisingumo nuostatomis.

Tai ciniškas bandymas paneigti, jog mokslas skelbia tiesą, ir privers ti žmones abejoti, kad empiriniai tyrimai iš tikrųjų gali būti nešališki. Sėkmingai tai pasiekus, siūloma „alternatyviosios“ teorijos. Juk jei *visas* mokslas yra neobjektyvus, nieko baisaus duoti šansą savo paties teorijai, net jei ji iškreipta ideologinių įsitikinimų.

Klastingesnieji kritikai nusitaiko į konkrečius mokslininkus ir ima juos kaltinti mokslo standartų nesilaikymu: neva jie esantys pernelyg siaurų pažiūrų ir atmetantys visas teorijas, kurios neatitinka jų interesų. Iš dalies šie mokslo oponentai neteisingai supranta (arba dėl savo ciniškumo nenori suprasti) esmingo dalyko moksle – jie yra įsitikinę, kad surinkus pakankamai įrodymų, būtų galima įrodyti teoriją. Tačiau taip nėra – nesvarbu, kad ir kokie tvirti būtų įrodymai, mokslinės teorijos neįmanoma įrodyti galutinai. Kad ir kaip kruopščiai ją tikrintume, teorija vis tiek liks tik teorija.² Moksle visada yra teorinė tikimybė, jog ateityje gauti duomenys rezultatą paneigs, bet tai nereiškia, kad mokslinės teorijos yra nepagrįstos ir nepatikimos. Mokslininkams tiesiog tenka pripažinti,

jog net patys įtaigiausio paaiškinimai yra tik tvirtais įrodymais pagrįsti įsitikinimai.

Šiuo tariamu mokslinio mąstymo trūkumu dažnai naudojasi teigiantieji, kad būtent *jie* yra tikrieji mokslininkai – neva jei mokslas yra atviras visiems, neturėtume atmesti alternatyviųjų teorijų. Šie žmonės tiki, kad kol teorija nėra galutinai įrodyta, gali būti teisinga konkuruojanti teorija.³

Mano manymu, mūsų neturėtų trikdyti mokslo epistemologinė situacija, tai reikėtų priimti kaip privalumą ieškant tiesos. Sukurti įrodymais pagrįstą mokslinę teoriją – didelis pasiekimas. Tiesą sakant, jei taikytume aukščiausius empirinio aiškinimo standartus, tai įrodyti reikėtų būtent pseudomokslines teorijas, kurios konkuruoja su mokslinėmis. Nepajėgdami atrasti nepaneigiamų įrodymų, esame priversti tenkintis geriausiais tuo metu turimais. Tuomet reikėtų paklausti mokslo neigėjų, kokiais įrodymais remiasi jie. Deja, tokio atkaklaus neigėjo išraiška paprastai byloja pasimetimą. Tiems, kurie mažai žino apie mokslą ar išvis nenutuokia, kaip jis funkcionuoja, atrodo, kad nesugebėjimas neginčijamai įrodyti evoliucijos yra nepaprasta silpnybė, tad ir puiki proga pasiūlyti alternatyviųjų teorijų. (Beje, techniškai neįmanoma įrodyti ir kad Žemė yra apvali.)⁴

Ryškiausias pastarojo meto pavyzdys – klimato kaita.

Mokslininkai faktiškai sutaria, kad visuotinė temperatūra kyla ir kad dėl to pagrindiniai kaltininkai yra žmonės, tačiau visuomenėje susiformavo mitas apie šiuo klausimu intensyviai vykstančią mokslinę diskusiją. Ta pati istorija kartojasi ir kitose srityse, bet apie tai čia pateiksiu tik trumpai.⁵ Iš tiesų mano tikslas yra parodyti, kad apskritai mokslo neigimas padeda suprasti *post* tiesos fenomeną. Tam turbūt turėtume grįžti gerokai į praeitį, o tiksliau – šeštąjį dešimtmetį, kai tabako bendrovės, skatindamos mokslo neigimą, ėmė kelti abejonių, ar cigarečių rūkymas tikrai sukelia plaučių vėžį.

„Mes kurstome abejones“

Mokslo neigimas gali kilti iš ekonominių arba ideologinių paskatų. Dažniausiai dezinformacijos kampaniją pradeda žmonės, bijantys kažką prarasti, o vėliau prisideda jų pasekėjai. Knygoje „Melas, įtraukta“ (*Lies*,

Incorporated) Ari Rabin'as-Havt'as išsamiau nagrinėja šią sąsają tarp ekonominių interesų ir *post* tiesos politikos, vertindamas, kaip įmonių finansuojamas lobizmas (ir melas) įvairiose srityse paveikė politikų nuomonę apie klimato kaitą, ginklus, imigraciją, sveikatos apsaugą, valstybės skolą, rinkėjų reformą, abortus ir gėjų santuoką.⁶

Diskusijose dėl rūkymo galime rasti ne vieną puikų pavyzdį apie reiškinio neigti mokslą ištakas. Knygoje „Abejonių pardavėjai“ (*Merchants of Doubt*) Naomi'ė Oreskes ir Erik'as Conway'us ryžosi atsekti, kaip Tabako pramonės tyrimų komiteto (*TIRC*) mokslininkų parengta taktika tapo mokslo neigimo šablonu.⁷ Siekiant suprasti, kaip, rodos, politinėmis pažiūromis grindžiami prieštaravimai iš tiesų prasidėjo nuo pelno siekimo, labai svarbu atskleisti šios istorijos ekonominę pusę (idėjiniai motyvai tuo pagrindu kilo vėliau). Knygoje autoriai pasakoja, iš kur kilo masinis priešinimas klimato kaitos problemai (jį finansavo naftos įmonės). Jie taip pat rašo apie tai, kaip melagingos naujienos iš antraštinio masalo tapo visiška dezinformacija.

Istorija prasideda 1953 metais viešbutyje „Plaza“ Niujorke. Čia susitiko didžiųjų tabako bendrovių vadovai spręsti, ką daryti dėl neseniai paskelbto mokslinio straipsnio, kuriame rašoma apie nustatytą sąsają tarp cigaretėse randamos tabako dervos ir laboratorinėms pelėms išsivysčiusio vėžio. Viršūnių susitikimui vadovavęs legendinis viešųjų ryšių ekspertas John'as Hill'as pasiūlė, užuot toliau varžiusis tarpusavyje dėl to, kieno cigaretės sveikesnės, tabako gamintojams susivienyti kovai su mokslu ir finansuoti papildomus „tyrimus“. Vadovai susitarė tai daryti per J. Hill'o naujai įsteigtą Tabako pramonės tyrimų komitetą, šio misija buvo įtikinti visuomenę, kad nėra įrodymų, jog cigarečių rūkymas sukelia vėžį, ir kad straipsnis, kuriame ši priklausomybė aprašyta, neva daugybei mokslininkų kelia abejonių.⁸

Jiems pavyko. Remdamasis tuo, kad mokslininkai neįrodė „neginčijamos sąsajos“ tarp cigarečių ir vėžio (nes moksle neįmanoma įrodyti sąsajos tarp bet kurių dviejų kintamųjų)⁹, *TIRC* daugelyje Amerikos laikraščių (jų bendra auditorija siekė 43 milijonus skaitytojų) išpirko po visą puslapį skelbimui ir taip sudrumstė visuomenę sukeldamas šiuo klausimu abejonių, nors mokslininkų sprendimas iš esmės buvo kone įsitvirtinęs. A. Rabin'as-Havt'as rašo:

Tabako pramonės tyrimų komitetas buvo įkurtas siekiant kurstyti abejones dėl sutartinos mokslininkų nuomonės, kad rūkymas sukelia vėžį, ir įtikinti žiniasklaidą, jog yra ir kita, ne mažiau svari, išvada dėl tabako keliamo pavojaus. Komitetas taip pat siekė nukreipti politikus, kad šie nepriimtų tabako įmonių ekonominiams interesams nepalankių sprendimų.¹⁰

Ši istorija tęsėsi keturis dešimtmečius – tabako gamintojai toliau smerkė mokslinius tyrimus, kol 1998 metais, galiausiai, jiems teko sutikti uždaryti naują *TIRC* komitetą (paviešinta tūkstančiai vidaus dokumentų, iš kurių matyti, kad nuo pat pradžių viskas buvo kruopščiai planuojama) ir sumokėti 200 milijardų JAV dolerių už tai, kad ateityje prieš juos nebūtų pradėta naujų bylų.

Sprendimas buvo atvėręs duris į pasaulinę rinką, leido nevaržomai parduoti savo produktą, remiantis nuostata, kad vartotojai patys turėtų žinoti apie jo keliamą riziką. Kas paskatino tabako bendroves taip pasielgti dabar? Tikėtina, jog per keturis dešimtmečius uždirbtas pelnas gerokai viršijo patirtas išlaidas, todėl bendrovės, nebepajėgdamos toliau paneigti įrodymų, pasipylus rimtiems kaltinimams, apskaičiavo, kad pelnas, kurį jos gaus ateityje, gerokai viršys sumą, sumokėtą už susitarimą, – 200 milijardų JAV dolerių. Nepraėjus nė dešimtmečiui, tabako gamintojai pagal federalinio reketo įstatymą (*RICO*) buvo pripažinti kaltais dėl sukčiavimo – kad siekė nuslėpti faktus apie rūkymą ir vėžį, nors žinojo tai dar 1953 metais.¹¹

Mokslo neigėjus ši bylos baigtis paliko nežinioje, nes planas, kuriuo jie vadovavosi kovoje prieš mokslininkus, tapo neveiksmingas. Knygoje „Abejonių pardavėjai“ N. Oreskes ir E. Conway'us pamini daugiau detalių. Autoriai pateikia įrodymų, kad tarp mokslo neigėjų, kurie laikėsi „tabako strategijos“, dalyvavo ir tų pačių žmonių.¹² Po to, kai 1969 metais tabako įmonės vadovas kolegoms išsiuntė pranešimą (vėliau pagarsėjusį), teigiantį: „mes kurstome abejones, nes tai geriausia priemonė kovojant su faktais, kuriais tiki plačioji visuomenė“,¹³ – tolesni veiksmai buvo aiškūs – reikėjo rasti savų ekspertų ir finansuoti, per juos įtikinti visuomenę, kad yra dvi medalio pusės. Kitaip tariant, bandyti įteigti savo teoriją – paskleisti dvejo-

*Kam ieškoti mokslinių prieštarų, jei galima jas išgalvoti?
Kam stengtis, kad straipsnį patvirtintų mokslininkai, jei savo nuomonę galima skleisti įbauginant žiniasklaidą arba per viešuosius ryšius? Galiausiai, kam laukti, kol valdžios atstovai prieis prie „teisingos“ išvados, jei galima juos papirkti įmonių pinigais?*

nių neva dėl ginčytinos mokslinių tyrimų išvados – per viešuosius ryšius, pasinaudojant lobistine veikla, kilusiu sąmyšiu.

N. Oreskes ir E. Conway'us pažymi, kad ši strategija buvo sėkmingai taikoma ir vėlesnėse „mokslinėse“ diskusijose – dėl Ronald'o Reagan'o „Strateginės gynybos iniciatyvos“, branduolinės žiemos, rūgščiojo lietaus, ozono skylės ir visuotinio atšilimo.¹⁴ Dalį šių kampanijų finansavo būtent tabako bendrovės. Iki 2000 metų pradžios, kai klimato kaita tapo politiniu klausimu, įmonėms finansuojant neigti mokslą ėjosi kaip per sviestą:

Papirkti ekspertai „vykdė“ netikrus „tyrimus“, jų pagrindu būdavo pramanoma diskusijų temos ir memai – rodoma per televiziją ir platinama socialinėje žiniasklaidoje, prireikus – brukama į visuomenės sąmonę nupirktomis reklamos kampanijomis.¹⁵

Kam ieškoti mokslinių prieštarių, jei galima jas išgalvoti? Kam stengtis, kad straipsnį patvirtintų mokslininkai, jei savo nuomonę galima skleisti įbauginant žiniasklaidą arba per viešuosius ryšius? Galiausiai, kam laukti, kol valdžios atstovai prieis prie „teisingos“ išvados, jei galima juos papirkti įmonių pinigais? Visa tai, be abejo, be galo ciniška, bet vis dėlto – tik nedidelis žingsnelis kelyje, šiandien vedančiame *post* tiesos link.

Po 2016 metų, kai kyla abejonių dėl pačios tiesos sampratos, keista būtų jaudintis dėl memų srauto ir neteisėtų viešų pareiškimų, teikti vaizdo įrašus su kontrargumentais. Kas galėjo pagalvoti, kad visa tai taip užsitęs? Panagrinėkime, kaip toji taktika buvo sėkmingai pritaikyta kampanijoje prieš visuotinį atšilimą.

Klimato kaita ir... ne tik

Visuotinis atšilimas – bene ryškiausias nūdienos mokslo neigimo atvejis. Jau minėjau, yra daugybė darbų, kai kurie net knygos apimties, apie koordinuotą, išgalvotą „skepticizmą“, kuriuo siekiama užginčyti įtakingus mokslinius įrodymus dėl antropogeninės klimato kaitos. Knygoje „Abėjonių pardavėjai“ N. Oreskes ir E. Conway'us teigia, kad šeštajame dešimtmetyje taikytą „tabako strategiją“ ir nūdienos „ginčus“ dėl visuotinio atšilimo akivaizdžiai sieja taikomi tie patys principai: šiuo atveju finansuo-

ja iškastinio kuro sektoriaus įmonės, o abejonėms kurstyti pasinaudojama „Heartland“ institutu. Vienas pirmųjų instituto finansavimo šaltinių buvo tabako milžinė „Philip Morris“.¹⁶ Vėliau paaiškėjo, kad tarp rėmėjų ir „ExxonMobil“ bei broliai Koch'ai.¹⁷

1998–2010 metais „Heartland“ institutas gavo daugiau nei 7,3 mln. JAV dolerių iš „ExxonMobil“, o 1986–2010 metais beveik 14,4 mln. JAV dolerių iš fondų, susijusių su Charles'u ir David'u Koch'ais, kurių bendrovei „Koch Industries“ priklauso didelė dalis naftos ir energijos akcijų.¹⁸

Nuo 2008 metų „ExxonMobil“ tvirtina nutraukusi finansavimą visoms organizacijoms, kurios neigia klimato kaitą.¹⁹ Šie teiginiai pasirodė tuo metu, kai tyrėjai nustatė, kad „ExxonMobil“ ne tik slėpė faktus apie klimato kaitą, bet ir buvo parengusi planą ieškoti naujų grėžimo galimybių Arktyje ištirpus poliarinei ledo kepurei.²⁰ „Heartland“ institutas įspėja, kad paduos į teismą bet ką, kas teigs, kad institutas gauna finansavimą iš iškastinio kuro įmonių. Yra pagrindo tikėti šiuo pažadu, nes institutas nebeviešina finansavimo šaltinių. Vis tik nepaneigti, kad „Heartland“ pritaria apibrėžimui, kurį apie jį pateikė savaitraštis „Economist“ (apibrėžimą galima rasti instituto interneto svetainėje): „žymiausia pasaulyje idėjų kalvė, propaguojanti skeptišką požiūrį į klimato kaitą dėl žmonių veiklos.“²¹ Peržiūrėjus kai kuriuos nutekintus dokumentus, galima susidaryti nuomonę ir apie tam tikrą strategiją, ją laikraštis „New York Times“ perteikia taip: „sudaryti kliūtis viešosiose mokyklose mokyti apie visuotinį atšilimą [ir] paremti mokymo programą, kuri verstų abejojti mokslinėmis išvadomis, kad iškastinio kuro išmetalai kelia pavojų ilgalaikę planetos gerovei.“²²

Žinoma, „Heartland“ nėra vienintelė organizacija, neigianti tai, kad vyksta klimato kaita. Anksčiau įmonių finansavimą gavo tokios organizacijos, kaip „Edison Electric“ grupė (*Edison Electric Group*), Nacionalinė anglies asociacija (*National Coal Association*) ir Vakarų kuro asociacija (*Western Fuels Association*), taip pat viešųjų ryšių organizacijos – Klimato taryba (*Climate Council*) ir Aplinkos informacijos taryba (*Information Council on the Environment*). Šių institucijų veikla labai primena TIRC komiteto veiksmus tabako sektoriuje.²³ Skeptišką požiūrį į klimato kaitą

(ir netiesioginį tabako dūmų poveikį, rūgštųjų lietu, ozono skylę) padėjo formuoti „George C. Marshall“ institutas – iki jo uždarymo 2015 metais, nors šiuo atveju – nepaisant šio tokio finansavimo iš iškastinio kuro įmonių – galima įtarti, kad didesnė paskata buvo politinė ideologija neigti „didžiosios vyriausybės“ socialinių problemų sprendimo būdus.²⁴ Klimato kaita suabejojo net kai kurie universitetų mokslininkai („Heartland“ instituto organizuojamuose renginiuose jie elgiasi kaip roko žvaigždės). Tačiau būtų absurdiška teigti, kad mokslininkai neturi vienos nuomonės dėl klimato kaitos ar kad mokslinių tyrimų išvados yra prieštaringos.

2004 metais tyrėjai paskelbė 928-ių tuometinių mokslo straipsnių apie klimato kaitą literatūrinę apžvalgą ir nė viename iš jų nerado teiginių, paneigiančių, kad antropogeninė klimato kaita iš tiesų vyksta.²⁵ 2012 metais kiti mokslininkai, apžvelgę daugiau tyrimų, nustatė, kad tos nuomonės oponentų skaičius įvertinus 13 950 straipsnių buvo 0,17 proc.²⁶

2013 metais atliktas dar vienas tyrimas – apžvelgta 4000 mokslininkų įvertintų straipsnių apie klimato kaitą ir nustatyta, kad 97 proc. iš jų palaiko nuomonę, jog pasaulinį atšilimą lemia žmonių veikla.²⁷ O remiantis naujausios gyventojų apklausos duomenimis, tik 27 proc. amerikiečių mano, kad „beveik visi klimato tyrėjai yra vienos nuomonės, jog klimato kaitai didžiausią įtaką daro žmonės“.²⁸ Kodėl visuomenės požiūris toks skirtingas ne tik dėl išvadų, ar klimato kaita apskritai vyksta, bet ir dėl to, ar mokslininkai tuo klausimu vieningi? Todėl, kad per pastaruosius dvidešimt metų organizacijos, siekiančios iš to pralobti, be sąžinės graužaties kurstė žmones abejoti.

1998 metais Amerikos naftos institutas [API]... sušaukė susitikimus Vašingtone, Kolumbijos apygardoje, kad aptartų galimą įmonių atsaką į svarstomą Klimato sutartį [Kioto protokolą], kuria būtų siekiama mažinti dujų emisijas, sukeliančias pasaulinį šiltnamio efektą. Susitikimuose dalyvavo didžiausių šalies naftos bendrovių, įskaitant „Exxon“, „Chevron“ ir „Southern Company“, atstovai.²⁹

Galima tik spėlioti, kad ten šmėžavo ir John'o Hill'o bei kitų 1953 metų tabako įmonių vadovų šešėliai. Nors šių susitikimų turinį greičiausiai siek-

Tiesa nuvertinama
atsirenkant faktus,
kurie pagrindžia įsitikinimus,
ir atmetant visus kitus.

ta išlaikyti paslapyje, šį kartą nereikėjo laukti keturiasdešimt metų, nes informacija buvo nutekinta kone iš karto.³⁰

Susitikimo ataskaitoje, be kita, ko buvo rašoma:

Laimėsime, jei:

- Vidutinis pilietis supras (pripažins), kad klimato mokslui būdinga neapibrėžtumas, ir abejonės taps visuotinai priimtinos.
- Žiniasklaida supras (pripažins) klimato mokslo neapibrėžtumą.
- Žiniasklaidoje bus publikuojama pusiausvyrą palaikančios informacijos apie klimato mokslą ir bus pripažinta, kad gali būti kitų, populiariajai nuomonei prieštaraujančių, teorijų.
- Įmonių vadovai supras, kad klimato mokslas nėra apibrėžtas ir ims aktyviau remti klimato politikos formuotojus.
- Įsisąmoninsime, kad tie, kas palaiko Kioto sutartį remdamiesi mokslu, yra atitrūkę nuo tikrovės.³¹

Panašumai tarp „tabako strategijos“ ir *API* instituto veiksmų plano yra pernelyg akivaizdūs, kad galima būtų juos ignoruoti.

Skaitydami nutekintą protokolą, matome, kad svarbiausios jo įgyvendinimo taktikos dalys yra: (1) „rasti, įdarbinti ir apmokyti penkis nepriklausomus mokslininkus, kurie padėtų skleisti informaciją žiniasklaidoje“, (2) „sukurti visuotinį klimato duomenų centrą <...> paversti jį ne pelno siekiančia švietimo įstaiga“ bei (3) „informuoti ir šviesti Kongreso narius“. Visa tai kažkur girdėta.

Manau, kad čia turėtume stabtelėti. Nors kita istorijos dalis ne mažiau įdomi, ją galima rasti sekant šiame skyriuje pateiktas nuorodas. Esmė tai, kad *API* kovos planas, nors paviešintas nepraėjus nė savaitei po jo sudarymo, vis tiek neįtikėtinai pavyko. Faktai buvo nesvarbu. Žiniasklaidos atstovai jau turėjo įgūdį nevalingai pateikti abi bet kurios prieštarai vertinamos mokslinės temos puses. Tai nepadeda mažinti sumaišties visuomenėje. Negana to, naujasis prezidentas (kartu su kitais garsiais respublikonais, kaip antai senatoriai James'as Inhofe'as ir Ted'as Cruz'as) ir toliau tvirtina, kad klimato kaita yra melas.

Post tiesos potekstė

Nūdienos politikai tikriausiai yra pasimokę iš šių mokslo neigimo atvejų. Jiems net nebereikia slėpti savo strategijos. Kai šališkumas tampa savaime suprantamu dalyku, ir dažnai pakanka neturint jokių įrodymų „pasirinkti komandą“, lengva skleisti dezinformaciją nureikšminant faktus.

Tiesa nuvertinama atsirenkant tuos faktus, kurie pagrindžia įsitikinimus, ir atmetant visus kitus. Tiems, kam rūpi faktai ir tiesa, gali atrodyti neįtikėtina, tačiau politikams, kurie siekia vieno ar kito tikslo, net nebereikia stengtis dangstyti savo ketinimų, nes už tai jie nėra baudžiami. Donald'as Trump'as tai tikrai žino, nes net nepaisant jo pastangų įtikinti visuomenę, kad Barack'as Obama gimė ne Jungtinėse Amerikos Valstijose, jis vis tiek buvo išrinktas prezidentu. Jo pasekėjams rūpi ne įrodymai, o tai, kieno interesams jis atstovauja, todėl tokiu atveju nuomonė iš tiesų tampa svarbesnė nei faktai.

Jau iš ankstesnių tiesos neigėjų kampanijų sužinojome, kokios taktikos laikosi *post* tiesos šalininkai siekdami paneigti vienbalsę mokslininkų nuomonę. Beje, jei galima paneigti faktus apie klimato kaitą, tai tą patį galima padaryti ir su žmogžudysčių skaičiumi.³² Jei, sėkmingai užmaskavus sąsają tarp tabako ir vėžio, dešimtmečiais skleidžiama dezinformacija ir abejonės, tai tikėtina, kad tos pačios priemonės tiks ir bet kuriai kitai politinei temai. Matome, kad strategija ir jos ištakos nekinta – tiesiog platesnis yra tikslas (t. y. tikrovė). Jei ideologija pasaulyje taps svarbesnė už mokslą, *post* tiesos neišvengsime.

TREČIAS SKYRIUS

KOGNITYVINIO ŠALIŠKUMO ŠAKNYS

*Žmonės gali numatyti tik tokią ateitį, kuri atliepia jų pačių lūkesčius –
akivaizdžiausių faktų nepaisoma, jei jie nepageidautini.*

– George'as Orwell'as

Viena giliausių ir seniausių *post* tiesos šaknų – kognityvinis šališkumas – įsitvirtino mūsų protuose žmonijos evoliucionavimo procese. Psichologų jau ne vieną dešimtmetį atliekami eksperimentai įrodo, kad nesame tokie racionalūs, kaip manome. Dalis šių tyrimų tiesiogiai susijusi su mūsų reakcijomis į netikėtą ar nepatogią tiesą.

Visuotinai sutariama, kad esminė žmogaus psichologijai būdinga savybė – bet kokia kaina išvengti psichologinio diskomforto. Nelabai malonu galvoti prastai apie save. Kai kurie psichologai tai vadina „ego gynyba“ (savigny) (pagal Sigmund'o Freud'o teoriją), tačiau, nepriklausomai nuo to, kokias sąvokas vartosime, mintis aiški – mes jaučiamės geriau manydami, kad esame protingi, informuoti, pajėgūs, o ne atvirkščiai. Kas nutinka, kai susiduriame su informacija, kuri paneigia mūsų įsitikinimus? Atsiranda psichologinė įtampa. Manome, kad jei tikime melagyste, nesame supratin-

gi. Tik stipriausią ego turintys žmonės gali atlaikyti gniuždančią savikritiką: „Koks kvailys buvau! Atsakymas visą laiką prieš akis, o aš net nesivarginau jo ieškoti. Idiotas.“ Taigi dažnai atsikratome įtampos pakeisdami vieną iš savo įsitikinimų.

Tačiau katrą? Norėtusi, kad tai būtų įsitikinimas, kurį lėmė klaidingas pateikimas. Atrodytų, kad suklydus empiriniu klausimu ir galiausiai susidūrus su įrodymais, lengviausia būtų pakeisti tą nuomonę, kuria abejoti yra rimta priežastis. Bet taip būna ne visada. Yra daugybė būdų – racionalių ir ne – pakoreguoti savo įsitikinimą.¹

Trys klasikiniai socialinės psichologijos tyrimai ir jų išvados

1957 m. Leon'as Festinger'is išleido knygą „Kognityvinio disonanso teorija“ (*A Theory of Cognitive Dissonance*), kurioje pirmą kartą išdėstė mintį, kad mūsų įprastinis poreikis yra siekti savo įsitikinimų, nuostatų ir elgesio darnos, o tai darnai sutrikus patiriame psichologinį diskomfortą. Ieškant sprendimo, pagrindinis mūsų tikslas – išsaugoti savivertės jausmą. Kartą atlikdamas eksperimentą L. Festinger'is tiriamiesiems skyrė nepaprastai nuobodžią užduotį ir už ją sumokėjo – vieniems po dolerį, o kitiems – po 20. Tiriamųjų, jau atlikusių užduotį, buvo paprašyta pranešti kitam asmeniui, kad užduotis smagi. L. Festinger'is nustatė, kad tiriamiesiems, kurie gavo po dolerį, užduotis pasirodė gerokai malonesnė nei tiems, kurie gavo po 20. Kodėl? Nes suveikė ego gynybos mechanizmas. Kas norėtų dirbti visiškai nenaudingą, beprasmį darbą vos už dolerį? Nebent darbas iš tiesų teiktų malonumą. Siekdami sumažinti disonansą, šie tiriamieji įtikino save, kad užduotis nebuvo nuobodi (o tiems, kurie už ją gavo po 20 dolerių, nereikėjo savęs apgaudinėti). Kitame eksperimente L. Festinger'is nurodė subjektams laikyti ženklus ir protestuoti dėl dalykų, kuriais jie netiki. Jo nuostabai, tiriamieji sakė, kad tikslas, už kurį jie kovojo, jiems tapo šiek tiek artimesnis nei buvo iki tol.

Panagrinėkime, kas nutinka, jei atliekame nenuobodžią užduotį ar laikome vienokį ženklą, o iš tiesų giname tai, kas mums svarbu. Kas nutiktų, jei viešai pareikštume savo poziciją tam tikru klausimu ar net paskirtume jam savo gyvenimą, bet vėliau sužinotume, kad klydome?

L. Festinger'is šį reiškinį analizavo savo knygoje „Paskutiniojo Teismo dienos kultas“ (*The Doomsday Cult*). Joje autorius rašo apie grupės, pasivadinusios „Ieškotojais“, veiklą. Grupė tiki, kad jos lyderė Dorothy Martin galinti iššifruoti ateivių siųstas žinutes, – šie pranešė, jog atvyks jų išgelbėti iki pasaulio pabaigos, 1954 metų gruodžio 21 dienos. „Ieškotojai“, pardavę visą savo turtą, laukė ant kalno, tačiau ateiviai taip ir nepasirodė (ir, žinoma, pasaulio pabaiga neatėjo). Užvaldė slogus kognityvinis disonansas. Kaip jie jį išsprendė? Dorothy Martin netrukus pranešė naują žinią: jų tikėjimas ir maldos buvę tokie stiprūs, kad ateiviai nusprendę atšaukti savo planus. „Ieškotojai“ išgelbėję pasaulį!

Nepriklausant grupei, lengva visa tai nurašyti kaip kvailus įsitikinimus, tačiau L. Festinger'is ir kiti mokslininkai atliko ir daugiau eksperimentų, šie parodė, kad mes visi daugiau ar mažiau kenčiame nuo kognityvinio disonanso. Užsirašę į sporto klubą, esantį kitame miesto gale, guodžiamės draugams, kad treniruotės tokios sunkios, jog gana nueiti kartą per savaitę, arba, negavę norimo pažymio iš organinės chemijos, tvirtiname sau, kad visai nenorėjome stoti į medicinos mokslus. Nenuvertinkime ir dar vieno kognityviniam disonansui būdingo aspekto – „neracionalumo“ tendencijos sustiprėja, jei mus supa taip pat mąstantys žmonės. Jei „Paskutiniojo Teismo dienos“ įvykiu būtų tikėjęs vos vienas pasekėjas, galbūt jis būtų nusižudęs arba slapta atsiskyręs. Tačiau jei klaidingą įsitikinimą turi ir kiti, kartais galima racionaliu aiškinimu pridengti net neįtikinamiausias klaidas.

Solomon'as Asch'as 1955 metais publikuotame straipsnyje „Nuomonė ir visuomenės spaudimas“ (*Opinions and Social Pressure*) pirmą kartą pažymėjo socialinį įsitikinimų aspektą – mes galime nekreipti dėmesio į tai, ką mums sako sveikas protas, jei manome, kad mūsų įsitikinimai neatitinka mus supančių žmonių nuomonės. Kitaip sakant, visuomenės spaudimas iš tiesų veikia. Mes siekiame ne tik, kad mūsų nuomonė būtų nuosekli, bet ir kad ji neprieštarautų aplinkinių nuomonei. S. Asch'as atliko eksperimentų, į vieną iš jų įtraukė 5–7 dalyvius. Visi dalyviai, išskyrus vieną, tiriamąjį, buvo „sąjungininkai“ (t. y. žinojo apie eksperimente numatytą apgaule). Vienintelis nieko nežinantis tiriamasis eksperimento metu buvo sodinamas į paskutinę kėdę prie stalo. Dalyviams buvo rodoma kortelė su linija, tada – kita su trimis linijomis. Vienos iš jų ilgis atitiko pirmosios kortelės linijos ilgį, o kitų dviejų – buvo visiškai kitoks. Eksperimento organizato-

rius, priėjęs prie kiekvieno dalyvio, paprašydavo garsiai pasakyti, kuri iš trijų antros kortelės linijų atitinka pirmos kortelės linijos ilgį. Per pirmuosius kelis bandymus „sąjungininkai“ atsakė teisingai ir, žinoma, tiriamasis su jais sutiko. Tačiau toliau buvo įdomiau. „Sąjungininkai“ ėmė vienbalsiai teigti, kad iš tikrųjų pirmoje kortelėje parodytos linijos atitikmuo yra vienas iš – buvo aišku – neteisingų variantų.

Galiausiai paklausus tiriamąjį, akivaizdžiai buvo matyti psichologinė įtampa. S. Asch'as šią situaciją apibūdina taip:

Tiriamasis, nors jo atsakymas yra teisingas, pats to nesitikėdamas lieka vienas akistatoje su vienbalse ir savavališka daugumos nuomone dėl paprasto fakto. Tiriamąjį veikia dvi priešingos jėgos: tai, ką jam sako jo paties protas, ir vienareikšmė kitų dalyvių nuomonė.²

Prieš paskelbdami savo atsakymą, beveik visi disonansą patyrę tiriamieji atrodė nustebę, negalintys patikėti tuo, ką girdi. Tačiau tada nutiko keistas dalykas. 37 proc. dalyvių pasidavė daugumos nuomonei. Jie, ignoruodami prieš juos esančius faktus, pasirinko eiti išvien su grupe.

Kitą svarbų eksperimentą, tirdamas žmogaus neracionalumo apraiškas, 1960 metais atliko Peter'is Cathcart'as Wason'as. Savo darbe „Apie negebėjimą atsisakyti hipotezių atliekant koncepcinę užduotį“ (*On the Failure to Eliminate Hypotheses in a Conceptual Task*) P. C. Wason'as ėmėsi nustatyti dažnai daromas logines ir kitas koncepcines klaidas. Šiame darbe jis išplėtojo sąvoką (vėliau ir įvardijo), kurią tikriausiai yra girdėję kone visi, kam rūpi diskusija apie *post* tiesą, – patvirtinimo šališkumas.³ P. C. Wason'o eksperimentas buvo paprastas – dvidešimt devyniems universiteto studentams buvo duota kognityvinė užduotis – remiantis empiriniais įrodymais nustatyti taisyklę. Dalyviai gavo trijų skaičių seką, kaip antai: 2, 4, 6, – jiems reikėjo bandyti rasti taisyklę, pagal kurią ši seka sudaryta. Tada tiriamieji turėjo parašyti pačių sugalvotą trijų skaičių seką, o eksperimento organizatorius įvertino, ar jų skaičiai atitinka taisyklę. Dalyviams buvo leista kartoti šią užduotį tiek kartų, kiek jiems būtina, tačiau paprašyta siekti nustatyti taisyklę kuo mažiau bandant. Buvo galima siūlyti bet kokius skaičius. Laikydami, kad atrado taisyklę, tiriamieji galėjo ją paskelbti.

Rezultatai šokiravo. Iš dvidešimt devynių labai protingų studentų, vos šeši pasiūlė teisingą sprendimą iš pirmo karto. Trylika suklydo kartą, devyni – dukart ar daugiau. Vienas dalyvis visai nepateikė taisyklės. Kas atsitiko? P. C. Wason'as teigė, kad užduoties neatlikę tiriamieji nepasiūlė skaičių, pagal kuriuos būtų galima patikrinti tikėtinos jų taisyklės tikslumą, pateikė tik hipotezę patvirtinančius skaičius. Pavyzdžiui, pamatę skaičių seką „2, 4, 6“, daugelis dalyvių pirmiausia užrašė „8, 10, 12“, ir gavo atsakymą, kad „taip, šie skaičiai atitinka taisyklę“. Tačiau kai kurie toliau tęsė seką vis didindami skaičius dvejetu. Jiems nešovė į galvą patikrinti, ar intuityviai sugalvota taisyklė iš tiesų yra teisinga, todėl toliau siūlė tik hipotezę patvirtinančius skaičius.

Neišbandę kitų skaičių, jie paskelbė savo taisyklę ir nustebo sužinoję, kad ji neteisinga.

Trylika tiriamųjų pradėjo tikrinti savo hipotezę ir galiausiai pateikė teisingą atsakymą, t. y. „bet kurie trys skaičiai didėjančia tvarka“. Atsikratę „patvirtinimo“ mąstymo, jie ėmė tikrinti, ar pradinę skaičių seką galima gauti daugiau nei vienu būdu. Lieka neatsakytas klausimas, kodėl devyni studentai pateikė dvi neteisingas taisykles ar net daugiau. Jie gavo pakankamai įrodymų, kad jų siūlymas neteisingas, bet vis tiek nesugebėjo atsakyti teisingai. Kodėl jie nespėjo „9, 7, 5“? P. C. Wason'as mąsto, kad „galbūt jie nežinojo, kaip bandyti pakreipti taisyklę patiems, o gal žinojo, kaip tai padaryti, bet jiems atrodė, kad paprasčiau ir užtikrinčiau gauti aiškų atsakymą iš eksperimento vadovo“.⁴ Kitaip tariant, jie nesugebėjo atsikratyti kognityvinio šališkumo ir bandė atspėti teisingą atsakymą.

Akivaizdu, kad visi trys eksperimento rezultatai – (1) kognityvinis disonansas, (2) socialinis paklusnumas ir (3) patvirtinimo šališkumas – yra svarbūs aiškinant *post* tiesos fenomeną. Daug žmonių yra linkę formuoti savo įsitikinimus netaikydami jokių priežastingumo sąsajų ir nepaisydami įrodymų reikalavimų – verčiau remiasi savo arba juos supančių žmonių intuicija.

Tačiau tiesos nuvertinimo reiškinys atsirado ne šeštajame ar septinajame dešimtmetyje. Prireikė dar keleto veiksmų – jie ėmė reikštis dvidešimt pirmojo amžiaus pradžioje. Tai – ekstremali šališka politika ir „fanatikų bendruomenės“ socialinėje žiniasklaidoje. Tačiau iki tol paaiškėjo daugiau stulbinamų kognityvinio šališkumo įrodymų.

Šiuolaikiniai darbai apie kognityvinį šališkumą

Daug rašyta apie milžiniškus pastarojo meto perversmus elgsenos ekonomikos srityje. Pasitelksime kelis puslapius iš ankstesnių eksperimentinių darbų, kuriuos atliko socialiniai psichologai. Aštuntojo dešimtmečio pabaigoje keli ekonomistai suabejojo supaprastintomis „idealaus racionalumo“ ir „patikimos, išsamios informacijos“ prielaidomis, kurių laikytasi neoklasikiniuose modeliuose (siekiant, kad jie būtų veiksmingi). Pabandykime pritaikyti daugiau eksperimentinių modelių.

Richard'as Thaler'is knygoje „Netinkamas elgesys: kaip išugdyti elgsenos ekonomikos ekspertą“ (*Misbehaving: The Making of Behavioral Economist*) pasakoja apie ankstyvuosius bendradarbiavimo su Daniel'iu Kahneman'u ir Amos'u Tversky'iu metus. Šie mokslininkai jau buvo daug pasiekę kognityvinės psichologijos srityje. 1974 metais straipsnyje „Sprendimų priėmimas susidūrus su netikrumu“ (*Judgment Under Uncertainty*) D. Kahneman'as ir A. Tversky'is suaudrino akademikus pateikdami mintį apie paprastą treją kognityvinį šališkumą, veikiantį žmogaus priimamus sprendimus.⁵

Per kitus kelerius metus jie išleido daugiau straipsnių apie pasirinkimą, riziką ir netikrumą – atskleidė dar daugiau sprendimų priėmimo nukrypimų. Tie darbai turėjo tokią didelę įtaką kitoms akademinėms disciplinoms, kad 2002 metais D. Kahneman'ui buvo suteikta Nobelio ekonomikos premija. (A. Tversky'is mirė dar 1996 metais jos nesulaukęs). D. Kahneman'as teigia, jog niekada nesimokė ekonomikos, ir viskas, ką apie ją žino, – Richard'o Thaler'io nuopelnas.

Visai netikėtai žmonės sukluso – kas yra tas kognityvinis šališkumas? Iš dalies knygos autoriai iš naujo atrado kai kuriuos faktus apie žmogaus psichologiją, kurie buvo tokie seni, kad niekas iš tiesų nežinojo tikrų jų atradėjų. Nagrinėjant, kaip formuojami įsitikinimai, svarbi „šaltinio užmaršties“ sąvoka (kai prisimename skaitytą ar girdėtą informaciją, bet neatsimename, ar ją gavome iš patikimo šaltinio). Taip pat „kartojimo efektas“ (jei daug kartų girdėsime tą patį teiginį, labiau juo įtikėsime), apie kurį puikiai žinojo automobilių pardavėjai ir Hitlerio propagandos ministras. Kartu autoriai naujai atrado ir kitų pasąmoninio kognityvinio šališkumo apraiškų.⁶ Mums aktualiausios dvi iš jų, jos siejasi su jau anksčiau

P. C. Wason'o nustatytu patvirtinimo šališkumu. Tai – priešingo poveikio efektas bei Danning'o ir Kriuger'io efektas. Abu jie kyla iš motyvuotojo mąstymo sampratos, grindžiamos tuo, kad mūsų lūkesčiai gali paveikti mūsų suvokimą, kas iš tikrųjų yra tiesa. Kitaip tariant, mes dažnai mūsų mąstyme remdamiesi emociniu lauku. Labai tikėtina, kad būtent siekiant mažesnio disonanso atsiranda patvirtinimo šališkumas. Nesunku suprasti, kodėl taip yra. Jausdami psichologinį diskomfortą, esame *motyvuojami* ieškoti būdų jį sumažinti nepakenkdami savo ego. Dėl to gali atsirasti neracionalus polinkis derinti savo įsitikinimus su savo nuojautomis, nors turėtų būti atvirkščiai. Upton'as Sinclair'is teisingai pastebėjo, kad „sunku priversti žmogų kažkuo patikėti, jei jo atlyginimas priklauso nuo netikėjimo tuo“.

Patvirtinimo šališkumo samprata tiesiogiai susijusi su motyvuotoju mąstymu, nes tik būdami *motyvuoti* ginti savo įsitikinimus ieškome juos patvirtinančių įrodymų. Tai mechanizmas, kurį dažnai matome detektyvų tyrimuose – nustačius įtariamąjį ieškoma įkalčių, o ne faktų, kurie galėtų jį išteisinti. Vis dėlto svarbu suprasti skirtumą tarp motyvuotojo mąstymo ir patvirtinimo šališkumo, nes tai nėra visiškai tas pats. Motyvuotasis mąstymas – tai proto būseną, kai linkstame (galbūt nesąmoningai) apsaugoti savo įsitikinimus remdamiesi savo nuomone. Patvirtinimo šališkumas – mechanizmas tai pasiekti aiškinant informaciją taip, kad ji patvirtintų mūsų išankstinius įsitikinimus.

Dalis darbų apie motyvuotąjį mąstymą prasidėjo nuo klasikinių socialinės psichologijos tyrimų. Naujesniuose darbuose spėjama, kad šio mechanizmo veikimu galima paaiškinti, kodėl priešingų komandų fanai žiūrėdami tą patį vaizdo įrašą gali matyti skirtingus dalykus. Kol kas atmeskime mintį, kad tai lemia tik ciniškas požiūris, nes iš tiesų sirgaliai yra prisirišę prie savo komandos ir nelinkę pripažinti jokio fakto, kuris jai pakenktų. Kai kuriais atvejais taip tikriausiai būna. Faktų iškreipimas sporte taip pat nėra svetimas. Galbūt žiūrėdami rungtynių pakartojimą pastebime, kad teisėjas mūsų futbolo komandai skyrė pernelyg palankią baudos smūgio mušimo vietą, tačiau nebandysime dėl jos apeliuoti, jei per tai mūsų komandai pavyko įmušti lemiamą įvartį. Bet kuris, kas pažįsta tikrą futbolo sirgalių, patvirtins, kad šis rungtynes mato kitaip nei visi. Aš gyvenu Naujojoje Anglijoje, tad patikėkite manimi, – išgirdę, kad Tomas Brady'is

neišsaugojo nuo varžovų futbolo kamuolio ar kad Naujosios Anglijos „Patriots“ komanda negarbingai elgėsi, sirgaliai yra pasirengę paleisti kumščius. Tačiau ne tik todėl, kad žūtbut privalo palaikyti namų komandą. Naujosios Anglijos fanai tikrai negali *patikėti*, kad „Patriots“ gali gudrauti. Šiuo, galbūt netgi tribalistiniu, psichologiniu mechanizmu vadovaujamės visi, nesvarbu, ką palaikome – „Packers“, „Giants“ ar „Colts“.

Šiaurės rytų universiteto psichologas David'as DeSteno savo darbuose apie emocijų ir moralinių sprendimų psichologiją tyrė tokio „priklausymo komandai“ įtaką vertinimo moralumui.

Vieno eksperimento metu ką tik susipažinę dalyviai buvo atsitiktine tvarka suskirstyti į komandas, jiems išdalytos spalvotos apyrankės. Tada juos atskyrė. Pirmai grupei buvo leista pasirinkti užduotis – įdomią dešimties minučių trukmės arba sunkią, kuri truktų keturiasdešimt penkias minutes. Visi tiriamieji buvo išskirstyti atskirai po kambarius ir kiekvienam leista rinktis vieną iš užduočių (arba mesti monetą). Abiem atvejais po jų atėję dalyviai turėjo atlikti likusią užduotį. Tiriamieji nežinojo, kad yra filmuojami. 90 proc. dalyvių, išėję iš kambario, teigė pasirinkę sąžiningai, nors dauguma atliko lengvesnę užduotį net nesivarginę mesti monetos. Įdomiausia įvyko vėliau. Kai vaizdo įrašas buvo duotas peržiūrėti kitai pusei tiriamųjų, dauguma jų pasmerkė anuos už melą ir apgavystę – neapkalinti liko tik tie, kas mūvėjo tos pačios spalvos apyrankę.⁷ Jei atleidžiame amoralų elgesį dėl tokio nereikšmingo dalyko kaip apyrankė, įsivaizduokime, kaip gali pasikeisti mūsų mąstymas, jei esame iš tikrųjų atsidavę emociškai.

Motyvuotąjį mąstymą tyrė ir neurologijos mokslininkai. Jie nustatė, kad mąstant apie emocinį turinį, suaktyvėja kita mūsų smegenų sritis.

Atlikta ir kita mąstymo užduotis: trisdešimt atsidavusių politinių šalininkų turėjo pasirinkti – sukelti grėsmę savo kandidatui arba pakenti priešininkų atstovui, – nustatyta, kad, renkantis iš šių variantų, aktyvėja skirtingos smegenų sritys nei galvojant apie neutralų turinį (nustatyta atlikus magnetinio rezonanso tyrimą). Kad mūsų kognityvinis šališkumas prasideda nervų sistemos lygmeniu, tikriausiai nestebina, tačiau tai buvo pirmieji eksperimentiniai įrodymai, kad mąstant motyvuotai mūsų smegenų veikla diferencijuojasi.⁸ Turėdami omenyje šias išvadas, galime pereiti prie labiausiai mus dominančio dvejopo pobūdžio kognityvinio šališku-

mo, – tuo bandysime paaiškinti, kaip *post* tiesa grįsti politiniai įsitikinimai gali paveikti mūsų nusiteikimą priimti faktus ir įrodymus.

Priešingo poveikio efektas. Priešingo poveikio efektą aiškina eksperimentiniai Brendan'o Nyhan'o ir Jason'o Reifler'io darbai. Mokslininkai nustatė: kai šalininkams įrodoma, jog vienas iš jų politiškai tikslingų įsitikinimų yra neteisingas, įrodymus jie atmeta ir imasi dar aršiau ginti klaidingą nuomonę. Kai kuriais atvejais triuškinantys įrodymai dar labiau *sustiprino* tiriamųjų įsitikinimą savo teisumu.

Tyrimo dalyviai gavo perskaityti pramanytus tariamai laikraščių straipsnius, patvirtinančius plačiai paplitusias klaidingas nuomones.

Viename iš straipsnių buvo palaikoma mintis, jog Irakas prieš karą turėjęs masinio naikinimo ginklų (MNG). Kitame – kad prezidentas George'as Bush'as visiškai uždraudęs kamieninių ląstelių tyrimus. Abu teiginiai iš tikrųjų yra netiesa. Supažindinti su pataisyta informacija, vienu atveju – pacitavus prezidento G. Bush'o kalbą, kurioje jis pripažįsta, kad Irake nebuvo masinio naikinimo ginklų, – tyrimo dalyviai reagavo šališkai.

Liberalai ir centristai (to tikriausiai ir reikėjo tikėtis) priėmė naują informaciją, konservatoriai – ne. Kai kurie tyrėjai netgi pažymėjo, kad dalis konservatizmo šalininkų, sužinoję tikruosius faktus, dar labiau „įsikibo“ melagingų teiginių apie MNG.

Kitaip tariant, pataisymas turėjo priešingą poveikį – konservatoriai, sužinoję pataisytą informaciją, jog Irake nebuvo MNG, dar labiau nei kontrolinės grupės atstovai įtikėjo, kad buvo priešingai.⁹

Tyrėjų spėjimu, galbūt tai lėmė didesnis konservatorių nepasitikėjimas *visais* žiniasklaidos šaltiniais. Tačiau tam prieštaravo eksperimentinių tyrimų rezultatai, kadangi tą patį prezidento G. Bush'o pareiškimą perskaitė tiek tiriamosios, tiek kontrolinės grupės (t. y. nesuklaidintieji) dalyviai.

Tyrėjai priėjo prie išvados, kad priešingas poveikis tikriausiai atsirado dėl informacijos koregavimo eksperimento metu.

Jei konservatoriai būtų nepasitikėję žiniasklaida, jie tiesiog būtų

ignoravę taisymus, bet tyrėjai nustatė, kad konservatoriai tik dar labiau pritarė neteisingai informacijai, o tai sunku laikyti pa-prasčiausiu nepasitikėjimu.¹⁰

Tyrėjai nusprendė patikrinti rezultatą pakartodami bandymą su liberalizmo šalininkais. Šiuo atveju jiems buvo parodytas netikras straipsnis apie tai, kaip G. Bush'as uždraudė kamieninių ląstelių tyrimus (iš tikrųjų jis tik apribojo kamieninių ląstelių linijų, sukurtų iki 2001 metų, finansavimą iš federalinių fondų, bet nevaržė privačiai finansuojamų tyrimų), o vėliau pateikta patikslinta informacija. Pataisymas paveikė konservatyvių ir nuo-saikiųjų pažiūrų atstovus, o liberalų – ne. Svarbu pažymėti, kad šiuokart liberalizmo šalininkams *joks priešingas poveikis* nepasireiškė. Nors nauja informacija vėlgi buvo „neutralizuota“ ir nepakeitė klaidingo liberalų įsiti-kinimo, tyrėjai nerado jokių įrodymų, jog, sužinoję tiesą, liberalai *dar stip-riau* atsidavė melagingai idėjai. Tiesa neturėjo priešingo poveikio.

Dalis dalyvių bandymą pakeisti svarbius, bet klaidingus politinius įsitikinimus faktiniais įrodymais prilygino „degančio aliejaus gesinimui vandeniu“.¹¹ Bent jau atrodo, kad dauguma konservatizmo šalininkų tai ir darė. B. Nyhan'as ir J. Reifler'is savo straipsnyje pažymi, kad net patys išti-kimiausi ideologai (nepriklausomai nuo jų politinių pažiūrų) *gali* pakeisti savo įsitikinimus gavę faktinių įrodymų.

Remdamiesi anksčiau atliktu tyrimu ir kai kuriais savo pačių bandy-mo duomenimis, jie teigia, kad, nuolat susidurdami su ta pačia kompromi-tuojančia informacija, šalininkai turėtų pamažu ją priimti. Viename ty-rime David'as Redlawsk'is su bendraautoriais nagrinėjo, ar „motyvuotieji mąstytojai“ galiausiai priima tikruosius faktus, ar neigia juos iki gyvenimo galo. Jų išvados patvirtina B. Nyhan'o ir J. Reifler'io spėjimą: net stipriausieji ideologijos atstovai, nuolat matydami prieštaraujančius įrodymus, ga-liausiai pasiekia „lūžio tašką“ ir pakeičia savo įsitikinimus.¹²

Dunning'o ir Kruger'io efektas. Dunning'o ir Kruger'io efektas (kartais vadinamas „esu per kvailas, kad suprasčiau, jog esu kvailas“ efektu) – tai kognityvinis šališkumas, kai neišmanėliai dažnai yra akli savo pačių ne-kompetentingumui. Vertėtų nepamiršti, kad nė vienas iš mūsų nėra visų galų meistras, todėl tikriausiai *visi* esame daugiau ar mažiau dėl to nusidė-

ję. Ankstesniame darbe D. Kahneman'as ir A. Tversky'is nagrinėjo kartais gąsdinančius šališkumo dėl pernelyg didelio pasitikėjimo savimi padarinius. Kad ir nenoromis pripažindami akivaizdžius savo trūkumus, vis tiek išsinuomojame motorlerį per atostogas Bermuduose arba – dar geresnis pavyzdys – nusprendžiame, kad esame pakankamai patyrę pilotuoti mažą orlaivį pavojingomis oro sąlygomis į šeimos vestuves – Hajanisportą, nors mūsų skrydžių instruktorius primygtinai prašo niekur neskristi. Kodėl?

Tai nagrinėjant ir remiamasi Dunning'o ir Kruger'io efektu – atsižvelgiama ne tik į užduoties sudėtingumą, bet ir žmogaus, kuris atlieka vertinimą, savybes.

1999 metais atlikdami eksperimentą David'as Dunningas ir Justin'as Kruger'is nustatė, kad dalyviai buvo linkę gerokai pervertinti savo sugebėjimus – net ir tose srityse, kurias menkai išmanė arba kurių neišmanė visai. Visi žinome Garrison'o Keillor'o pokštą apie Vobegono ežero miestelį, kuriame „visi vaikai yra geresni už vidutinį“. Tačiau galbūt juokinga todėl, kad tas pačias klaidas atpažįstame savyje. Kiek vairuotojų (ar mėgėjų) vertintų savo gebėjimus „prasčiau nei vidurkis“? D. Dunning'as ir J. Kruger'is nustatė, jog šis reiškinyb būdingas įvairios kompetencijos žmonėms. Dalyviai labai pervertino savo intelektualinius gebėjimus, humorą ir netgi pajėgumą ten, kur būtini specifiniai įgūdžiai, kaip antai logika ar šachmatai. Kodėl? Pasak autorių, „nekompetentingi [žmonės] nesugeba suprasti, kad yra nekompetentingi. <...> Labai dažnai būtini įgūdžiai ir nepriekaištingas tam tikros srities išmanymas, kad suvoktum savo arba kitų kompetentingumą toje srityje.“¹³ Dėl to daugelis mūsų vaikštome ratais, darydami klaidas ir patys to nesuprasdami.

Atlikdami vieną tyrimą D. Dunning'as ir J. Kruger'is paprašė keturiasdešimt penkių intelektualių abiturientų atlikti dvidešimties punktų logikos testą iš *LSAT* (Teisės mokyklos priėmimo testas – red.) rengimo vadovo. Visi, kas yra girdėję apie *LSAT*, žino, kad testai nėra lengvi. Dalyvių buvo paprašyta ne tik atsakyti į klausimus, bet ir įsivertinti, kaip, jų manymu, palyginti su kitais, juos atliko.

Tyrėjai nustatė, jog studentai priskyrė save vidutiniškai 66-am procen-tiliui. Reikėtų patikslinti, kad studentai nepervertino savo rezultatų – jie tiksliai nustatė, kiek klausimų atsakė teisingai ar neteisingai. Tačiau visiškai nesugebėjo įvertinti, ar jų rezultatai buvo geresni nei vidurkis. Labiau-

Gali atrodyti, kad pasiduodami kognityviniam šališkumui iš tiesų mąstome. Tačiau visi eksperimentiniai įrodymai teigia, jog mūsų gebėjimas aiškiai mąstyti nukenčia, jei tam tikru klausimu nesame emociškai neutralūs.

siai nustebino prasčiausiai pasirodžiusių studentų atsakymai. „Nors šių dalyvių rezultatai vidutiniškai pateko į 12-ą procentilį, jie savo loginius gebėjimus priskyrė 68-ajam.“¹⁴ Ko gero labiausiai D. Dunning'o ir J. Kruger'io tyrime ir krinta į akis tai, kad prasčiausiai pasirodę dalyviai labiausiai pervertino savo gebėjimus.

Iš karto norisi ieškoti paaiškinimo. Galbūt studentai negalėjo pripažinti savo nekompetencijos ir tokiu būdu bandė tai nublėpti? Mažai tikėtina, nes net pasiūlius jiems 100 JAV dolerių premiją už tikslesnį savo įgūdžių įvertinimą, jie vis tiek nesugebėjo to padaryti. Šiuo atveju studentai apgaudinėjo save. Mes taip save mylime, kad nematome savo silpnųjų.¹⁵ Nieko nuostabaus, kad būdami emociškai prisirišę prie savo politinių įsitikinimų (ir net laikydami juos savo tapatybės dalimi) nepripažinsime savo klaidų ir galbūt netgi bandysime nuginčyti ekspertų faktus remdamiesi „vidine nuojauta“.

Ar Oklahomos senatorius James'as Inhofe'as, 2015 JAV Senato rūmuose bandęs paneigti visuotinį atšilimą ir sukėlęs sniego gniūžtės efektą, suprato pats, kad atrodo kaip visiškas neišmanėlis nesugebėdamas atskirti klimato nuo oro? Tikriausiai ne, nes jis buvo „per bukas, kad suprastų, jog yra bukas“. Ar Donald'as Trump'as tikrai tiki, kad žino daugiau apie ISIS nei generolai?¹⁶ Tik nedaugelis pasiryžta pripažinti nesantys vienos ar kitos srities ekspertai ir patylėti. Kiti tiesiog žygiuoja pirmyn, pamiršę seną posakį: „geriau patylėti ir būti palaikytam kvailiu nei išsižioti ir išsklaidyti visas abejones.“

Tiek priešingo poveikio, tiek „per bukas, kad suprastų, jog yra bukas“ efektas akivaizdžiai susiję su *post* tiesos reiškiniu. Dėl šio pobūdžio kognityvinio šališkumo kartais mes ne tik nesugebame aiškiai mąstyti, bet ir patys to nesuvokiame. Gali atrodyti, kad, pasiduodami kognityviniam šališkumui, iš tiesų mąstome. Tačiau visi eksperimentiniai įrodymai teigia, jog mūsų gebėjimas aiškiai mąstyti nukenčia, jei tam tikru klausimu nesame emociškai neutralūs. Įdomu, kodėl kognityvinis šališkumas apskritai gyvuoja. Argi tiesa neskatina lankstumo – juk tikėdami teisingais dalykais turėtume daugiau šansų išgyventi?¹⁷ Tiesiog turime pripažinti, kad dėl vienų ar kitų priežasčių bet koks kognityvinis šališkumas yra neatsiejama mūsų mąstymo dalis.

Neturime pasirinkimo (nors reikia tikėtis, kad, kruopščiai tai nagrinėdami ir mokydami kitiškai mąstyti, galėsime šiek tiek koreguoti, kiek

Nesvarbu, ar esame liberalai,
ar konservatoriai, kognityvi-
nis šališkumas yra mūsų,
kaip žmonių, paveldas.

leistina tam paveikti mūsų įsitikinimus). Nesvarbu, ar esame liberalai, ar konservatoriai, kognityvinis šališkumas yra mūsų, kaip žmonių, paveldas.

Kaip jau esame pažymėję, ne visokio pobūdžio kognityvinis šališkumas vienodai veikia politinius įsitikinimus. Išsiaiškinome, kad liberalai yra mažiau jautrūs priešingam poveikiui. Kiti tyrėjai nagrinėjo, ar šališkumas gali atsirasti tik dėl politinių pažiūrų. Leidinyje „Psichologijos mokslas“ (*Psychological Science*) buvo įdomus straipsnis, kuriame antropologas Daniel'is Fessler'is nagrinėjo vadinamąjį negatyvumo šališkumą, juo bandoma paaiškinti, kodėl konservatoriai labiau nei liberalai linkę tikėti grėsmingai atrodančiomis melagystėmis.¹⁸ D. Fessler'is tyrimo dalyviams pateikė šešiolika teiginių (daugiausia neteisingų), bet nė vienas nebuvo toks neįtikėtinas, kad negalėtų būti tiesa. Kai kurie teiginiai atrodė visiškai nekalti, pavyzdžiui, „mankštindamiesi tuščiu skrandžiu išėikvojate daugiau kalorijų“, kiti – labai pavojingi, kaip antai – „JAV teroristinių išpuolių skaičius nuo 2001 metų rugsėjo 11 dienos išaugo“. Dalyvių paprašyta nurodyti, kam jie save priskiria – liberalams ar konservatoriams – ir įvertinti, ar, jų manymu, teiginiai teisingi. Į neutralius klausimus visi atsakė vienodai, tačiau konservatoriai buvo daug labiau linkę tikėti melagingais teiginiais, jei jie atrodė grėsmingi.¹⁹

Ar šalininkai apie šiuos dalykus galvoja skirtingai? Eksperimentais įrodyta, kad konservatyvių asmenų migdolinė smegenų sritis, reguliuojanti su baime susijusius procesus, dažniau esti didesnė nei liberalių.²⁰ Kai kas spėja, kad būtent todėl 2016 metais rinkimuose didžioji dalis nepatikimų naujienų buvo nukreipta į konservatyviąją auditoriją. Bandant įteigti sąmokslo teoriją, geresnių rezultatų galima tikėtis iš dešiniųjų. D. Fessler'io pastebėtas negatyvumo šališkumas nebuvo didelis: „Taikydami statistinę priemonę subjektų pasiskirstymui pagal politines pažiūras įvertinti, tyrėjai nustatė, kad sulig kiekvienu poslinkiu į dešinę tiriamieji vidutiniškai 2 proc. mažiau skeptiškai vertino blogus teiginius nei gerus“.²¹ Vis tik, esant pakankamai dideliame rinkėjų skaičiui, to užtenka rezultatams iškreipti. Bet koku atveju D. Fessler'io darbas yra pirmasis, kuriame nagrinėjamas patiklumas, kaip politinio identiteto funkcija.²²

Post tiesos potekstė

Praeityje kognityvinis šališkumas galbūt reikėsi mažiau dėl artimesnio bendravimo tarpusavyje. Ironiška, tačiau nūdienos naujienų liūne bene esame labiau nutolę nuo kitos nuomonės nei tada, kai mūsų protėviai būdavo priversti gyventi ir dirbti savo gentyje, kaime ar bendruomenėje ir bendrauti vieni su kitais, kad dalytųsi informacija.

Kalbėdamiesi tarpusavyje neišvengiamai išgirstame įvairių nuomonių. Yra net empirinių tyrimų, kurie įrodo, kad mūsų mąstymui tai naudinga.

Cass'as Sunstein'as knygoje „Infotopija“ (*Infotopia*) plėtoja mintį apie tai, kad žmonės bendradarbiaudami kartais pasiekia rezultatą, kuris būtų buvęs neįmanomas vienam.²³ Taip pasireiškia „visuma yra daugiau nei jos dalių suma“ efektas. C. Sunstein'as tai vadina „grupės poveikiu“. Kartą J. C. Wason'as – „patvirtinimo šališkumo“ sąvokos autorius, – su juo šiame skyriuje jau susipažinome, – su kolegomis atlikdamas tyrimą surinko grupę tiriamųjų ir pateikė jiems išspręsti loginį galvosūkį. Buvo nelengva, tad vos keliems dalyviams pavyko tai padaryti savo jėgomis. Vėliau tą pačią užduotį skyrus spręsti grupėje, nutiko įdomus dalykas. Žmonės ėmė abejoti vienas kito samprotavimais ir pastebėti hipotezių nepagrįstumą daug dažniau nei gebėjo tai plėtodami savo mintį. Tyrėjai nustatė, kad daugeliu atvejų grupė išspręsdavo problemą, net jei tai nepavykdavo padaryti nė vienam iš jos narių.²⁴ C. Sunstein'as būtent tai ir siekė įrodyti – kad grupė gali pasiekti daugiau nei žmonės pavieniui. Palaikančioms dialogą, diskutuojančioms grupėms tai pavyksta geriau nei pasyvioms. Pateikę savo idėjas svarstyti grupei, turime didžiausią šansą rasti teisingą atsakymą.

Ieškant tiesos, geriausios priemonės jai atrasti yra kritinis mąstymas, skepticizmas ir dalijimasis idėjomis su kitais.

Šiandien dar galime rinktis, su kuo bendraujame. Panorėję galime gyventi „naujienų fanatikų bendruomenėse“, kurios yra atviros tik vienai politinei nuomonei. Galime atsikratyti nepatinkančių komentarų feisbuke, jų autorius pašalindami iš draugų arba paslėpdami jų įrašus. Tikriausiai yra net radijo stotis, skirta vien tik sąmokslų teorijoms. Šiandien lengviau nei bet kada galime suburti aplink save žmones, kurie sutinka su mūsų nuomone. Ar, tapę tokios bendruomenės dalimi, nejučia dar didesnio

Dėl savojo kognityvinio šališkumo, kuris kyla iš prigimties, galime tapti kitų žmonių, siekiančių mumis manipuliuoti ir pasinaudoti, aukomis, ypač – jei jiems pavyksta diskredituoti visus kitus informacijos šaltinius.

spaudimo taikytis savo įsitikinimais prie grupės nuomonės? Solomon'as Asch'as įrodė, kad tai įmanoma. Kaip liberalai greičiausiai jaučiamės ne-
jaukiai pritardami daugumos draugų nuomonei dėl imigracijos, gėjų san-
tuokos ir mokesčių, esame mažiau užtikrinti dėl ginklų kontrolės. Tokiu
atveju tikriausiai rinksimės prisitaikyti prie aplinkinių ir savo nuomonę
keisti. Jei tai ne kritinių pokalbių pasekmė, o tik siekiame neįžeisti savo
draugų, tikėtina – nėra gerai. Vadinkime tai tamsiąja grupės poveikio puse.
Tikriausiai visi, kurie kada nors yra dalyvavę žiuri, tam pritars: kai mūsų
nuomonė sutampa su kolegų, tiesiog jaučiamės patogiau. Tačiau kas nutin-
ka, jei jie klysta? Nei liberalai, nei konservatoriai neturi tiesos monopolijos.

Nenoriu įteigti, kad mes pramanus priimame kaip lygiaverčius ar kad
tiesa slypi kažkur tarp politinių ideologijų.

Perpus – nei tiesa, nei suklydimas – irgi būtų klaida. Tiesiog noriu
pasakyti, kad tam tikru lygmeniu visos ideologijos verčia atsisakyti proce-
so, per kurį atrandame tiesą. Galbūt tyrėjai teisūs sakydami, kad liberalų
„poreikis pažinti“ yra stipresnis nei konservatorių,²⁵ tačiau dėl to nereikėtų
puikuotis prieš kitus ar manyti, kad politinės nuojautos viršesnės už fak-
tinius įrodymus. L. Festinger'io, S. Asch'o ir kitų mokslininkų darbuose
galime įžvelgti pavojų, kurį kelia ideologinis paklusnumas. Mums visiems
iš prigimties būdingas kognityvinis šališkumas sutikti su aplinkinių nuo-
mone, nepaisant net akivaizdžių prieštarų įrodymų. Visi daugiau ar
mažiau norime jaustis priimti, tad kartais aukojame net faktus. Tačiau jei
mums rūpi tiesa, turime su tuo nesitaikstyti. Kodėl? Nes įvairaus pobūdžio
kognityvinis šališkumas, apie kurį čia rašiau, yra puikus akstinas *post* tie-
sos reiškiniui gyvuoti.

Jei *norime* tikėti tuo, kas tikra, tereikia labai nedaug, – kad iš tiesų
imtume tai daryti, ypač jei tai daro žmonės, kurių nuomonę vertiname. Dėl
savojo kognityvinio šališkumo, kuris kyla iš prigimties, galime tapti kitų
žmonių, siekiančių mumis manipuliuoti ir pasinaudoti, aukomis, ypač – jei
jiems pavyksta diskredituoti visus kitus informacijos šaltinius. Kognityvi-
nis šališkumas neišvengiamas, bet kovoti su *post* tiesa, sklindančia iš nau-
jienų fanatikų bendruomenės, taip pat neįmanoma. Dėl pavojaus, kad tam
tikru lygiu jie susiję. Visi turime savų informacijos šaltinių, tačiau esame
labai nekritiški, jei šie sako mums tai, ką norime girdėti.

KETVIRTAS SKYRIUS

TRADICINĖS ŽINIASKLAIDOS POPULIARUMO MAŽĖJIMAS

Žurnalistas siekia rašyti apie tai, ko nenori girdėti kiti.

Visa kita yra viešieji ryšiai.

– Gorge'as Orwell'as

Ne paslaptis, kad vienas iš naujausių „informacijos fanatikų bendruomenės“ skatinančių veiksnių – tenkinantis mūsų vidinį polinkį į kognityvinį šališkumą – yra socialinė žiniasklaida. Apie tai neįmanoma pradėti kalbos nesigilinant į mažėjantį tradicinės žiniasklaidos populiarumą.

Dabartinė vadinamoji prestižinė Amerikos spauda (*New York Times*, *Washington Post*, *Los Angeles Times* ir *Wall Street Journal*) ir nacionaliniai transliavimo tinklai (*ABC*, *CBS* ir *NBC*) anksčiau buvo pagrindiniai nau-

jienų šaltiniai. „1950 metais vidutinė JAV dienraščių dienos apyvarta buvo 53,8 milijono (t. y. 123,6 proc. namų ūkių).“¹

Pagalvokime apie tai akimirka. Daugiau nei 100 proc. Tai reiškia, kad dalis gyventojų prenumeravo ne vieną, o du laikraščius. „2010 metais, mokėjimo duomenimis, vidutinė JAV dienraščių dienos apyvarta buvo 43,4 milijono (t. y. 36,7 proc. namų ūkių).“ Pagalvokime ir apie tai – tai beveik 70 proc. mažiau skaitytojų. Televizijoje nuo šeštojo dešimtmečio kas vakarą žinių vedėjas pranešinėdavo pusvalandžio trukmės žinias, jos būdavo transliuojamos šalies mastu.² Walter’is Cronkite’as nuo 1962-ųjų iki 1981 metų sėdėdavo prie didelio CBS studijos stalo ir dažnai buvo minimas kaip patikimiausias žmogus Amerikoje.

Daugeliui tai buvo naujienų aukso amžius. Šeštajame ir septintajame dešimtmėčiais televizijos tinklų konkurencija daugelį mažesnių laikraščių privertė užsidaryti. „Daugelyje didžiųjų Amerikos miestų liko vienas laikraštis, kuris turėjo faktinę monopoliją, nes buvo geresnis, turtingesnis ir rimtesnis už tuos, kurie egzistavo prieš dvidešimt metų.“³ O kas dėjosi televizijoje? Kadangi čia naujienos trukdavo vos pusvalandį per dieną, tinklai didžiąją savo laiko dalį galėdavo skirti tiriamajai žurnalistikai. Be atsitiktinių (ir gąsdinančių) perspėjimų („Pertraukiame šią laidą, norėdami pranešti jums svarbią naujieną“) – dėl iškilusios karo grėsmės ar žmogžudystės, – naujienos sudarė labai mažą televizijos stočių veiklos dalį, o daugiausia pelno užtikrindavo pramoginės programos.

Nors naujienos televizijoje nebuvo transliuojamos dažnai, naujienų skyriams tai išėjo tik į naudą – iš jų nesitikėta pelno.

Ted’as Koppel’is aiškina:

Stočių vadovai bijojo prarasti licenciją, jei Federalinė ryšių komisija nuspręstų, kad nepaisoma „visuomenės interesų ir poreikių“, numatytų 1927 m. Radijo įstatyme. Trys pagrindiniai tinklai, siekdami parodyti, kad laikosi įstatymo reikalavimų, įkūrė naujienų padalinius (jie veikė nuostolingai arba vos atsipirkdavo). Laiko stoka naujienų laidoms tam tikra prasme buvo kaina, kurią *NBC*, *CBS* ir *ABC* mokėjo už didžiulį pelną iš pramogų.⁴

Viskas pradėjo keistis 1968 metais pasirodžius CBS žinių laidai „60 minučių“ (*60 Minutes*), ji (po trejų metų) tapo pirmąja istorijoje pelninga naujienų laida. Staiga studijų vadovams kilo idėja. Nors televizijos naujienų modelis ir lūkesčiai ėmė keistis ne iš karto, studijų vadovai pamažu suprato, kad iš naujienų galima pasipelnyti.⁵

Televizijos aukso amžius tęsėsi aštuntajame dešimtmetyje – iki 1979 metų, kai Irano įkaitų krizė privertė susimąstyti. Staiga visuomenė suskato reikalauti daugiau naujienų, – bet kaip tai padaryti nepertraukiant labai pelningų pramoginių laidų?

Johnny'io Carson'o „Vakaro žinios“ (*Tonight Show*) per NBC sumušė visus rekordus. CBS tuo metu ėmė neberodyti filmų. ABC pagrindinio eterio metu transliuodavo laidų kartojimus, bet tada kažkam šovė mintis.

Tuometinė televizijos tinklo ABC komanda nusprendė pabandyti kai ką naujo ir perkėlė kasdien rodomą pasitarimą dėl Irano į vėlyvą vakarą. Iš dalies tai buvo ir rinkodaros sprendimas:

ABC neturėjo vėlyvo vakaro programos, kuri galėtų konkuruoti su pagarbą pelniusia Johnny'io Carson'o pokalbių laida. Be to, parengti naujienų programą buvo, palyginti, pigu. ABC užpildė vakaro eterį nauja programa „Naktinė linija“ (*Nightline*), skirta tik [įkaitų] krizei. Kiekvieną vakarą ABC ekrane pasirodydavo žodžiai „Amerika tapo įkaite“ (*America Held Hostage*), tada – kiek dienų įkaitai yra nelaisvėje. Vedėjas (dažniausiai ABC veteranas Ted'as Koppel'is) kalbindavo ekspertus, žurnalistus ir kitus su krize susijusius asmenis.⁶

Programa buvo tokia sėkminga, kad, net po metų pasibaigus įkaitų krizei, buvo rodoma dar ilgą laiką. Tačiau klausimas taip ir liko: ar žmonės žiūrėtų daugiau naujienų?

Netrukus, 1980 metais, prisidėjo CNN. Tiesa, jie šiek tiek rizikavo.

Staiga atsirado dvidešimt keturios valandos, kurias reikėjo užpildyti žinių programomis. Nors T. Koppel'is galėjo visą dieną kalbinti ekspertus apie Iraną, – kiek iš tiesų tų ekspertų buvo ir kiek temų buvo vertos naujienų? Ar žiūrovas norėjo, kad žinios būtų transliuojamos visą parą ir jas būtų galima įsijungti kada panorėjus, o ne laukti kitos dienos laikraščio

arba vakarinės transliacijos per televiziją? Labiau nei bet kada. Nors CNN susilaukė kritikos už švelnesnį naujienų pateikimą, nei tai darė kiti tinklai, žinios beveik iškart sulaukė pasisekimo. 1983 metais *New York Times* verslo skyriuje užfiksuotas pirmasis CNN pelnas.⁷ Devintajame dešimtmetyje ir vėliau CNN auditorija augo, žmonės spietėsi prie ekranų pasižiūrėti neeilinių įvykių: erdvėlaivio „Challenger“ sprogimo, protestų Tiananmenio aikštėje, Berlyno sienos griuvimo ir, galiausiai, Persijos įlankos karo.⁸

Be abejo, sulaukta skundų dėl šališkumo, tačiau bėgant dešimtmečiams laikraščių, televizijos ir kabelinės televizijos naujienų vadovai prie to jau buvo pripratę. Lyndon'as Johnson'as piktinosi, kad tinklai tiek dėmesio jam skyrė per karą Vietname. Richard'o Nixon'o viceprezidentas Spiro Agnew'as „nurašė“ Vašingtono spaudos žurnalistus, laikydamas juos „negatyvizmo tauškaliais“. Dešinieji be perstojo skundėsi, kad naujienose nuolat atspindimas „liberalų šališkumas“, tačiau iki devintojo dešimtmečio pabaigos nebuvo jokių alternatyvų.

Tom'as Nichols'as knygoje „Galas ekspertų žinioms“ (*The Death of Expertise*) rašo, kad, prieš eteryje pasirodant Rush'ui Limbaugh'ui, pokalbių radijas jau skaičiavo ketvirtąjį dešimtmetį. Tačiau R. Limbaugh'as ėmėsi kai ko naujo: „[jis], kaip priešingybė Amerikos žiniasklaidai, pasiskelbė tiesos šaltiniu“.⁹ Jausdamas, kad kitos žiniasklaidos priemonės dirba liberalams, kaip antai Bill'as Clinton'as, R. Limbaugh'as stengėsi suteikti balsą kitiems Amerikos piliečiams. Jam puikiai sekėsi.

Per keletą metų nuo pirmosios transliacijos R. Limbaugh'o laidą buvo galima išgirsti per daugiau nei šešis šimtus stočių visoje šalyje. <...> [R. Limbaugh'as] subūrė ištikimą pasekėjų grupę visoje šalyje, leido jiems skambinti į laidą ir išreikšti palaikymą. Skambučiai buvo tikrinami ir prireikus atmetami. Todėl, – pasak vienos iš ankstyvųjų R. Limbaugh'o įmonių vadovo, – kad jis diskutuodamas nesijautė užtikrintai. Tačiau laida ir nebuvo skirta diskusijoms – turėjo tikslą sukurti bendruomeniškumo jausmą žmonėms, kurie vienaip ar kitaip jau sutarė tarpusavyje.¹⁰

Žmonės klausėsi R. Limbaugh'o laidos ne siekdami sužinoti naujų „faktų“, o todėl, kad jautė atskirtį dėl, jų manymu, politiškai šališkų naujienų, ku-

rias skelbė laikraščiai ir televizija. Be to, prieš sukuriant skambučių liniją į studiją, žiniasklaidoje informacija visada sklido viena linkme: kažkas kitas žmonėms pranešdavo, kas yra tiesa.

R. Limbaugh'as suteikė žmonėms galimybę pareikšti savo nuomonę ir dalyvauti bendruomenės veikloje. Jis atrado patvirtinimo šališkumo privalumą dar prieš pradėdant apie tą reiškinį kalbėti žiniasklaidai. Jis įgavo daug galios.

Pamažu atsirado kitų, kurie pastebėjo rinkoje nišą šališkoms naujienoms. 1996 metų liepą įkurta radijo stotis *MSNBC*. Neilgai trukus 1996 metų spalį pasirodė *Fox News*. Abu tinklai prisistatė kaip atsvara *CNN*. Dar ir šiandien galima sutikti žmonių, kurie nepripažįsta, kad *MSNBC* naujienos yra šališkos. Per kelis pirmuosius metus šališkumas reiškėsi mažiau, nuolat būdavo kalbinamos konservatorių atstovės Ann'a Coulter ir Laura Ingraham. Tačiau kažkuriuo metu *MSNBC* įsitvirtino pačios sukurtoje (kartais nepatogioje) nišoje ir naujienas ėmė pateikinėti per liberalizmo prizmę. *Fox News* studija, kurią įkūrė konservatyvus žiniasklaidos konsultantas Roger'is Ailes'as, jokio dvilypumo nereiškė.

Fox News atėjimas iš esmės geriausiai atspindėjo tai, kaip skirtingų politinių pažiūrų žmonės renkasi naujienas naujoje elektroninėje rinkoje. Tai, ką R. Limbaugh'as bandė padaryti per radiją, <...> R. Ailes'as įgyvendino televizijoje. Jei ne R. Ailes'as, tai kažkas kitas būtų sukūręs *Fox News*, nes paklausa, kaip įrodė pokalbių radijas, tam buvo. Konservatorius ir „Fox“ komentatorius Charles'as Kruthammer'is mėgsta juokauti, kad R. Ailes'as „atrado nišinę auditoriją – pusę Amerikos“.¹¹

Pasirodžius *Fox News*, šališkos žinios pasiekė naują lygį. Dieną po tragiško susišaudymo Niutono pradinėje mokykloje, Konektikuto valstijoje, kurio metu žuvo dvidešimt moksleivių, *Fox News* vadovai prodiuseriams nurodė neleisti eteriye kalbėti apie ginklų kontrolę.¹² Visi gerai žinojo, kad *Fox News* bandys pakreipti dienos naujienas link atsargesnių temų.¹³ Dėl to neišvengiamai nukenčia žinių turinys. 2013 metais atliktas tyrimas parodė, kad 69 proc. *Fox News* svečių skeptiškai vertina klimato kaitos klausimą, palyginti su 29 proc. *Los Angeles Times* ir 17 proc. *Washington Post* pašne-

kovais.¹⁴ Kitas tyrimas atskleidė, kad 68 proc. *Fox News* medžiagos atspindi asmeninę nuomonę, o *CNN* jos tik 4 proc.¹⁵ Galbūt galime atleisti *Fox News* žiūrovams už kai kurią dezinformaciją, žinodami, kad tinklas neskirsto naujienų į faktus ir šališką nuomonę. Iš tiesų 2011 metais atlikus tam tikrą tyrimą nustatyta, kad *Fox News* žiūrovai žino *mažiau* nei tie, kurie išvis neseka naujienų.¹⁶

Ted'as Koppel'is pastaraisiais metais ryžtingai stojo į akistatą su tokia šališka (tiek iš kairės, tiek iš dešinės) žiniasklaida ir teigia, kad ji kelia pavojų demokratijai.

Šiek tiek ironiška, jog jo laida *Nightline* devintajame dešimtmetyje buvo viena pirmųjų, parodžiusių finansines interviu pobūdžio naujienų galimybes. Nepaisant to, T. Koppel'is mano, kad peržengė visas ribas.

Mane, kaip šališkumo priešą, liūdina komercinė *Fox News* ir *MSNBC* sėkmė. Suprantu, kodėl finansiškai apsimoka paskandinti televizijos žiūrovus nuomonių sraute, kuriame kiekvienas jų gali pasitvirtinti savąjį šališkumą, tačiau ši tendencija kenkia valstybei. <...> Bėda ta, kad net jei pripažintume, jog galbūt absoliutaus objektyvumo neįmanoma pasiekti, *Fox News* ir *MSNBC* net nebando to daryti. Jie mums pateikia pasaulį tokį, kokį jį mato vienų ar kitų politinių pažiūrų šalininkai (ir ištikimi žiūrovai), o ne tokį, koks jis yra iš tiesų. Žurnalistikoje tai niekuo nesiskiria nuo to, kaip Bernie Madoff'as pasielgė su investuotojais: papasakojo klientams tai, ką jie norėjo išgirsti, o kai šie sužinojo tiesą, jų pinigai jau buvo dingę.¹⁷

Išrinkus D. Trump'ą, T. Koppel'is dar labiau nusitaikė į *Fox News*. Ištrauka iš vieno jo interviu su Sean'u Hannity'iu iš *Fox News*.

S. HANNITY'IS: Reikia pagirti amerikiečius už tai, kad jie nėra visiškai kvaili ir sugeba atskirti nuomonių šou nuo naujienų. Jūs tiesiog ciniškas.

T. KOPPEL'IS: Taip, aš ciniškas.

S. HANNITY'IS: Jūs tikrai manote, kad mes kenkiame Amerikai? Kad aš kenkiu Amerikai?

T. KOPPEL'IS: Taip... Ilgam. Jūs ir visi tie nuomonių šou.

S. HANNITY'IS: Tikrai? Labai gaila, Tedai. Tikrai.

T. KOPPEL'IS: Ne, visiškai ne „gaila“ ir žinot kodėl? Nes jūs esat savo srities ekspertai ir pritraukėte žymiai įtakingesnių.

S. HANNITY'IS: Jūs nuvertinate Amerikos piliečius.

T. KOPPEL'IS: Ne, leiskite man prieš tai pabaigti.

S. HANNITY'IS: Klausau. Su visa pagarba. Mikrofonas jūsų.

T. KOPPEL'IS: Jūs pritraukėte žmones, kurie šventai tiki, kad ideologija yra svarbesnė už faktus.¹⁸

Kai kurie visą *Fox News* darbo produktą kaltina kaip „netikrų naujienų“ tendencijos pirmtaką. (Užtenka išgirsti kritikos pradžią ir pasigirsta banalus pajuokavimas, kad reikėtų pakeisti pavadinimą į „fake news“ (netikros naujienos).)

Problema dėl „netikrų naujienų“ ir jų sąsaja su *post* tiesos fenomenu – labai plati tema, tai aptarsime kitame skyriuje. Paminėjau ją tik todėl, kad yra tvirtinančiųjų, jog „netikros naujienos“ prasidėjo ne nuo *Fox News* ir kad tai buvo tik satyra.

Kai 2014 metais *Pju* apklausoje amerikiečių buvo paprašyta įvardyti patikimiausią naujienų šaltinį, nuomonė, kaip ir tikėtasi, pasiskirstė pagal respondentų politinį požiūrį. Tų, kurie prijaucia konservatoriams, pagrindinis šaltinis (44 proc.) buvo *Fox News*. Iš palankių liberalams 24 proc. nurodė naujienų transliacijas, o antrą vietą panašiu balsų skaičiumi pasidalijo viešoji televizija, *CNN* ir... Jon'o Stewart'o *The Daily Show*.¹⁹ Ką? *The Daily Show* juk yra komedija. Prieš pasitraukdamas iš *The Daily Show* „žinių vedėjo“ pareigų 2015 metais pats Jon'as Stewart'as teigė tarsi parodijavęs naujienas. Jo darbas buvo juokinti, o ne ieškoti faktų. Daugėjant „tikrų“ naujienų šalininkų komentarų apie tai, kad daug jaunų žmonių jo karjeros laikotarpiu sužinodavo žinias žiūrėdami jo šou, J. Stewart'as gynėsi: „Draugužiai, jei jūs kaltinate mane, kad neuždavinėčiau pakankamai atvirų klausimų, tai nieko nepešite.“²⁰ Kiti nepasirengę taip lengvai paleisti J. Stewart'o ir Andy'io Borowitz'iaus, rašiusio leidiniams *New Yorker* ir *The Onion*.

Viename iš straipsnių *Los Angeles Times*, pavadinimu „Kairiesiems irgi nesiseka dėl *post* tiesos. Problema – komedija“ (*The Left Has a Post-Tru-*

th Problem Too: It's Called Comedy), Stephen'as Marche teigė, kad *post* tiesa, kuria puikiai naudojasi D. Trump'as ir jo pasekėjai, kilo iš kairiųjų satyros.

„<...> 2009 metais žurnalo *Time* rengtoje apklausoje [Jon'as] Stewart'as išrinktas patikimiausiu žinių vedėju.“²¹ Tačiau aš vertinčiau kitaip. Satyra – tai laiko patikrinta gynybos priemonė nuo melo ir tauškalų, kai politikai bando priversti mus tai priimti kaip tiesą. Jos nereikia suprasti tiesmukai. Iš dalies tai ir yra esmė. Per satyrą juoko forma bandoma pabrėžti tikrovės absurdiškumą. Jei satyra priimama kaip tiesa, ji praranda savo esmę. Satyra siekiama ne apgauti, o pajuokti. Pats S. Marche savo straipsnyje pažymi, kad „tam tikra prasme... politinė satyra yra priešprieša melagingoms naujienoms. Satyrikai sodriau išreiškia žurnalistų dvideidiškumą ir atskleidžia tai, ką iš tiesų mano. Netikrų naujienų svetainės, prisidengdamos žurnalistika, sąmoningai skleidžia melagingą informaciją.“²² Vis dėlto S. Marche pripažįsta, kad, nepaisant skirtingų ketinimų, rezultatas lieka tas pats: „Politiniai satyrikai ir jų klausytojai pavertė naujienas pokštu. Nesvarbu, kad ir kokie jų ketinimai ir pažiūros, jie prisidėjo prie to, kad Amerikos politiniame diskurse atsirado *post* tiesos reiškiny.“²³

Atrodytų, politiniams satyrikams užmetama labai didelė našta.

Tačiau prisiminkime S. Hannity'io teiginį *Fox News* interviu: „Reikia pagirti amerikiečius už tai, kad jie nėra visiškai kvaili ir sugeba atskirti nuomonių šou nuo naujienų.“ Ar pranešėjas atsakingas už tai, kad jo pasekėjai susidarė klaidingą nuomonę? O gal atsakingi turėtų būti tik tie, kurie siekia suklaidinti žmones sakydami jiems netiesą?

Tačiau kas tada, jei tai, kaip medžiaga pateikiama, turi įtakos klaidinčiai nuomonei susidaryti? Ar, siekiant atsikratyti šališkumo, užtenka permesti atsakomybę klausytojams?

Žiniasklaidos šališkumo problema

Jau įsitikinome, kad atsiradus šališkesniam ir daugiau nuomone grindžiamam naujienų modeliui, tradicinės žiniasklaidos auditorija sumažėjo. Norėčiau panagrinėti minėtų reiškinių neigiamą įtaką tradicinės žiniasklaidos kokybei ir tikrosios žurnalistikos vertybėms.

1996 metais išpopuliarėjus kabelinės televizijos „žinių“ laidoms, daugelį tradicinės žiniasklaidos tinklų apėmė nerimas. Jokia kaina nenorėjo

Ar galime kaltinti pranešėją
už tai, kad jo pasekėjai susi-
darė klaidingą nuomonę?
O gal atsakingi turėtų būti
tik tie, kurie siekia suklaidinti
žmones sakydami jiems
netiesą?

būti su *tu* tapatinami! Todėl tiek tinklinės televizijos atstovai, tiek CNN, tiek „prestižinės spaudos“ laikraščiai stengėsi atsiriboti, dar labiau pabrėždami „objektyvumą“. *Fox News* šūkis „teisingas informacijos pateikimas išlaikant pusiausvyrą“ neabejotinai buvo skirtas pasityčioti iš tradicinės žiniasklaidos. Vargu ar *Fox News* tikrai tikėjo, kad jų naujienos pateikiamos išlaikant pusiausvyrą. Greičiau tai buvo tik bandymas pusiausvyrą pademonstruoti. Kitos žiniasklaidos priemonės per daug nuėjo į kairę, todėl išlygino puses atsverdamos į dešinę. Tačiau kadangi tradicinės žiniasklaidos kanalai niekada nepripažins polinkio į kairę, *Fox News* nusprendė įrodyti, jog iš tikrųjų gali pateikti „teisingą ir pusiausvirą informaciją“, todėl ėmėsi „abipusės“ prieštarų vertinamų temų apžvalgos.

Ironiška, tačiau dėl to ne tik nepadidėjo naujienų reportažų objektyvumas, bet ir pati studija sumažino reikalavimus taikomiems informacijos tikslumo standartams. Aplinkoje, kurioje šalininkai bando bet kokia kaina publikuoti savo medžiagą, aukščiausi žurnalistinio sąžiningumo standartai (iš kurių svarbiausias – sakyti tiesą) nebegalioja, o šalininkai įgyja platformą savo nuoskaudoms išreikšti. Būtent tai ir įvyko. Objektyvumo principas buvo įgyvendintas skiriant vienodai laiko eteriye ir nevalingai kartojant, kad „pateikiamos abi dalyko pusės“, net jei kalbama apie faktus. Turint mintyje nuomone grindžiamas temas, tai buvo logiškas ir net pagirtinas tikslas, tačiau mokslui – katastrofa. Skirdami „vienodai laiko eteriye“ abiem pusėms, net kai viena iš jų neturi pagrįstų argumentų, žiniasklaidos atstovai tik įtvirtino „klaidingo atitikmens“ taktiką.

Antrame skyriuje jau išsiaiškinome, kaip mokslo neigėjai išmoko pasinaudoti žiniasklaidos bandymais būti objektyviai. Nebereikia išsipirkti viso puslapio reklamai, kad medžiaga būtų pastebėta. Pakanka įtikinti, kad yra „kitų tyrimų“ mokslinėmis temomis, o jei kuri nors žiniasklaidos priemonė atsisako apie juos kalbėti, vadinasi, ji yra šališka. Žurnalistai čiupo masalą ir ėmėsi rengti reportažus tokiomis prieštarų vertinamomis temomis, kaip klimato kaita ir skiepai, nagrinėdami abi argumento puses, net jei ginčą sukėlė pasipelnę iš jo siekiančios šalys.

Plačioji visuomenė liko visiškai sumišusi nežinodama, kas yra žiniasklaidos palaikoma dezinformacijos kampanija.

1988 metais, prieš klimato kaitai tampant politine ginčo priemone, prezidentas George'as W. Bush'as pažadėjo, kad Baltieji rūmai imsis veiks-

Skirdami „vienodai laiko
eteryje“ abiem pusėms, net
kai viena iš jų neturi pagrįstų
argumentų, žiniasklaidos
atstovai tik įtvirtino „klaidin-
go atitikmens“ taktiką.

mų, būtinų šiltnamio efekto problemai spręsti.²⁴ Deja, per ateinančius ke-
lerius metus visuotinis atšilimas tapo labai šališka tema. Naftos bendrovės
ėmėsi savo „tyrimų“ ir siekė, kad rezultatai būtų skelbiami žiniasklaidoje.
Tuo pat metu jos rėmė vyriausybės pareigūnus, bandė juos patraukti į savo
pusę. Dabar suprantame, jog visa tai tebuvo netikros abejonės, kuriomis
įvairios suinteresuotosios šalys bandė užmaskuoti, kad pasaulio klimato
mokslininkai vieningai sutaria, jog klimato kaita vyksta, ir žmogaus veikla
prie to prisideda. Tačiau investuota per daug pinigų, kad šį klausimą būtų
galima palikti mokslininkų rankose. Tol, kol yra „skeptikų“, žiniasklaidos
priemonės jautėsi įpareigos pateikti klimato kaitos klausimą kaip ginčy-
tiną temą.

Vienas pirmųjų apie klimato kaitą pranešė James'as Hansen'as.
1988 metais po jo viešų pareiškimų Kongresui buvo parengti ir JAV senatui
pateikti du įstatymo projektai. J. Hansen'as anksčiau ėjo NASA *Goddard*
kosminių tyrimų instituto vadovo pareigas, ir yra vienas žinomiausių šios
temos ekspertų.

Pasigilinkime į jo paties pasisakymą dėl įžeidaus žiniasklaidos priešiš-
kumo, kurį patyrė šiai pareikalavus, kad „objektyviai“ kalbėtų apie faktinę
aplinkybę.

Iki tol maniau, kad už nuomonės formavimą visi esame vienodai
atsakingi, bet kai rengiausi pasirodyti visuomeninės televizijos
laidoje, prodiuseris man pranešė, kad laidoje „privalo“ dalyvauti
ir „priešininkas“, kuris ginčys teiginius dėl visuotinio atšilimo.
Nurodė, kad tai komercinėje televizijoje, radijuje ir spaudoje
įprasta. Visuomeninės televizijos rėmėjai, t. y. reklamuotojai, tu-
rintys savo interesų, reikalauja, kad už jų finansinę paramą būtų
pateikiama „pusiausvyrą palaikanti informacija“. Al'as Gore'as
savo knygoje atskleidžia tai, kad laikraščiuose daugiau nei pusė
pastarojo meto straipsnių klimato kaitos tema skyrė vienodą
svarbą prieštaringsioms nuomonėms, nors faktiškai nė viename iš
recenzuotų mokslo straipsnių neabejojama, kad pasaulinį atšili-
mą sukelia teršalai dėl žmogaus veiklos. Todėl, nepaisant aiškių
turimų mokslinių įrodymų, visuomenė vis tiek yra klaidinama
nesvarbiomis detalėmis, sudarant neteisingą išpūdį, jog moksl-

ninkai vis dar intensyviai diskutuoja, ar klimato kaita vyksta ir kas ją sukelia.²⁵

J. Hansen'o atvejis nebuvo neįprastas. Žiūrovai iškart sulaukė televizinių „debatų“: vienoje ekrano pusėje pasirodydavo mokslininkai, kitoje – „skeptikai“.

Vedėjas leisdavo abiem pusėms kalbėti maždaug po tiek pat laiko, tada paskelbdavo klausimą „prieštaringai vertinamu“. Kurį laiką atrodė, kad dauguma televizijos žinių laidų sekė *Fox News* modeliu „mes pranešame – jūs sprendžiate“. Nenuostabu, kad visuomenė atrodė sumišusi. Ar mokslininkai ginčijasi dėl klimato pokyčių, ar ne? Jei ne, tai kodėl iš televizijos laidų kyla įspūdis, kad vyksta diskusija? Galbūt žiniasklaidos atstovai įtikino save, kad priimti poziciją šališku klausimu nėra jų darbas, tačiau, žinant, kad net paprasčiausias faktų patikrinimas būtų atskleidęs, jog mokslininkai *nėra* susiskaidę, toks elgesys gali būti prilygintas žurnalistų nekompetentingumui. Objektyvumas nereiškia, kad tiesai ir melagystei reikia skirti vienodai laiko. Tikslas yra atrasti tiesą. Kadangi mokslininkų nuomonė dėl klimato kaitos jau buvo vienareikšmė, vienintelis „nesutarimas“ vyko tarp politinių oponentų ir jį sukėlė naftos bendrovės bei tie, kurie tikėjo savo melu. Klausytojams atrodė, kad mokslininkai diskutuoja, nors iš tiesų – kaip ir prieš keturiasdešimt metų dėl sąsajos tarp rūkymo ir vėžio – jokio ginčo nebuvo.

Tačiau negalime kaltinti auditorijos. Ji visa tai matė per žinias! Nuo šiol žiniasklaidos priemonių užduotis yra ne sakyti tiesą, o gelbėti savo kailį, pabrėžiant, kad jos nėra šališkos. Tai labai padeda tiems, kurie siekia sukurti painiavą taikydami tariamą abejojimą.

Kodėl žiniasklaidos priemonės tai leido? Iš dalies galbūt taip nutiko dėl atmetino požiūrio į žurnalistiką. Vienas komentatorius teigė:

Objektyvumo nelieta per tingėjimą rengti kokybiškus reportažus. Jei spaudžia terminas, o ant stalo tik straipsnis, nagrinėjantis „abi dalyko puses“, to dažnai pakanka. Nereiškia, jog svarstyti medžiaga skaitytojams yra visiškai nevertinga; tiesiog per dažnai skubant aprašyti „naujausius“ įvykius, pamirštama, kad ta medžiaga turi palaipsniui padėti geriau suprasti, kas yra tiesa, o kas – ne.²⁶

To nepadarius, kyla didelis pavojus atsirasti melagystei – bandymui tiesą paneigti ir sudaryti sąlygas motyvuotajam mąstymui. Politiniai šalininkai pasinaudoja žiniasklaida, o ši – klaidina savo auditoriją. Tačiau yra ir kitas aspektas – pelnas. Vis konkurencingesniame žiniasklaidos kontekste studijos ieško „istorijos“, kuri būtų daugiau ar mažiau dramatiška. Iš visų dalykų, kuriuos Donaldas Trump'as aprašė savo knygoje „Sandorio menas“ (*The Art of the Deal*), tikrai neneigsiu vieno – kad žiniasklaidoje nesutartinimas vertinamas labiau nei tiesa.²⁷ Tačiau kaip patikrinti šį kaltinimą? Galbūt tai tik išimtis, nes nagrinėjama tema, pripažinkime, yra sudėtinga. Vis dėlto tai nutiko vėl – šį kartą dėl tariamos sąsajos tarp vakcinų ir autizmo, – ši sąsaja grįsta 1998 metais dr. Andrew Wakefield'o fiktyvaus tyrimo išvadomis.

Čia dramatiškumo dar daugiau. Sutrikimų turintys vaikai ir jų sielvartaujantys tėvai! Holivudo garsenybės renkasi, ką palaikyti! Galbūt tai sąmokslas, ir vyriausybė bando jį nusišluoti! Deja, žiniasklaida dar kartą nesugebėjo nurodyti tikėtiniausios išvados remdamasi įrodymais: A. Wakefield'o tyrimai beveik šimtu procentų buvo fiktyvūs. Jis nusišluotė didžiulį interesų konfliktą, jo tyrimų buvo neįmanoma pakartoti ir, galiausiai, jis prarado savąją medicinos praktikos. Visa tai buvo žinoma 2004 metais skiepų ir autizmo istorijai pasiekus apogėjų. Vėliau, pasirodžius galutinėms išvadoms, kad A. Wakefield'as sukčiavo ir apgaudinėjo, jau buvo per vėlu išvengti žalos. Ilgą laiką trukusios televizinės diskusijos, dalijant ekraną pusiau, galiausiai atsirūgo. Vakcinavimo procentas krito, o kadaise beveik įveikta liga – tymais vėliau užsikrėtė aštuoniasdešimt keturi žmonės keturiolikoje valstijų.²⁸

Klystume manydami, kad spauda prie to visiškai neprisidėjo. 2004 metais tyrime „Pusiausvyra kaip šališkumas. Visuotinis atšilimas ir JAV prestižinė spauda“ (*Balance as Bias: Global Warming and the US Prestige Press*) Maxwell'as Boykoff'as ir Jules'as Boykoff'as nustatė, kad, siekdami informacijos pateikimu palaikyti pusiausvyrą, *New York Times*, *Washington Post*, *Los Angeles Times* ir *Wall Street Journal* rimtai suklaidino skaitytojus dėl klimato kaitos.²⁹ Problema buvo ne tik vadinamasis politinis šališkumas, bet ir tyrėjų nustatytas „informacijos šališkumas“ (kai žurnalistai renka informaciją ir pateikia reportažuose naujienas taip, kad iškreipiama tiesa).

Trumpai tariant, „[informacijos] šališkumas – tai, kai prestižinėje spaudoje pateikiama informacija apie visuotinį atšilimą skiriasi nuo viena-reikšmės mokslininkų bendruomenės nuomonės“. ³⁰ Kaip tai galėjo nutikti? Kodėl laikantis žurnalistikos vertybių, t. y. objektyvumo, teisingumo, tikslumo ir pusiausvyros, buvo taip *nutolta* nuo tiesos? Atsakymas – pasiduota spaudimui „pateikti pusiausvyrą palaikančią informaciją“ ir leista pasireikšti šalininkams, siekusiems atitolinti žurnalistą nuo tiesos. Sukuriamas „neigimo diskursas“, dėl jo atsiranda nepagrįstas pasitikėjimas kraštutine nuomone: „Dėl siekio pateikti pusiausvyrą palaikančią informaciją nedidelė dalis pasaulinio atšilimo skeptikų gavo progą išsakyti savo požiūrį.“ ³¹ Problema iš tiesų gana paprasta. Užtenka į receptą įdėti vieną supuvusį ingredientą ir visas patiekalas juo atsидуos.

Pusiausvyra siekiama neutralumo. Reikalaujama, kad žurnalistai bet kokiame svarbiame ginče pateiktų tikrų konfliktuojančių pusių atstovų nuomonės ir abiem šalims skirtų maždaug vienodai dėmesio. ³²

Tačiau pavojus kyla dėl to, kad pusiausvyra dažnai pakeičia faktų tikrinimą:

Dažnas žurnalistas, net rašantis apie mokslą, neturi nei laiko, nei žinių pats patikrinti teiginių pagrįstumo. ³³

Situacija yra pasirengę pasinaudoti ideologiniai „ekspertai“, suinteresuoti vienokia ar kitokia mokslinio klausimo baigtimi.

Ar taip atsitiko su visuotiniu atšilimu? Taip, ir tai neturėtų kelti nuostabos. Prisiminkime 1998 metų Amerikos naftos instituto posėdį ir vėliau nutekintą pranešimą su strategijos nuostatomis. Ten buvo rašoma apie „nepriklausomus mokslininkus“, kuriuos pasamdė naftos bendrovės. M. ir J. Boykoff'ai aiškiai nurodo *API* žiniasklaidos strategijos pasisėkimą kaip veiksnį, kodėl žiniasklaidoje atsirado šališkas informacijos apie klimato kaitą pateikimas:

Daugelyje JAV prestižinės spaudos straipsnių buvo siekiama pusiausvyros, „maždaug vienodai dėmesio“ skiriant nuomonei, kad

žmonės prisideda prie pasaulinio atšilimo, ir kontrargumentui, kad padidėjusią Žemės temperatūrą galima paaiškinti tik natūraliais svyravimais.³⁴

Žurnalistais buvo pasinaudota tiek spaudoje, tiek televizijoje.

Post tiesos potekstė

Tradicinių žurnalistikos vertybių sergėtojai šiandien yra aklavietėje.

Matydami mažėjančią savo rinkos dalį, kurią pamažu užima nuomone grįstas, kartais neredaguotas turinys, jie yra priversti būti šališki, net jei iš tiesų norėtų palaikyti tiesą. Pavadinę prezidentą melagiu (net jei jis iš tiesų meluoja), jie susilaukia kritikos. Kai ignoruoja „skeptikų“ nuomonę moksliniuose debatuose, kaltinami, kad pateikia tik vieną medžiagos pusę. Nieko nuostabaus, jog kai kurie pagrindinės spaudos ir televizijos tinklai norėtų grįžti į „senus gerus laikus“, kai buvo puoselėjamos žurnalistinės vertybės, gerbiamas autoritetas.³⁵

Deja, laukia tik kritikos išpuoliai. Donald'as Trump'as bet kurį jam nepatinkantį žiniasklaidos pranešimą vadina „netikromis naujienomis“. Savo kampanijos mitinguose jis išvadino spaudos atstovus „vienais nesąžiningiausių žmonių pasaulyje“.³⁶ Tai veikia. Naujausios „Gallup“ apklausos duomenimis, amerikiečių pasitikėjimas žiniasklaida pasiekė naujas žemušas: nuo 72 proc. 1976 metais, iš karto po Votergeito krizės ir Vietnamo karo, iki 32 proc.³⁷

Tai tik dar vienas žingsnis *post* tiesos link. Tarp žiūrovų, klausytojų ir skaitytojų yra tiek daug šalininkų, kad ribos tarp tradicinės ir alternatyviosios žiniasklaidos beveik neliko, ir daugelis šiandien gauna naujienas iš šaltinių, kurie tiesos klausimu laikosi abejotinų vertybių. Daugelis net nebesupranta, kurie šaltiniai iš tiesų yra šališki.

Jei tikėsime, kad visos žiniasklaidos priemonės yra šališkos, galbūt paprasčiausia tiesiog pasirinkti tą, kuri patvirtina mūsų įsitikinimus. Žurnalistai, siekę įvertinti įvairių žiniasklaidos šaltinių patikimumą po rinkimų ir tuo tikslu pateikę diagramas, susilaukė grąsinimų susidoroti.³⁸

Žinoma, socialinės žiniasklaidos atsiradimas palengvino nevaržomą informacijos judėjimą. Kaip apskritai pasirinkti, kuo tikėti, kai faktai ir

nuomonės internete pateikiama vieni šalia kitų? Neturėdami jokių filtrų ir veto teisės, skaitytojai ir žiūrovai šiandien yra nuolat veikiami akivaizdžiai šališkos informacijos srauto. Propagandos skleidėjams nebereikia rūpintis, kad žmonės išgirstų *jų* argumentus, nes pagrindinės žiniasklaidos priemonių reputacija jau pasiekė istorines žemumas. Dabar jos turi nuosavus žiniasklaidos kanalus.

O jei nepavyktų, visada yra tviteris. D. Trump'as nepaklusnias žiniasklaidos priemones gali apeiti tiesiogiai išplatindamas žinutę žmonėms. Kam tikrinti faktus, jei galime gauti informaciją tiesiai iš JAV prezidento?

Iššūkis realybei sėkmingai mestas.

PENKTAS SKYRIUS

SOCIALINIŲ TINKLŲ IŠPOPULIARĖJIMAS IR PROBLEMA DĖL MELAGINGŲ NAUJIENŲ

Ne viskuo, ką perskaitote internete, verta tikėti.

– Thomas Jefferson'as

Nenuostabu, kad tradicinės žiniasklaidos populiarumo sumažėjimą iš esmės lėmė internetas. Popierinių laikraščių tiražai Jungtinėse Valstijose pasiekė piką 1984 metais¹. Nuo tada prasidėjo ilgalaikis jų tiražų smukimas, nes, kabelinei televizijai užimant didesnę rinkos dalį, laikraščiai savąją prarado, – tikroji griūtis ištiko praėjusio amžiaus paskutiniajame dešimtmetyje, kai saitynas tapo masiškai viešai prieinamas. Kai 2008 metais smogė finansų krizė, daugeliui laikraščių teko tiesiog rūpintis išgyvenimu, pajamos krito, darbuotojai buvo atleidžiami, produkto apimtis sumažėjo, o prenumeratoriai ir toliau pustėsi padus.

Pastaraisiais metais analitikai įspėjo, kad nuolat mažindami popierinių laikraščių pasiūlą jų leidėjai skatina skaitytojus liautis pirkti spaudą. Daugelio laikraščių fizinė apimtis drastiškai sumažėjo: mažiau puslapių ir patys puslapiai mažesni, mažiau straipsnių, taip pat mažiau juos rašančių darbuotojų laikraščių redakcijose. „Man atrodo, tiesiog neįmanoma, kad nemenkas sąnaudų sumažinimas nepadarytų įtakos laikraščio redakcijos straipsnių kokybei“, – teigia Peter'is Appert'as, *Goldman Sachs* analitikas. „Negaliu įrodyti, kad dėl jos padidėtų tiražas, tačiau, jei būčiau laikraščio leidėjas, aš dėl to tikrai nemiegočiau naktimis.“²

Naujausioje 2016-ųjų Pju tyrimų centro (*Pew Research Center*) ataskaitoje „Žiniasklaidos priemonių būklė“ atskleidžiamas visas šis košmaras:

2015-uosius taip pat būtų galima laikyti laikraščių recesijos metais. Šiokiadienių tiražai sumažėjo 7 proc., o sekmadienių – 4 proc. Tai didžiausias tiražo kritimas nuo 2010-ųjų. Tuo pat metu reklamos pajamos smuko labiausiai nuo 2009 metų. 2014–2015 metais sumažėjo beveik 8 proc. <...> 2014 -aisiais, paskutiniaisiais metais, kurių duomenys užfiksuoti, įdarbinimo atvejų laikraščių redakcijose taip pat sumažėjo 10 proc., daugiau nei bet kuriais kitais nuo 2009-ųjų. Per pastaruosius 20 metų laikraščių darbuotojų skaičius sumažėjo maždaug 20 000, arba 39 proc.³

Tuo tarpu televizijos transliuotojai ir kabelinė televizija patyrė kitokio pobūdžio nuosmukį. Kaip minėta ankstesniame skyriuje, faktais grįstos tiriamosios žurnalistikos išsižadėjimo procesas jau buvo prasidėjęs praėjusio šimtmečio paskutiniajame dešimtmetyje, vis labiau įsivyraujant nuomone paremtai „žinovų“ žurnalistikai. Televizijos tinklai (kartu su laikraščiais) jau kelerius metus mažino savųjų užsienio naujienų biurų apimtį arba juos uždarinėjo apsiribodami pigesniu vietos įvykių nušvietimu.⁴ Iki 2015 metų, bent jau finansine ir reitingų prasme, tai atrodė įžvalgus sprendimas, nes svarbiausios naujienos atspindėjo, kas dešimtmečius vyko čia, namuose.

Teigti, kad 2016-ųjų prezidento rinkimai televizijos tinklams buvo naudingi, būtų gerokai per santūru. Televizijos žiūrovų skaičius bylojo milžinišką šuolį, ėmė plūsti pelnas. *CNN* nurodė, kad 2016 metais jo bendrasis pelnas siekė 1 mlrd. JAV dolerių. Tai buvo geriausi metai visoje jo gyvavimo istorijoje.⁵ Taip pat prognozuota, kad *Fox* (kuris jau buvo pelningiausias kabelinės televizijos tinklas) uždirbs 1,67 mlrd. JAV dolerių.⁶ Dieną ir naktį visuomenė tiesiog negalėjo pasisotinti informacija apie rinkimus. „Bėgant metams dieninė *Fox* žiūrovų auditorija išaugo 60 proc., *CNN* – 75 proc., o *MSNBC* – net 83 proc.“⁷ Kaip jiems tai pavyko? Iš esmės – teikiant žmonėms tai, ko jie norėjo, o paaiškėjo, kad tai buvo itin išsamūs reportažai apie Donald'ą Trump'ą. *Fox News*, be abejo, džiaugėsi privilegijos D. Trump'ui šalininkų; atsirado manančiųjų, kad jo teikiama informacija – ne kas kita kaip Respublikonų partijos propaganda.⁸ Tačiau net *CNN* tiesiogiai transliavo D. Trump'o susitikimus su rinkėjais nuo pradžios iki galo be vertinimų ar redakcijos komentarų.

Kai kuriais skaičiavimais, per 2016-ųjų rinkimus kabeliniai naujienų tinklai suteikė D. Trump'ui nemokamo viešumo per žiniasklaidą beveik už 5 mlrd. JAV dolerių.⁹ Tačiau, žinoma, tai pasitarnavo ir jų interesams. D. Trump'as tapo auksine žąsimi. Transliacijos jam buvo parankios, bet naudingos ir televizijos tinklams. Ar dėl to atsainiau pažiūrėta į atsakomybę patikrinti kai kurias D. Trump'o melagystes? Daugelis mano, kad taip, nes mažai tinklų tiesos sakymo atžvilgiu laikėsi aukštesnio standarto nei mokslinėms temoms jau taikoma „klaidingo atitikmens“ taktika, kurios pagrindu į tinklų ekspertų gretas buvo įtraukta tiek D. Trump'o, tiek H. Clinton šalininkų. Yra net tvirtinančiųjų, kad *CNN* padėjo Donaldui Trump'ui tapti prezidentu.¹⁰ *CNN* prezidentas Jeff'as Zucker'is taip nepasakytų, tačiau net jis pripažino: „jei pernai padarėme klaidą, ta klaida turbūt buvo, kad per daug jo [D. Trump'o] susitikimų su rinkėjais filmavome ir transliavome pačioje rinkiminės kampanijos pradžioje.“¹¹ O D. Trump'as per šiuos susitikimus įžeidinėjo žiniasklaidą kiekvienai progai pasitaikius. Jis suvarė ją į aptvarus ir uždraudė savo kalbų metu kameras bent trumpam nukreipti į minią. Kaip jam tai pavyko? Naujienų tinklai sutiko tai daryti su sąlyga, kad galės pasinaudoti D. Trump'o aukso gysla. Kadangi tai palaikė laikraščių gyvybę, o televizijos naujienų kanalai buvo visiškai įkalinti, bent jau savo savanaudiškų tikslų, – kur galėjo visuomenė išlieti savo apmaudą

dėl pastaruoju metu pasipiktinimą keliančio žiniasklaidos elgesio arba gauti teisingos informacijos iš žmonių, kuriais pasitikėjo? Be abejo, socialiniuose tinkluose.

2004 metais sukurtas feisbukas tapo socialinės tinklaveikos svetaine – sudarė sąlygas naudotojams palaikyti ryšius su savo draugais ir susirasti naujų. Jie galėjo dalytis mintimis ir išitraukti į internetinę bendruomenę bet kokia norima tema. Ilgainiui feisbukas augo ir stiprėjo kaip sklaidos kanalų skaitytuvė. Taip atsitiko ne tik dėl to, kad žmonės galėjo dalytis savo puslapiuose naujienų straipsniais, bet ir dėl „aktualių naujienų“ skilties puslapio dešinėje, kurią valdė (ir redagavo) feisbukas. Ji priklausė nuo patiktukų skaičiaus, tad joje rodytos atrinktos naujienos, kurias, tikėtina, norima matyti. Natūralu, kad kitos kompanijos siekė sekti šiuo pavyzdžiu ir pateikti vartotojams ne tik tai, bet ir sukurti alternatyvų naujienų tinklą naujienoms, surinktoms iš kitų šaltinių. Jutubas sukurtas 2005, o tviteris – 2006 metais.

Dėl socialinių tinklų, kaip naujienų šaltinio, išpopuliarėjimo tapo dar sunkiau atskirti naujienas nuo nuomonės, nes žmonės dalijosi istorijomis iš tinklaraščių, alternatyviųjų naujienų svetainių ir dar dievai žino kur, tarsi visa tai būtų tiesa. 2016-ųjų rinkimams į prezidento postą įsibėgėjant, socialiniuose tinkluose vis daugiau radosi šališko turinio – tai atitiko technologijų sukurtą „motyvuotojo mąstymo“ atmosferą. Galėjome spustelėjimais palaikyti „naujienas“, kurios pateikdavo tai, ką norėjome girdėti (nepaisydami, ar jos tikslintos – tikros), o ne skaityti faktais pagrįstą turinį įprastinėje žiniasklaidoje, kuris galbūt buvo mums ne toks priimtinas. Net nesuvokdami, žmonės galėjo tiesiogiai patenkinti savąjį patvirtinimo šališkumo troškimą (su naujienų turiniu susipažindami dar ir nemokamai), nesivargindami naudotis tradiciniais naujienų šaltiniais. Kam mokėti už laikraščio prenumeratą, kai visas naujienas, kiek tik norite, galite sužinoti iš draugų, turinčių tiek daug pasakyti apie jus dominančius įvykius? „Prestižinė spauda“ neturėjo jokių šansų.

Naujausioje Pju tyrimų centro apklausoje 62 proc. JAV suaugusiųjų nurodė, kad naujienas sužino iš socialinių tinklų, o 71 proc. jų – iš feisbuko. Tai reiškia, kad 44 proc. visų JAV suaugusių gyventojų dabar naujienas gauna iš feisbuko.¹² Tai atspindi esminį naujienų šaltinio ir paties turinio pokytį. Kaip žinoti, kada naujienos patikimos, kai informacija mažiau ti-

krinama ir redaguojama? Nors tradiciniai naujienų šaltiniai tebegyvuoja, darosi vis sunkiau atskirti, kurios naujienos iš patikimų šaltinių, pagrįstos faktais, o kurios ne. Ir, žinoma, kai kam tiesiog labiau patinka skaityti naujienas (ir tikėti jomis), jei randa savo požiūrio patvirtinimą.

Rezultatas – gerai žinoma uždaros informacijos sistemos problema, skatinanti žiniasklaidos turinio poliarizaciją ir nuomonių susiskaidymą.¹³ Jei naujienas gauname iš socialinių tinklų, nepatinkančius šaltinius galime išjungti, lygiai taip, kaip pašaliname iš draugų žmones, nepritariančius mūsų politinėms pažiūroms. Mūsų naujienų srauto patikimumas ar nepagrįstumas jokiais faktais priklausys nuo to, ar mūsų draugai informaciją tikrina, ir algoritmo, kurį taiko feisbukas priimdamas sprendimus, kurios naujienos tikėtinau mums „patiks“ labiau nei kitos.

Kaip ironiška, kad internetas, sudarantis sąlygas iš karto gauti patikimos informacijos bet kam, kas pasivargina jos paieškoti, kai kuriems tapo vien uždara aidų kamera. Ir kokia pavojinga. Kadangi turinys, kuris šiuo metu kartais pristatomas kaip naujienos, jokiais būdais nekontroliuojamas, – kaip žinoti, kada mumis manipuluojama?

Prisimenu, kartą, kai man buvo maždaug septyneri, su mama nuėjome į vietinę parduotuvę ir teko stovėti eilėje prie kasos. Ten pamačiau laikraštyje sensacingą straipsnio antraštę. Parodžiau ją mamai, o ji man pasakė: „O, tai šlamštas. Tai *National Enquirer*. Jie spausdina visokią melą. Negalima tuo tikėti.“ Tada įnikome karštai diskutuoti, iš kur ji, net neperskaičiusi straipsnio, gali žinoti, kad tai netiesa, ir kaip laikraštis gali išsisukti sąmoningai spausdindamas netiesą. Popierinis *National Enquirer* tebeguli prie kasų, tad prašau jūsų atlikti mintinį XXI amžiaus eksperimentą. Tarime, parsinešate namo po *National Enquirer* ir *New York Times* egzempliorių ir iškerpate naujienų straipsnius. Tuomet sudedate iš jų koliažą, jį nuskenuojate ir perkeliate į elektroninį formatą – pakoreguojate šriftą, kad iš karto nebūtų galima suprasti, kuris straipsnis iš kurio laikraščio. Kaip iš pirmo žvilgsnio suprasite, kuriame straipsnyje rašoma tiesa? Tačiau dabar sklaidos kanalų skaitytuvėse, feisbuko, guglo ir *Yahoo* svetainėse naujienos mums pateikiamos būtent taip. Sakytumėt – galima pažiūrėti į straipsnio šaltinį, – tačiau ar tikrai žinote, kurie šaltiniai patikimi?

Pamatę *New York Times*, galite būti linkę juo pasitikėti. Tačiau, kaip dėl *InfoWars*? Arba *Newsmax*? Ar *ABCNews.com.co*?

Kaip ironiška, kad internetas,
sudarantis sąlygas iš karto
gauti patikimos informacijos
bet kam, kas pasivargina jos
paieškoti, kai kuriems tapo
vien uždara aidų kamera.

Šiais laikais tiek daug „naujienu“ šaltinių, jog jų kruopščiai nepatikrinus beveik neįmanoma pasakyti, kurie iš jų patikimi. Taip pat problema, kad kai kurie šaltiniai gudriai maskuojasi, mėgindami atrodyti kuo teisėtesni. Ar *ABCNews.com.co* priklauso *ABC News*? Ne. Kadangi tradiciškai patikrinti, faktais pagrįsti naujienų straipsniai pateikiami kartu su melu ir propaganda, – kaip dabar atskirti, kas yra tiesa? Iš tikrųjų, kokia pražūtinga situacija, kai siekiantieji savo kėslų gali pasinaudoti mūsų nežinojimu ir kognityviniu šališkumu.

Melagingų naujienų istorija

Melagingų naujienų era prasidėjo ne nuo 2016-ųjų rinkimų į prezidento postą ir ne nuo socialinių tinklų sukūrimo. Tiesą sakant, yra teigiančiųjų, kad melagingos naujienos radosi kartu su pačių naujienų samprata.

Melagingų naujienų atsirado tuo pačiu metu, kai tik buvo pradėta plačiai skleisti tikrąsias naujienas, Johannes'ui Gutenberg'ui išradus popierinę spaudą 1439 metais. Tais laikais naujienų tikrumą buvo sunku patikrinti. Naujienų šaltinių gausa – nuo oficialių politinės ar religinės valdžios leidinių iki liudytojo akimis įvykius mačiusių jūreivių ir pirklių pasakojimų, – tačiau tuo metu žurnalistinės etikos ar objektyvumo sąvokų dar nebuvo. Faktų ieškantiems skaitytojams reikėjo būti labai atidiems. ... [Melagingos naujienos] iš tiesų egzistuoja <...> gerokai ilgiau nei patikrintos objektyvios naujienos – šios įsitvirtino šiek tiek daugiau nei prieš šimtmetį.¹⁴

Melagingos naujienos buvo skleidžiamos šimtmečius, net per mokslo revoliuciją ir Švietimo amžiuje. Prieš pat Prancūzijos revoliuciją Paryžiuje išplatinta daugybė brošiūrų, kuriose buvo teigiama, kad vyriausybė ant bankroto slenksčio.

Tačiau jas išplatino priešininkų politinės grupuotės – pasinaudojusios įvairiais skaičiais jos apkaltino tam tikrus žmones. Galiausiai, buvo pateikta pakankamai informacijos, kad žmonės suprastų, kas iš tiesų vyks, ta, „tačiau, kaip ir šiandien, skaitytojai turėjo būti skeptiški ir įgudę, kad

išsiaiškintų tiesą“.¹⁵ Per Amerikos revoliuciją melagingas naujienas skleidė tiek britai, tiek amerikiečiai, įskaitant visišką Benjamin'o Franklin'o pramaną, kad esą kai kurie „skalpus nuplėšiantys“ indėnai bendradarbiauja su karaliumi Jurgiu.¹⁶

Vėliau melagingos naujienos Amerikoje egzistavo kaip ir visur kitur dar ilgai, tačiau galiausiai palaipsniui buvo įvestas objektyvumo standartas. Michael'as Schudson'as, savo nuostabiai laisvoje ir įžvalgioje knygoje „Naujienų atradimas: amerikietiško laikraščių socialinė istorija“ (*Discovering the News: A Social History of American Newspapers*) rašė:

Iki XIX a. ketvirtąjo dešimtmečio dėl objektyvumo nė nebuvo svarstoma. Buvo įprasta, kad Amerikos laikraščiai pristatys šališką, o ne neutralų požiūrį. Tiesą sakant, niekas nesitikėjo, kad dienos naujienos būtų pranešamos taip, kaip mes tai suvokiame dabar: pati naujienų idėja gimė Andrew Jackson'o laikais.¹⁷

Kas lėmė kad nešališkų, grynai faktinių naujienų idėja kilo A. Jackson'o vadovavimo metais?

Tai susiję su pirmąją amerikiečių telegramų tarnyba *Associated Press* (AP). Telegrafas buvo išrastas XIX a. ketvirtajame dešimtmetyje, 1848 metais grupė Niujorko laikraščių, siekdama pasinaudoti jo sparta naujienoms perduoti, įsteigė naujienų agentūrą *Associated Press* (AP). Kadangi *Associated Press* surinktos naujienos vėliau buvo publikuojamos įvairiuose labai skirtingų politinių pažiūrų laikraščiuose, ši agentūra sėkmingai vykdyti veiklą galėjo tik jei naujienos buvo pakankamai objektyvios, priimtinos visiems jos nariams ir klientams. Iki XIX a. pabaigos AP pranešimai sulaukdavo gerokai mažiau redakcijų komentarų nei tų tarnybų, kurios teikdavo naujienas pavieniams laikraščiams. Tuomet buvo teigiama, kad *Associated Press* praktika apskritai yra žurnalistikos idealas.¹⁸

Tai nereiškė, kad melagingų naujienų reiškinys išnyko ar net kad pavieniai laikraščiai tapo objektyvesni. *Associated Press* gal ir teikė neapdorotas in-

formacijos, kuri buvo ne tokia šališka, tačiau pavieniai laikraščiai galėjo su ja elgtis kaip tinkami.

XIX a. pabaigoje *Associated Press* augant, informaciją pateikti objektyviai netapo pagrindine žurnalistikos norma ar praktika. <...> Šimtmečių sandūroje lyderiaujantys laikraščiai pabrėžė, kad geras siužetas yra tiek pat svarbu kaip ir faktai. Pagrindinis laikraščių turinio pokytis buvo vaiktis įvairaus pobūdžio sensacijų.¹⁹

Tai geltonosios žurnalistikos laikai, kai žiniasklaidos magnatai, tokie kaip William'as Randolph'as Hearst'as ir Joseph'as Pulitzer'is, varžėsi tarpusavyje dėl laikraščių tiražų. Niekas tiksliai nežino, iš kur XIX a. paskutiniajame dešimtmetyje atsirado sąvoka „geltonoji žurnalistika“, tačiau plačiąja prasme ji buvo suprantama kaip nepadori, perdėta, skandalų besivaikanti žurnalistika, kuriai labiau rūpėjo pritraukti skaitytojus nei papasakoti tiesą.²⁰ Kiek prasta buvo situacija? Pakankamai, kad prasidėtų karas: „Karas tarp Ispanijos ir Amerikos nebūtų prasidėjęs, jei W. R. Hearst'o pasirodymas Niujorko žurnalistikoje nebūtų paskatinęs nuožmios kovos už laikraščių tiražus.“²¹ Tarsi to maža, panašu, kad tai nebuvo neapdairaus neatsargumo pasekmė, o veikiau sąmoningai stengtasi padidinti tiražą:

XIX a. paskutiniajame dešimtmetyje plutokratai, tokie kaip William'as Randolph'as Hearst'as ir jo *Morning Journal*, pasitelkė perdėjimą, kad padėtų *įžiebt* karą tarp Ispanijos ir Amerikos. Kai W. R. Hearst'o korespondentas Havanoje šiam atsiuntė telegramą, jog karo nebus, W. R. Hearst'o <...> garsusis atsakymas buvo: „Tu man suorganizuoji piešinius, aš tau suorganizuosiu karą.“ W. R. Hearst'as publikavo suklaidotus Kubos pareigūnų, apieškančių išrengtas moteris, piešinius – ir jis „gavo“ savo karą.²²

Beje, W. R. Hearst'as nebuvo vienintelis įstatymo pažeidėjas, ir ne vienintelis geltonosios spaudos incidentas sukėlė Ispanijos ir Amerikos karą.

Jei atsigręšime į istoriją, suvoksime, kad turtingieji ir galingieji visuomet buvo suinteresuoti (ir dažniausiai turėjo priemonių) priversti „mažus žmogelius“ manyti taip, kaip aniems paranku.

1898 m., būdamas Havanoje, sprogo JAV karinio jūrų laivyno šarvuotasis laivas *USS Maine*, per sprogimą žuvo daugiau kaip 250 amerikiečių. Sprogimo priežastis nebuvo nustatyta. Tačiau geltonoji spauda padarė skubotą išvadą, kad ispanai tai padarė tyčia. „Prisiminkite *Maine*“ („*Remember the Maine*“) tapo geltonosios spaudos šūkiu, pakreipusiu viešąją nuomonę karo naudai.²³

Tačiau tuomet, geltonajai žurnalistikai esant populiarumo viršūnėje, ėmė skverbtis objektyvumo idėja:

1896 metais, nepadoriausiais bulvarinės žurnalistikos laikais, *New York Times* ėmė kopti į aukščiausią poziciją, vis akivaizdesnė darėsi informacijos, o ne siužeto, modelio taikymo žurnalistikoje svarba. *Associated Press* pažėrdavo faktų, kad įtikytų įvairių politinių pažiūrų klientams, o *Times* pateikdavo informacijos, kad pritrauktų santykinai rinktinis, socialiniu požiūriu panašius pasiturinčius skaitytojus.²⁴

Nors ir patyrusi duobėtą kelių objektyvumo samprata žurnalistikoje įsitvirtino net iki šių dienų, – tačiau, rodos, gana būti išpaikintiems – baigiasi laikas tikėtis objektyvumo ir iš naujųjų šaltinių ar laikyti jį savaime suprantamu dalyku.

Išpopuliarėjus internetinėms naujienoms, mūsų eros žurnalistinėms sampratoms kilo didelių išbandymų, o melagingos naujienos vėl tapo galinga jėga. Galima sakyti, kad skaitmeninės naujienos vėl grąžino geltonąją žurnalistiką į pirmą vietą.²⁵

Tačiau trumpam stabtelėjime. Ar tam tikru požiūriu nėra stebėtina iš naujųjų šaltinio tikėtis objektyvumo ir nešališkumo? Jei atsigręšime į istoriją, suvoksime, kad turtingieji ir galingieji visada buvo suinteresuoti (ir dažniausiai turėjo priemonių) priversti „mažus žmogelius“ manyti taip, kaip aniems paranku. Prieš spausdintiniam žodžiui tampant nebrangiu konkuruojančios informacijos šaltiniu, niekas nebūtų nustebęs, kad karalius ar

kitas asmuo, tam tikru laikotarpiu valdantis pinigus ir politiką, iš tiesų gali „sukurti savo realybę“. ²⁶ Štai kodėl laisvos žiniasklaidos, net užterštos melagingomis naujienomis, idėja buvo tokia revoliucinga (ir nauja) koncepcija. Tačiau – kažin kodėl mums šovė į galvą, kad tai turėtų atsieiti veltui arba kad mums nereikės aktyviai šniukštinėti ir ieškoti tiesos? Jau matėme, kad didžiąją savo istorijos dalį naujienų žiniasklaida buvo šališka. Brošiūros būdavo politinės. Laikraščių savininkai turėdavo interesų – verslo ir kitų. Iš tiesų, ar kada nors buvo kitaip? Vis dėlto jaučiamės turintys teisę į objektyvumą, ir mus šokiruoja, kai mūsų naujienų šaltiniai tokie nėra. Tačiau ar rėmėme doleriais šį lūkestį turėti faktais pagrįstą nešališką žiniasklaidą? Arba ar tikrai prieš tai, kai rinkimai mus pažadino iš snaudulio, atkreipdavome dėmesį, ko netenkame? Lengva kaltinti technologijas ir teigti, kad „šiais laikais viskas kitaip“. Tačiau technologijos visada prisidėdavo prie melagingų naujienų. Tiek spaudai, tiek telegrafui teko vaidmuo, kad žurnalistikos pokyčiai nepateisina mūsų lūkesčių. Jos padarė įtaką ir mums. Dėl interneto mums taip lengvai (ir pigiai) prieinamos naujienos, jog aptingome. Jausmas, kad turime teisę, atbukino mūsų kritinio mąstymo įgūdžius. Ar tai bent iš dalies neparengė tokios derlingos dirvos melagingų naujienų sklaidos pagyvėjimui?

Melagingos naujienos šiandien

Iki šiol turėjome daug ką pasakyti apie melagingų naujienų istoriją, tačiau šios sąvokos neapibrėžėme. Kas yra melagingos naujienos? Melagingos naujienos nėra tiesiog neteisingos naujienos; jos yra *sąmoningai* melagingos. ²⁷ Sukuriamos siekiant tam tikro tikslo. 2016 metų rinkimų agitacijos pradžioje jų tikslas galbūt buvo privilioti kuo daugiau kompiuterio pelės spustelėjimų. Norėta, kad jais pritartumėt provokuojančioms antraštėms ir keletu centų papildytumėt sąskaitas, – labai panašiai kaip laikraštis *National Enquirer* sugundo įsidėti jį į pirkinių krepšelį tokiomis antraštėmis kaip „Hillary: gyventi liko pusmetis!“ Tačiau tuomet stojo tamsa. Kai kurie melagingų naujienų kūrėjai ėmė pastebėti, kad D. Trump'ui palankūs straipsniai surenka gerokai daugiau pelės spustelėjimų nei palankūs Hillary ir kad daugiausia jų surenka *neigiamos* naujienos apie Hillary. Taigi, spėkite, kurių straipsnių buvo sumažinta perpus? Tokioje aplinkoje melagingos nau-

jienos iš antraštinio masalo virto dezinformacija. Palaipsniui iš finansinės naudos teikimo priemonės jos tapo politinės manipuliacijos įrankiu.

Per 2016-ųjų rinkimus daugiausia melagingų naujinių buvo kurpiama Balkanuose ir kitose Rytų Europos šalyse. 2016 metų lapkričio 25 dieną *New York Times* paskelbė straipsnį antrašte „Melagingų naujinių dešrelių fabrike: visa tai dėl pajamų“ (*Inside a Fake News Sausage Factory: This Is All about Income*).²⁸ Iš jo sužinojome apie Beqa'ą Latsabidze'ę, sunkiai besiverčiantį universiteto studentą iš Tbilisio, Gruzijos, – jis kambariu dalijosi su dar dviem draugais ir mėgino šiek tiek užsidirbti iš guglo reklamų. Tvirtino – pradžioje apie Hillary Clinton publikavęs tik teigiamą turinį ir laukdavęs įkrentant į sąskaitą pinigų, tačiau taip neatsitiko. Tuomet tą patį išbandė su Donald'u Trump'u ir atrado aukso gyslą. „Viskas dėl D. Trump'o <...> žmonės eina iš proto dėl to“, – sakė jis. „Mano auditorijai D. Trump'as patinka... Nenoriu rašyti apie D. Trump'ą blogai. Parašydamas melagingų istorijų apie D. Trump'ą prarandu auditoriją.“ Taigi jis ėmėsi rašyti dar daugiau Hillary pliekiančių ir D. Trump'ą giriančių istorijų ir uždirbo tūkstančius dolerių. Pelningiausia jo istorija buvo visiškas pramanas: neva Meksikos vyriausybė paskelbė, esą jei D. Trump'as atsidurs Baltuosiuose Rūmuose, uždarys sienas amerikiečiams. Priremtas prie sienos B. Latsabidze'ė paneigė turėjęs politinį motyvą; jis tiesiog siekęs sau naudos. Taip pat atvirai prisipažino buvęs nustebintas, kad kas nors galėjęs jo rašinius palaikyti tikromis naujienomis. „Niekas iš tiesų netiki, jog Meksika ketina uždaryti sienas.“ Tiesą sakant, jis tvirtino, esą savo rašinių iš viso nelaikęs melagingomis naujienomis, veikiau laikęs satyrą.²⁹

Dabar, kai visos septyniolika Amerikos žvalgybos agentūrų padarė išvadą, kad Rusijos vyriausybė aktyviai kišosi į JAV rinkimus, tvirtinimai apie nekaltumą turėtų būti vertinami gana skeptiškai. Po to, kai Kremlius įsilaužė į Demokratų nacionalinio komiteto kompiuterius ieškodamas informacijos, kuri būtų naudinga siekiant paveikti rinkimus, o didelė dalis D. Trump'ui palankių melagingų naujinių buvo skleidžiama iš Rusijos ir jos palydovų, negi iš tiesų taip sunku patikėti, kad už Hillary pliekiančių melagingų naujinių gali slypėti tam tikros finansinės iniciatyvos (ar bent jau pati idėja), kilę dėl politinių motyvų? Patys įsilaužėliai galėjo būti suinteresuoti tik pinigais, tačiau kieno tikslus jie siekė įgyvendinti? Tiesą sakant, viename mažičiame Makedonijos miestelyje buvo sukurta daugiau kaip šimtas

D. Trump'ui palankių interneto svetainių. Ar turėtume tikėti, kad tai nebuvo suderinti veiksmai ir kad už to neslypėjo ideologinis tikslas?³⁰

Šis klausimas liko neatsakytas, nes melagingų naujienų teikėjai persikėlė per vandenyną ir ėmėsi jas kurti Jungtinėse Valstijose. Praėjus dviem mėnesiams po straipsnio apie „dešrelių fabriką“ *New York Times* paskelbė dar vieną sensacingą Hillary nepalankią naujieną, kurią pasigavo Cameron'as Harris'as, ką tik Deividsono koledžą baigęs D. Trump'o šalininkas, ir sukūrė melagingų naujienų „šedevrą“ savo interneto svetainėje *Christian Times*. Antraštė skambėjo taip: „Sandėlyje Ohajuje rasta dešimtys tūkstančių suklastotų balsų už H. Clinton“ (*Tens of Thousands of Fraudulent Clinton Votes Found in Ohio Warehouse*).³¹ C. Harris'as pramanė sargo asmenį, pasisavino Didžiosios Britanijos balsadėžių nuotrauką iš interneto ir sukūrė visą istoriją nepakildamas nuo valgomojo stalo. Ir šia istorija pasidalijo su šešiais milijonais žmonių! Kaip ir programišius iš Gruzijos, C. Harris'as tvirtino, jog vienintelis jo motyvas buvo pinigai. Per kelias dienas uždirbo apie 5 000 dolerių, tačiau, jo žodžiais, svarbiausia, kad kažko išmoko. „Iš pradžių patyriau tarsi šoką, – sakė jis, – kaip lengvai žmonės tokiais dalykais patiki. Tai buvo tarytum sociologinis eksperimentas.“ C. Harris'as, paaiškėjęs jo vaidmeniui šioje istorijoje, iš karto buvo atleistas iš darbo, jis pareiškė apgailestavimą dėl to, ką padarė, tačiau savo veiksmus teisino tuo, kad melagingas naujienas kūrė abi pusės.³²

Be abejo, reikia būti atsargiems spėjant motyvą. FTB ir Kongreso atliekami tyrimai dėl Rusijos kišimosi į 2016-ųjų prezidento rinkimus tebevyksta, ir dar nežinome, kiek suderinti šie veiksmai galėjo būti.³³ Bene vienas dalykas aiškus – nepaisant to, ar daugelis melagingų naujienų kūrėjų per JAV prezidento rinkimus buvo vedami ideologinių motyvų, ar ne, jų veiksmai turėjo politinį poveikį. Kiek žmonių, perskaičiusių straipsnį apie balsavimo biuletenių klastojimą Hillary naudai, tuo patikėjo ir galbūt juo pasidalijo su kitais, kurie dar nebuvo apsisprendę, už ką balsuos? Be to, kiek straipsnių *Breitbart* ir kituose dešiniųjų pažiūrų portaluose, kuriuose spėliota, ar Hillary buvo diagnozuotas smegenų auglys, prilygo bent jau dezinformacijai, jei ne tiesiog melagingoms naujienoms, ir turėjo tikslą padaryti politinį poveikį? Iš tiesų, ar negali neatidumas ar sąmoningas ignoravimas pasitarnauti ideologiniam tikslui? Po rinkimų verslininkas Eric'as Tucker'is, tviteryje paskelbęs Teksaso valstijos Ostino miesto

Jei Ispanijos ir Amerikos karą
sukėlė melagingos naujienos,
ar pernelyg įžūlu manyti, kad
gali kilti ir kitas karas?

autobusų nuotrauką ir parašęs, kad, jo manymu, jais buvo vežami atlygi gavę Donald'o Trump'o priešininkai, neuždirbo nė sudilusio skatiko, tačiau, be jokios abejonės, prisidėjo užteršdamas naujienas spėjimu, nepagrįstu faktais. Jo įrašų tviteryje buvo pasidalyta 16 000 kartų, feisbuke – per 350 000 kartų. Ši žinutė galiausiai pasiekė patį D. Trump'ą, jis tviteryje paskelbė, kad dabar samdomus protestuotojus kurstė žiniasklaida.³⁴

Kaip matėme iš mokslo neigimo pavyzdžio, yra melo skleidėjų ir tų, kuriems meluojama, – tiesai pavojingos abi kategorijos. Klimato kaitos neigimas galbūt prasidėjo nuo naftos įmonių ekonominių interesų, tačiau tai greitai tapo politine ideologija, neabejotinai darančia katastrofišką poveikį. Melagingos naujienos apie 2016-ųjų rinkimus taip pat galbūt prasidėjo kaip antraštinis masalas, tačiau greitai tapo politinės diversijos ginklu. Melagingos naujienos – tyčinis mėginimas priversti žmones reaguoti į klaidinančią informaciją, skleidžiamą siekiant pelno ar galios. Tačiau bet kuriuo atveju pasekmės gali būti labai rimtos. Praėjus mažiau nei mėnesiui po rinkimų į prezidento postą, pamišęs asmuo atėjo į piceriją Vašingtone, Kolumbijos apygardoje, ir iššovė šautuvu, sakydamas, kad tiria perskaitytą istoriją apie tai, kaip Bill'o ir Hillary Clinton'ų įmonė valdė vaikų seksualinio išnaudojimo tinklą. Tai buvo melagingos naujienos (pavadinimas su grotažyme #pizzagate), kuri plito socialiniuose tinkluose ir kraštutinių dešiniųjų pažiūrų interneto svetainėse, pasekmė.³⁵ Laimei, niekas nenukentėjo. Bet ar galėjo kitos galimai žalingos melagingos naujienos lemti pasekmes? Pasak *Buzzfeed*, likus trims mėnesiams iki 2016 metų rinkimų į prezidento postą, feisbuke dvidešimčia populiariausių melagingų naujienų buvo pasidalyta daugiau kartų nei dvidešimčia tikrų naujienų.³⁶ Ar tai galėjo pakeisti įvykius D. Trump'ui palankia linkme?

O, galbūt, sukelti dar liūdnosnes pasekmes, tokias kaip atominis karas?

Prabėgus kelioms savaitėms po *pizzagate*, Pakistano gynybos ministras pagrasino branduoliniu atsaku Izraeliui dėl to, kad perskaitė melagingą naujieną: „Izraelio gynybos ministras: „Jei Pakistanas bet kokia dingstimi nusišęs sausumos pajėgas į Siriją, sunaikinsime jų šalį branduoline ataka.“³⁷ Jei Ispanijos ir Amerikos karą sukėlė melagingos naujienos, ar pernelyg įžūlu manyti, kad gali kilti ir kitas karas? Kada tai gali liautis? Melagingų naujienų yra visur. Jei manimi netikite, atverkite gūglą ir įrašykite „Ar Holokaustas buvo?“ 2016 metų gruodį pirmosios paieškos eilutės

jus būtų nukreipusios į neonacių interneto svetaines.³⁸ Praėjus dienai po rinkimų guglo paieškoje įvedus „galutiniai rinkimų rezultatai“ aukščiausiai buvo melaginga naujiena – pateikti suklaidinti skaičiai, rodantys, kad D. Trump'as neva laimėjo rinkėjų balsų daugumą.³⁹

Gilyn į triušio urvą

D. Trump'as per pirmuosius metus prezidento poste mėgino pasinaudoti melagingų naujienų idėja savais tikslais, viską, kuo jis nenorėjo tikėti, įvardydamas melu.⁴⁰ Stovėdamas ant pakyls prieš inauguraciją surengtoje spaudos konferencijoje 2017 metų sausį D. Trump'as atsisakė atsakyti į *CNN* žurnalisto klausimą, sakydamas, jog šis praneša melagingas naujienas. Kas tai paskatino? Galima manyti kad *CNN* buvo anksčiau paskelbęs, jog tiek D. Trump'as, tiek B. Obama buvę glaustai informuoti apie dar nepatvirtintą žvalgybinę ataskaitą, kurioje pateikta nepadorių teiginių apie D. Trump'ą. *CNN* nepaviešino šių teiginių turinio, nepatvirtino ir kad tai buvusi tiesa. Tik tiksliai pranešė, kad D. Trump'as ir B. Obama buvę apie juos informuoti. Tačiau D. Trump'ui to pakako, kad juos atmestų kaip „melagingas naujienas“. Dar kelis mėnesius D. Trump'as teigė, kad melagingos naujienos buvę ir žiniasklaidoje nušviesti vidiniai nesutarimai su jo patarėjais Baltuosiuose Rūmuose, ir tai, kad jo reitingai smuko, ir daugybė kitų iš patikimų šaltinių gautų patikrintų faktinių teiginių. Proga metaironijai. Ar dabar gali pats melagingų naujienų nustatymo faktas būti laikomas melagingų naujienų skleidimu?

Privalome prisiminti, jog melagingų naujienų esmė ne vien tai, kad jos melagingos (ir stumia į nesmagią ar nepatogią padėtį). Jei Amerikos žiniasklaida skleidžia melagingas naujienas, tai turėtų būti daroma *tyčia* klastojant naujienų turinį. Už viso to turėtų slypėti ideologiniai ar kiti tikslingi motyvai. Ir, neturint įrodymų apie sąmokslą Amerikos žiniasklaidoje, tai atrodo tiesiog juokinga. Čia turėtume grįžti prie minties, kad melagingos naujienos yra *sąmoningai* melagingos. Jos tarsi melavimas. Kuriamos siekiant įtikinti tuo, kas sakoma, net jei sakantysis žino, kad tai netiesa. Todėl būtų galima manyti, jog melagingos naujienos iš tiesų yra tik kitas žodis *propagandai* įvardyti.

Jason'as Stanley'is knygoje „Kaip veikia propaganda“ (*How Propaganda Works*) šio požiūrio nepalaiko ir teigia, kad propagandos nederėtų painioti su šališka ar net manipuliacine komunikacija. Nebūtinai propaganda laikytinas mėginimas įtikinti tuo, kas nėra tiesa, nereikėtų manyti ir kad visi propagandiniai teiginiai yra nenuoširdūs. J. Stanley'is propagandą apibrėžia kaip priemonę pasinaudoti trūkumų turinčia ideologija, ją sustiprinti.⁴¹ Jei tokia apibrėžtis teisinga, reiškia, kad bet kuri melagingų naujienų ir propagandos analogija gerokai sudėtingesnė ir pavojingesnė nei iki šiol įsivaizdavome. Nes, pasak J. Stanley'io, propagandos tikslas – ne tik apgauti. Tai mėginimas valdyti.

Neseniai pokalbio metu per NPR radijo stotį J. Stanley'is pareiškė, kad propagandos tikslas – skatinti lojalumą.⁴² Ja siekiama ne perduoti informaciją, o priversti mus „išsirinkti komandą“.⁴³ J. Stanley'is perspėja, kad dėl masto, kuriuo D. Trump'as taiko įvairią klasikinę propagandos techniką (emocijų sužadirimą, šmeižikišką kritiką, atpirkimo ožių ieškojimą, nesutarimų skatinimą ir pramanus), galime nuklysti į autoritarinės politikos kelią. Propaganda siekiama ne įtikinti savo teisumu, o, veikiau, parodyti autoritetą pačios tiesos atžvilgiu. Iš tiesų galingas politinis lyderis (kad ir kas – jis ar ji) realybės gali nepaisyti. Tai gali skambėti neįtikimai, tačiau tokių užuominų jau ne kartą pasitaikė net Amerikos politikoje. Prisimename, kaip Karl'as Rove'as atmetė George'o W. Bush'o administracijai skirtą kritiką, nes ją išsakė „su realybe susitaikiusi bendruomenė“? K. Rove'as tuomet pateikė įsimintiną (ir šiurpinantį) pastebėjimą: „dabar esame imperija ir, kai imamės veiksmų, kuriame savo realybę.“⁴⁴

Kai kurios idėjos tokios bauginančios, jog, norisi tikėti, negali būti tikros. Tačiau J. Stanley'is atkreipia dėmesį, kad tokio pobūdžio autoritarinis realybės nepaisymas iš tiesų gali būti gana populiarus. Meluoti ir išsisukti – pirmas politinės kontrolės žingsnis. J. Stanley'is perfrazuoja Hannah'ą Arendt, ji teigia, jog „mases įtikina ne faktai ir net ne išgalvoti faktai, o atviras nepaisymas“. Panašia tema H. Arendt kartą pareiškė, kad „tobulas totalitarinio valdymo rezultatas būtų ne tvirtai tikintis naxis ar komunistas, o žmonės, kuriems skirtumas tarp fakto ir pramano... tiesos ir netiesos... nebeegzistuoja“.⁴⁵

Taip nueinama gana toli. Tačiau, net jeigu nesutiktume su J. Stanley'iu ir melagingas naujienas laikytume tik sąmoninga apgaule už tam

tikrą piniginių atlygį (kuri galbūt padarė nederamą politinę įtaką), būtume nesusipratėliai, nes ignoruotume istorines paraleles, rodančias, kad tokia informacijos kontrolė gali kelti rimtą politinę grėsmę. Joseph'as Goebbels'as, Hitlerio propagandos ministras, buvo meistriškai įvaldęs gebėjimą pasitelkti kognityvinį šališkumą – „šaltinio amneziją“ ir „pakartojimo poveikį“. Pasak J. Goebbels'o, „propaganda veiksmingiausia, kai tie, kuriais manipuluojama, yra įsitikinę, kad elgiasi laisva valia.“⁴⁶ Apgaulė, manipuliacija ir išnaudojimas pripažįstami autoritarinėmis politinės tvarkos įvedimo priemonėmis.

D. Trump'o strategija galbūt buvo kita, tačiau ją galima atpažinti iš šių požymių:

1. Keliami klausimai apie kokį nors keistą dalyką („žmonės kalba“, „tiesiog kartoju, ką perskaičiau laikraštyje“), pavyzdžiui, kad B. Obama gimęs ne Jungtinėse Valstijose arba kad slapta klausėsis jo pokalbių telefonu.
2. Reiškiamas įsitikinimas, bet nepateikiama jokių kitų įrodymų (nes jų tiesiog nėra).
3. Teigiama, esą nevalia pasitikėti spauda, nes ji šališka.
4. Tai neva skatina žmones abejoti, ar tai, ką jie girdi iš žiniasklaidos, yra tiksli informacija (arba bent jau daryti išvadą, kad klausimas „ginčytinas“).
5. Esant tokiam neužtikrintumui, žmonės bus labiau linkę gilintis į savo ideologiją, reikšis patvirtinimo šališkumas pasirenkant tikėti tik tuo, kas atitinka išankstines pažiūras.
6. Tokia aplinka labai palanki melagingoms naujienoms plisti, o tai sustiprins 1–5 punktuose nusakytus požymius.
7. Taigi žmonės tikės tuo, ką sakote, tik dėl to, kad tai pasakėte jūs. Įsitikinimas gali būti gimininis. Nesunku žmones įtikinti tuo, kuo jie nori tikėti, – jei tai sako asmuo, kurį laiko bendraminčiu, jiems abejonių nesukelia priešingus dalykus liudijantys įrodymai (jei kartais jų yra).

Kam reikalinga cenzūra, kai tiesą galima palaidoti po šūsnį tauškalų? Ar ne būtent tokia yra *post* tiesos esmė: tiesa nėra tokia svarbi kaip nuojautos? Jau nebegalime pasakyti, kas yra tiesa, o kas ne?

Timothy'is Snyder'is, Holokaustą tyrinėjantis istorikas, parašė provokuojančią knygą, pavadinimu „Apie tironiją“ (*On Tyranny*).⁴⁷ Ši knyga – jo įspėjimas: reikia žinoti, koku keliu einame, nes tokie dalykai, kaip melagingos naujienos ir alternatyvūs faktai, gali mus lengvai nuvesti į autoritarinės politikos klystkėlį. Iš tiesų, naujausiame interviu radijui T. Snyder'is perspėjo, kad „*post tiesa* – tai įžanga į fašizmą“.⁴⁸ Atrodytų, jog ši išvada apie tokį lengvai įveikiamą dalyką kaip melagingos naujienos yra pernelyg griežta. Tačiau, kai nūdienos socialiniai tinklai padeda dezinformacijai sklirti greičiau nei propagandininkas galėtų pasvajoti, ar nereikėtų mums bent jau suprasti, kad tokia galimybė yra?

Lieka neatsakytas klausimas, ar melagingos naujienos – tik propaganda. Jei jos kuriamos vien siekiant iš jūsų pinigų, tai yra panašiau į sukčiavimą.

Tačiau net jei tikslas jus suklaidinti, kad patikėtumėte melagyste, – būtų galima teigti, jog tai dar nėra tikroji propaganda. Pasak J. Stanley'io, propaganda siekiama ne jus apkvailinti, o parodyti savo politinį dominavimą. Apgaulė gali būti veiksminga priemonė tai padaryti, tačiau ne vienintelė. Tikriems autoritarams jūsų sutikimas nereikalingas. Jei *post tiesa* yra įžanga į fašizmą, galbūt melagingos naujienos tėra vien ankstyvoji taktika, kuria siekiama mus apdoroti, kad mažiau priešintumės tam, kas bus vėliau. Melagingos naujienos sukelia sąmyšį ir priverčia mus suabejoti, ar iš viso galima pasitikėti koku nors šaltiniu. Kai nebežinome, kuo tikėti, susiklosčiusia situacija galima pasinaudoti. Galbūt tikroji propaganda pasirodys vėliau, tuomet, kai jau bus nebesvarbu, ar ja tikėsime, nes jau žinosime, kieno rankose valdžia.

Atsakomasis smūgis

Visi esame matę diagramų, rodančių, kurie žiniasklaidos kanalai yra šališki, o kurie patikimi.⁴⁹ Tačiau juk žinote, kas būna paskui, ar ne? Reaguojant į tokią diagramą, konservatorius palaikančio pokalbių šou vedėjo Alex'o Jones'o interneto svetainėje *Infowars* buvo užsipulta viena populiari tokios diagramos versija ir įkelta sava diagrama. Beje, tuo pačiu principu yra „faktų patikrinimo“ interneto svetainių, tarkime: *Snopes*, *PolitiFact*, *FactCheck* ir *Washington Post*, – egzistuoja ir tokių, kuriose tvirtinama, kad pastaro-

sios šališkos. Tiesą sakant, dabar net yra pareiškimų apie kairiesiems palankias melagingų naujienų versijas.⁵⁰

Ko imtis? Pirmiausia nepamirškime, kad jos tarnauja interesams tų, kurie apgaulės būdu priverčia pasiduoti klaidingo atitikmens nuostatai. Sakydami „kad juos kur – ir tuos, ir tuos“, elgsimės būtent taip, kaip to iš mūsų tikisi tie, kurie norėtų priversti mus patikėti, kad tokio dalyko kaip tiesa nėra. Šiuo pagrindu galima ryžtingai imtis šių konkrečių veiksmų.

Pirma, atpažinti sisteminę problemą ir pasigilinti, kaip tuo naudojasi. Dabar feisbukui ir guglui tenka 85 proc. visų naujųjų pajamų iš internetinės reklamos Jungtinėse Valstijose.⁵¹ Jie yra milžinai. Remiantis tuo radosi teigiančiųjų, jog anie ir turėtų sustabdyti melagingas naujienas. Pasibaigus rinkimams, tiek feisbukas, tiek guglas paskelbė, kad imasi griežtų kovos su melagingomis naujienomis priemonių. Iš karto po rinkimų guglas pareiškė, jog uždraus visoms melagingas naujienas skleidžiančioms interneto svetainėms naudotis jo internetinės reklamos paslauga.⁵² Toks teiginys – tikras smūgis visiems Balkanuose veikiantiems ir kitiems melagingų naujienų fabrikams, kurie uždirba iš guglo reklamų vienu spustelėjimu. Tačiau kyla problema: kaip įsitikinti, kad nustatytos visos ir tik melagingas naujienas skleidžiančios interneto svetainės, kaip įveikti priešišką reakciją? Feisbukas paskelbė, kad neberodys reklamų iš interneto svetainių, kuriose buvo skelbiamas klaidinantis ar neteisėtas turinys.⁵³ Čia vėlgi susiduriame su problema, nes, pasak vieno informatikos mokslų eksperto, „feisbuke niekada iš tiesų nematyti reklaminių įrašų iš melagingų naujienų svetainių.“⁵⁴ Daugiausia melagingų naujienų žmonės feisbuke gauna per draugų įrašus, ir neaišku, ar feisbukas gali (ar nori) ką nors dėl to daryti. Anksčiau jie jau yra nudegę – prikišę pirštus prie savo populiarių naujienų funkcijos, t. y. vietoje algoritmo tikrinti buvo pasitelkę specialiai tam parengtus redaktorius, – tačiau, gavę konservatorių skundų, persigalvojo.⁵⁵ Taip pat yra manančiųjų, kad technologijų kompanijos milžinės turėtų rasti būdą, kaip užkirsti kelią melagingoms naujienoms, taikydamos reitingavimo ir įspėjimų sistemą, panašiai kaip feisbukas šiuo metu tikrina savo svetainę ieškodamas įrašų apie nuogybes ir teroristų smurtą, o guglas bando šalinti vaikų pornografiją. Tačiau šios pastangos išfiltruoti melagingas naujienas kartu su kitu nepageidaujamu turiniu, be jokios abejonės, bus apkaltintos tikrintojų šališkumu priimant sprendimus dėl šališko turinio.⁵⁶

Ar yra tinkamesnių metodų? Pasak Brooke'o Binkowski'io, faktų patikros interneto svetainės *Snopes* vykdomojo redaktoriaus, „melagingų naujienų ribojimas nėra išeitis. Išeitis – užtvindyti tikromis naujienomis. Tada žmonės ir toliau ieškos informacijos ir atras – ji bus patikrinta, išsami, kontekstinė, nuodugni.“⁵⁷ Skamba logiškai, tačiau tai tikrai nepadės perauklėti prisiekusių fanatikų, kurie ieško naujienų, patvirtinančių jų išankstinius įsitikinimus. Vis dėlto toks precedentas būtų naudingas. Šiaip ar taip, juk melagingas naujienas taip išgarsino būtent jų tvanas. Taigi, pirma, galbūt sprendimas būtų remti tiriamąsias naujienų organizacijas – palaikyti jų siekį, kad būtų teikiama patikima, patikrinta, įrodymais pagrįsta informacija. Pagaliau, galbūt reikėtų prenumeruoti *New York Times* ir *Washington Post*, užuot pasiklojus dešimčia nemokamų straipsnių per mėnesį. Iš tikrųjų, kaip minėta, kai kurie žmonės greičiausiai taip ir daro, nes šių laikraščių prenumerata gerokai išaugo, o *Washington Post* ką tik nusisamdė daugybę naujų žurnalistų.⁵⁸

Antra būtų pastangos kritiškiau mąstyti. Tikimasi, kad kolegijos ir universitetai šios užduoties jau ėmėsi. Daniel'is J. Levitin'as yra parašęs nuostabią knygą „Melas kaip ginklas: kaip *post* tiesos eroje mąstyti kritiškai“ (*Weaponized Lies: How to Think Critically in the Post-Truth Era*; anksčiau išleista pavadinimu „Melo vadovas“ (*A Field Guide to Lies*), tačiau prasidėjus vajui dėl *post* tiesos ji buvo pervadinta).⁵⁹ Iš jos galima sužinoti viską apie statistikos metodus, logiką ir išvadų grindimo įgūdžius, – tai neįkainojama norint protauti išmintingai.

O kaip dėl skaitmeninių technologijų kartos? Ji dar per jauna mokyti kolegijose, tačiau užaugęs melagingų naujienų ir apgaulės pasaulyje, kuriam privalo išmokti orientuotis. Viena iš labiausiai padrąsinančių skaitytų istorijų yra apie Scott'ą Bedley'į, penktos klasės mokytoją iš Ervaino, Kalifornijos, – jis savo klasę moko aptikti naujienų melagingumą pateikdamas taisykles, kurių reikia laikytis, ir iliustruoja jų taikymą pavyzdžiais.

Norėjau, kad moksleiviai suprastų, jog naujienos melagingos tada, kai pateikiama tiksli, bet nepakankamai patikima ir įtikima informacija. Geras pavyzdys – straipsniai, kuriais buvo aktyviai dalijamasi, apie tai, kad popiežius labiau palaikė vieną kandidatą į prezidento postą, o ne kitą. Nusprendžiau įtraukti į

žaidimą, kurio tikslas – skirti melagingas naujienas nuo tikrų.
<....> Mano mokiniams šis žaidimas be galo patiko. Kai kurie net atsisakė eiti ilsėtis per pertrauką, tad suteikiau jiems dar vieną galimybę perprasti tai iš kito parinkto straipsnio.⁶⁰

Kokių gudrybių jis mokė? Tiesą sakant, visai ne gudrybių. Penktokas tai gali padaryti. O kaip apsidrausti mums?

1. Ieškokite autoriaus teisių.
2. Tikrinkite kelis šaltinius.
3. Tikrinkite šaltinio patikimumą (pvz., kiek laiko jis gyvuoja).
4. Ieškokite paskelbimo datos.
5. Įvertinkite autoriaus kompetenciją šioje srityje.
6. Paklauskite savęs: ar tai atitinka mano turimas žinias?
7. Kelkite klausimą: ar tai realu?

Kokia yra vienintelė S. Bedley'io sistemos problema? Dabar jo penktokai nesiliaus tikrinti faktų klausinėdami *jo*.

Post tiesos potekstė

Melagingų naujienų problema glaudžiai susijusi su *post* tiesos reiškiniu. Atvirai kalbant, daugeliui tai – viena. Tačiau yra ne visai taip – tarsi būtų sakoma, jog branduolinio ginklo egzistavimas automatiškai reiškia apokalipsę. Vien ginklo egzistavimas dar nereiškia, kad tikrai būsime tokie kvaili ir jį panaudosime. Viskas priklauso nuo to, kaip reaguojame į technologijų lemiamus išmėginimus. Socialiniai tinklai itin prisidėjo, kad susidarytų palankios sąlygos *post* tiesos reiškiniui, tačiau vėlgi tai buvo tik priemonė, o ne padarinys. Nuvalkiota klišė sakyti, kad „melas apkeliauja pusę pasaulio, kol tiesa užsitraukia kelnes“. Tačiau tai faktas, bylojantis apie mūsų nemokšią žmogišką prigimtį, o ne potencialą pasiekti daugiau. Elektronine informacijos sklaida galima pasinaudoti skleidžiant melagystes, tačiau ją taip pat galima pasitelkti tiesai skleisti. Jei turime idealų, už kuriuos kovoti verta, tai ginkime juos. Jei mūsų priemonės naudojamos kaip ginklai, su-sigražinkime jas.

ŠEŠTAS SKYRIUS

AR Į TIESOS NUVERTINIMĄ ATVEDĖ POSTMODERNIZMAS?

*Toks kairiosios pakraipos mąstysenos išplitimas –
tarsi žaidimas su ugnimi tų,
kurie net nežino, kad ugnis degina.
– George'as Orwell'as*

Buvo siūlymų *post* tiesos problemos sprendimą patikėti akademikams – jie daugybę metų mąsto apie įrodymams keltinus reikalavimus, kritinį mąstymą, skepticizmą, kognityvinį šališkumą ir kt. Todėl nesmagu pripažinti: panašu, jog viena iš *post* tiesos reiškinių ištakų – liūdniausia – glūdi būtent kolegijose ir universitetuose.

Postmodernizmo koncepcija egzistuoja jau daugiau nei šimtmetį ir yra taikoma mene, architektūroje, muzikoje, literatūroje ir daugelyje kitų kūrybinių sričių. Tačiau dėl jos platumo ir ilgaamžiškumo ją apibrėžti nėra lengviau. Pasak filosofo Michael'io Lynch'o, „beveik visi pripažįsta, kad postmodernizmo apibrėžti neįmanoma. Tai nestebina, nes šios sąvokos po-

puliarumą iš esmės lemia jos miglotumas.⁴¹ Toliau šiame skyriuje aš visomis išgalėmis pasistengsiu tai padaryti.

Pastaruosius 30 metų, kai kalba pakrypsta postmodernizmo link, veikiausiai turima mintyje judėjimas, kuris praėjusio amžiaus devintajame dešimtmetyje išaugo iš literatūros kritikos, – šią daugelyje kolegijų ir universitetų paskatino įtakinga 1979 metais išleista Jean'o-François Lyotard'o knyga „Postmodernus būvis: ataskaita apie žinojimą“ (*The Postmodern Condition: A Report on Knowledge*). Turtingą postmodernistinės mąstysenos istoriją suformavo ir daug kitų XX a. mąstytojų – paminėtini Martin'as Heidegger'is, Michel'is Foucault'as ir Jacques'as Derrida'a – tačiau čia galiu tik bendrais bruožais pristatyti keletą pamatinių idėjų. Viena jų yra J. Derrida'os – literatūros „dekonstravimo“ idėja, jos esmė: neturėtume pasikliauti, kad autorius gerai pažino tai, ką išreiškė tekstu, todėl tekstą turime nagrinėti visapusiškai – aprėpdami politines, socialines, istorines ir kultūrines prielaidas. Praeito amžiaus devintajame ir dešimtajame dešimtmėčiais šis metodas Šiaurės Amerikos ir Europos kolegijų bei universitetų humanitarinių mokslų katedrose tapo paskutinės mados klyksmu, nes atgaivino idėją, kad literatūros mokslininkai gali kelti klausimų beveik dėl visko, ką žino apie didžiuosius literatūros veikalus.

Šią idėją greitai perėmė sociologai ir kiti, susižavėję mintimi, kad tai bene galima būtų taikyti ne tik literatūros tekstams, bet ir gerokai plačiau, nes tam tikra prasme interpretuoti kaip tekstą galima *viską*. Karas, religija, ekonominiai santykiai, lytiškumas – tiesą sakant, beveik visas žmogaus elgesys įgijo prasmę, kurias pats vienaip ar kitaip besielgiantis asmuo gali mai supranta arba ne. Staiga kilo abejonių, ar įmanomas teisingas ar neteisingas atsakymas į klausimą, ką „reiškia“ tekstas (rašytinis ar perteikiamas elgsena). Iš tiesų, pačios tiesos samprata dabar buvo atidžiai nagrinėjama, nes teko pripažinti, kad kritikui dekonstruojant tekstą interpretacijoje neišvengiamai pasireiškia ir savosios vertybės, istorinės aplinkybės ir prielaidos. Tai reiškia, kad bet kokia dekonstrukcija gali pateikti *daugiau* nei vieną atsakymą. Postmodernistinis požiūris – dėl visko keliama klausimų ir mažai kas vertinama paviršutiniškai. Teisingo atsakymo nėra, tik naraityvas.

Štai kaip, komentuodamas Friedrich'o Nietzsche'ės (rašiusio prieš šimtmetį iki postmodernizmo, – vieno iš jo pirmtakų) filosofinę mintį,

Alexis Papazoglou apibūdina tokio pobūdžio radikalų skepticizmą tiesos sampratos atžvilgiu:

Suvokus, kad absoliučios, objektyvios tiesos idėja yra filosofinė apgaulė, mums lieka vienintelė alternatyva – pozicija, vadinama perspektyvizmu, t. y. samprata, kad vieno objektyvaus būdo pasauliui apibūdinti nėra, egzistuoja tik požiūriai apie tai, koks yra pasaulis.²

Laikykite tai pirmąja postmodernizmo teze: tokio dalyko, kaip objektyvi tiesa, nėra. Tačiau, jei tai pripažįstame, – kaip tada turėtume reaguoti, kai kas nors mums teigia, kad kažkas yra tiesa?

Taip pereiname prie antrosios postmodernizmo tezės: bet kokie pareiškimai apie tiesą tėra tik juos deklaruojančio asmens politinės ideologijos atspindys. Michel'ui Foucault'ui kilo mintis, kad mūsų visuomeninį gyvenimą apibrėžia kalba, tačiau pati kalba yra persmelkta galios santykių ir dominavimo.³ Tai reiškia, kad iš esmės visi tvirtinimai apie žinojimą iš tiesų tėra bandymas įrodyti autoritetą. Tai galingųjų taikoma įbauginimo taktika, kuria siekiama priversti silpnesnius priimti tam tikrus ideologinius požiūrius. Kadangi tokio dalyko kaip tiesa nėra, bet kas, teigiantis žinąs, iš tiesų bando mums pristoti priklausomybę, o ne šviesti. Galios turėjimas leidžia mums kontroliuoti tai, kas yra tiesa, o ne atvirkščiai. Jei yra daug požiūrių, primygtinis reikalavimas sutikti su vienu jų yra fašizmo forma.

Gal kas paprieštaraus, kad šis pagrindimas nėra pakankamai išsamus ar neatskleidžia visų postmodernizmo niuansų. Kiti galbūt visiškai nesutiks su mano teze, kad postmodernistinė mąstysena yra *post* tiesos pirmtakė. Esu įsitikinęs, jog tolesnis postmodernistinių tekstų tyrimas padėtų paneigti teiginį, kad postmodernizmo idėjos gali pagrįstai būti palankios dešiniosios pakraipos ideologijai. Tačiau lygiai taip pat esu įsitikinęs, kad postmodernistai prisidėjo prie susiklosčiusios situacijos, panirdami į savo idėjų subtilybes, o vėliau buvo šokiruoti, kaip visa tai panaudojama kiems, nei būtų pritarę, tikslams.

Tiesa, panašu, kad postmodernistų samprotavimus perėmę dešiniųjų pažiūrų žmonės niuansais nelabai domisi. Prireikus įrankio, vietoj plak-

tuko jie naudos iškaulinėjimo peilį. Tiesą sakant, labai panašiai konservatorių nedomino postmodernistinių idėjų subtilybės prieš trisdešimt metų, – jie kritikuodavo šią srovę vadindami ją kairiųjų išsigimimo požymiu! Galbūt dabar susimąstysite, kokia ironija, kaip iki šių dienų pasikeitė prieš keletą dešimtmečių postmodernizmą kritikavę dešinieji, pavyzdys – Lynne'o Cheney'io veikalas „Sakyti tiesą“ (*Telling the Truth*).⁴ Tai nereiškia, jog ant postmodernistų pečių gula visa kaltė už netinkamą savųjų idėjų naudojimą, nors jie ir turėtų prisiimti dalį atsakomybės pakenkę nuostatai, kad vertinant realybę svarbūs faktai, ir nenumatę žalos, kurią tai galėjo padaryti.

Be abejo, galima kelti pagrįstų klausimų dėl tiesos ir objektyvumo koncepcijų, tiesą sakant, filosofijos istorijoje tokių debatų gausu, tačiau visiškas tiesos ir objektyvumo atmetimas ir nepagarba tam nuėjo per toli.⁵ Jei postmodernistams būtų pakakę vien interpretuoti literatūrinius tekstus ar net mūsų kultūrinės elgsenos atspindimus simbolius, viskas būtų galėję būti gerai. Tačiau to jiems nepakako. Kita jų auka tapo gamtos mokslai.

Mokslo karai

Kaip ir buvo galima tikėtis, įvyko didelis konfliktas, kai fizikai, chemikai, biologai ir kiti jų kolegos mokslininkai (kurie manė ieškantys tiesos apie realybę tikrindami savo teorijas empiriniais įrodymais) sukilo prieš „socialinio konstruktyvizmo“ šalininkus (teigusius, kad visa realybė, įskaitant mokslines teorijas apie ją, buvo socialiai sukurta ir kad tokio dalyko kaip objektyvi tiesa nėra). Mokslo sociologijos „stiprioji programa“ nevisiškai sutapo su žmonių, užsiimančių literatūros kritika ir kultūros studijomis anglų kalbos katedrose, veikla, tačiau juos siejo samprata, kad tiesa priklauso nuo požiūrio ir kad visos žinios yra socialiai sukonstruotos. Šiuo požiūriu socialinio konstruktyvizmo judėjimas buvo giminingas postmodernizmui ir siekė mokslui įteigti tą patį, ką jų kolegos įteigė literatūrai, tiksliau tariant, paneigti teiginį, kad egzistuoja vienas privilegijuotas požiūris.

Platesnė mokslo sociologijos sritis, iš kurios susiformavo mokslo socialinio konstruktyvizmo idėja, grindžiama šia įdomia mintimi: jei, pasak mokslininkų, jie tyrinėja gamtą, kas stebi juos? Jei, pasak mokslininkų,

jų teorijos teisingos, ar nebūtų geriau pasigilinti, kaip jos buvo sukurtos mokslininkams dirbant savo laboratorijose? Mokslo tyrimų sritis atsirado per naktį. Mokslo sociologijos stipriosios programos idėja viską pastūmėjo žingsniu į priekį. „Silpnoji“ hipotezė buvo ta, kad teorijos, tikriausiai, nepasitvirtina dėl kažkokios nesėkmės moksliniame procese, galbūt – ideologinio šališkumo, dėl kurio mokslininkai nepasikliauja vien įrodymais. Pagal stipriąją programą visos teorijos, teisingos ir neteisingos, laikytinos ideologijos produktu. Jei netikima, kad tiesa egzistuoja, klausimas, kodėl mokslininkai tam tikrų teorijų atžvilgiu nusiteikę palankiau, lieka neatsakytas. Teigti, kad taip yra dėl įrodymų, tiesiog nepakanka.⁶

Buvo įsitikinusiųjų, kad mokslas iš tiesų susijęs su mokslininkų, teigiančių, kad jie esą empirinių dalykų ekspertai, asmeniniu išaukštinimu. Užuoat atradę tiesą apie gamtą, jie, vedami savo politinių įsitikinimų, tik siekią galios ir išnaudoti.⁷ Kiti atkreipė dėmesį, kad mokslo kalba beviltingai seksistinė ir atskleidė jos išnaudotojišką pobūdį. Jie „išgavo motinos gamtos paslaptis“, privertė ją paklusti jų tyrinėjimams.⁸ Vienas mokslininkas nuėjo dar toliau teigdamas, kad Niutono *Principia Mathematica* buvo „prievertavimo vadovas“.⁹

Tuomet mokslininkai smogė atsakomąjį smūgį.

1994 metais Paul'as Gross'as (biologas) ir Norman'as Levit'as (matematikas) išleido knygą „Didysis prietaras: kairieji akademikai ir jų ginčai su mokslu“ (*Higher Superstition: The Academic Left and Its Quarrels with Science*). Tai buvo poleminė knyga ir raginimas griebtis ginklų. Pasak autorių, postmodernizmas buvo nesąmonė, ir jį esą praktikavo humanitarinių mokslų atstovai, kurie beveik nieko neišmano apie tai, kuo iš tiesų užsiima mokslas. Dar blogiau, šie kritikai nesuprato, kas iš esmės yra mokslas: rėmimasis faktais, o ne vertybėmis. Kaip ir bet kuriame kare – retai būna, kad abi pusės elgtųsi visiškai dorai. Mane liūdina filosofinių niuansų stoka P. Gross'o ir N. Levitt'o veikale, manau, čia kartais ignoruojama pagrįsta mokslo kritika.¹⁰ Vis tik kare vyksta mūšis po mūšio, o tik vėliau sunerimstama dėl padarinių. O tada dar buvo kitas neįtikėtinas susirėmimas.

A. Sokal'o pokštas

Kartais veiksmingiausia kritikos forma yra parodija. 1996 metais, įkvėptas knygos „Didysis prietaras“, fizikas Alan'as Sokal'as išleido saldų kaip cukraus vata veikalą apie kvantinę mechaniką „Peržengiant ribas: kvantinės gravitacijos transformacinės hermeneutikos link“ (*Transgressing the Boundaries: Towards a Transformative Hermeneutics of Quantum Gravity*), kupiną pataikavimų bylojančių postmodernistinių klišių ir šlamšto, kurį matant nevalingai sukyla antakiai. Savo darbo leidybos jis nepatikėjo tiesiog bet kam, o nusiuntė jį į *Social Text*, vieną pažangiausių postmodernizmo žurnalų. Kaip galėjo atsitikti, kad jie šį darbą priėmė? A. Sokal'o sumanymas buvo toks: jei tai, ką jis perskaitė P. Gross'o ir N. Levitt'o knygoje, tiesa, jis gali išleisti nesąmonių kupiną veikalą, jei tik „a) jos skamba gerai ir b) sutampa su redaktoriaus ideologinėmis nuostatomis“. Ir tai suveikė. Tuo metu *Social Text* neatlikdavo porinės apžvalgos, tad redaktoriai niekada nesiųsdavo straipsnio kitam mokslininkui, kuris būtų pastebėjęs perdėtą liaupsinimą. Straipsnis publikuotas kitame žurnalo leidime, kad ir kaip būtų ironiška, skirtame „Mokslo karams“.¹¹

A. Sokal'as apibūdina savo darbą kaip

Jacques'o Derrida'os bendrojo reliatyvumo teorijos, Jacques'o Lacan'o topologijos ir Luce'o Irigaray'aus kvantinės gravitacijos, kurių bendrumas – miglotos užuominos apie „netiesiškumą“, „srautą“ ir „tarpusavio sąsajas“, kompiliaciją. Galiausiai, drįstu teigti (vėlgi be argumento), kad „postmoderniajame moksle“ atsisakyta objektyvios realybės koncepcijos. Čia niekur niekas net neprimena logiškos minčių sekos, galima rasti tik autoriteto citatų, žodžių žaismo, iškreiptų analogijų ir plikų teiginių.¹²

Vėliau A. Sokal'as atkreipia dėmesį (tarsi to būtų galima nepastebėti) į visišką savo prasimanymų absurdiškumą.

Antroje pastraipoje, neturėdamas nė menkiausio įrodymo ar argumento, pareiškia: „fizinė „realybė“ <...> yra iš esmės so-

cialinis ir lingvistinis konstruktas“. Atkreipiu dėmesį – ne mūsų fizinės realybės *teorijos*, o pati realybė. Na gerai, o dabar bet ką, kas, mano, jog fizikos dėsniai tėra tik socialinės nuostatos, kviečiu pamėginti jas paneigti pro mano buto langą (gyvenu 21-ame aukšte).¹³

Toliau jis teigia, kad, nepaisant pasirinkto satyrinio stiliaus, jo motyvas buvo rimtas. A. Sokal'ą P. Gross'o ir N. Levitt'o knygoje papiktino ne tik „žaidimas idėjomis“, bet ir neatsakingumas politiniu požiūriu, nes kenkė liberalizmo reputacijai.¹⁴ Jis atkreipė dėmesį, kad tradiciškai šimtmečius liberalai buvo mokslo ir proto pusėje, nusiteikę prieš mistifikaciją ir tam-suoliškumą. Tačiau šiandien, jo manymu, užsipuldami įrodymais pagrįsto mąstymo ištakas, akademikai humanistai kenkia savo pačių politinėms pastangoms siekti, kad pasaulis taptų palankesnis skurstantiems ir tiems, iš kurių atimtos pilietinės teisės.

Teorijų kūrimas apie „socialinį realybės konstravimą“ mums nepadės atrasti veiksmingo gydymo nuo AIDS ar parengti klimato atšilimą stabdančių strategijų. Atmetant tiesos ir melo sampratas neįmanoma kovoti ir su melagingais istorijos, sociologijos, ekonomikos bei politikos teiginiais.¹⁵

A. Sokal'o pokšto atskleidimas sukėlė itin daug neigiamų pasekmių. *Social Text* redaktoriai jį apkaltino nesąžiningumu, tačiau jiems neabejotinai buvo įgelta. Daugelis tai laikė įrodymu, kad postmodernistinis mąstymas nerimta ir intelektualiniu požiūriu bevertis. O mokslininkai grįžo į savo laboratorijas.

Tuomet nutiko keistas dalykas, nes idėjai pasklidus jos susigrąžinti nebeįmanoma. Nors postmodernizmui tai buvo nesmagus laikotarpis, jo požiūris buvo plačiai paviešintas, ir apie jį sužinojo tie, kurie kitaip apie jį galbūt net nebūtų sužinoję. Ir kai kurie iš tų vujaristų buvo dešiniųjų pažiūrų.

Dešinieji postmodernistai

„Mokslo karams“ visiškai žlugus kilo klausimas: ar *bet kas*, norintis užsiimti mokslą, gali pasinaudoti postmodernizmu? Ar šie metodai ir būdai parankūs tik liberalams (kurie, be jokios abejonės, literatūros kritikos ir kultūros studijų katedrose visame pasaulyje sudaro daugumą), ar gali būti veiksmingai taikomi ir kitų? Kai kurie į šį klausimą atsako teiginiiais, jog būtent taip ir nutiko vėliau, nes dešiniųjų pažiūrų ideologai, ginčiję tam tikrus mokslo teiginius (pavyzdžiui, evoliuciją), postmodernizme rado būdų sampratai, kad mokslinės teorijos yra viršesnės, atmesti. Iš to natūraliai kyla kitas klausimas, ar šiandien egzistuoja toks dalykas kaip „dešinysis postmodernizmas“ – persmelktas abejonių dėl tiesos, objektyvumo ir galios tvirtinti, kad *visi* teiginiai apie tiesą yra politizuoti. Žinoma, būtų ironiška, jei taikydami kairiųjų pasirinktus būdus dešinieji užsipultų ne tik mokslą, bet ir įrodymais grįstus samprotavimus. Tačiau, jei taip nutiktų, prireiktų daug laiko dar vienai iš pagrindinių *post* tiesos reiškinio priežasčių nustatyti. Kad postmodernizmas prisidėjo ir pakurstė dešiniojos pakraipos šalininkams būdingą mokslo neigimą, 2011 metais pareiškė Judith'a Warner straipsnyje „Befaktis mokslas“ (*Fact-Free Science*).¹⁶ Jame ji teigia, jog „abejojimas visuotinai pripažintais faktais, mitų apie neabejotinus dalykus kūrimas ir jų politizavimas yra taktika, perimta tiesiai iš kairiųjų žaidimo strategijos“. Tačiau, kadangi kelti klausimus dėl su klimato atšilimu susijusio mokslo „dabar yra privaloma respublikonams, trokštančiams įtikti išdrąsėjusiems konservatoriams, <...> politinė laikmečio dvasia pakito“. Ji daro išvadą, kad „pulti mokslą tapo radikaliųjų dešiniųjų pamėgta sporto šaka“. Kur įrodymai, kad jie pasinaudojo postmodernizmu? J. Warner įtraukia keletą postmodernistų citatų – nuostabą kelia tai, jog jie, rodos, patys nerimauja suteikę politinę priedangą konservatoriams.

To nepakako apie mokslą rašančiam Chris'ui Mooney'ui, jį, atrodo, suerzino mintis, kad kairiosios pakraipos postmodernizmas galėjo būti panaudotas dešiniųjų neigimui palaikyti. Ch. Mooney'is rašo, kad J. Warner analizė „tokia neteisinga, kad net neaišku, nuo ko pradėti“:

Pirma, mintis, kad konservatoriams didelę įtaką padarytų sunkiai suprantami kairiųjų akademikų argumentai ir žodžių

žaismas, neturi jokios prasmės. Argi neprisimename, kad nuo praeito amžiaus aštuntojo dešimtmečio konservatoriai įsteigė daugybę ideologinių idėjų kalvių (tarp jų dabar daug abejojančiųjų klimato kaita) būtent tam, kad už akademinės bendruomenės ribų sukurtų savas „ekspertines žinias“ palaikančią uždara erdvę? Jiems praeito amžiaus paskutiniojo dešimtmečio postmodernizmas būtų esminis akademinės bejėgystės pavyzdys. Tačiau net tai nėra didžiausias J. Warner mąstysenos prieštaravimas. Didžiausias prieštaravimas yra tai, kad klimato kaitos neigėjai niekuo – nei iš pažiūros, nei veiksmų, nei kalbos – neprimena postmodernistų jokia prasme, kaip mes juos suvokiame.¹⁷

Toliau jis spėlioja, nepateikdamas įrodymų, jog daugelis mokslo neigėjų iš tiesų tiki tiesa, – ir tuomet griebiasi pajuokos:

Su idėja, kad mokslas yra tiesos įkūnijimas, klimato kaitos neigėjai *palaimingai sutinka*. Jie mano, kad yra teisūs, o bendras mokslininkų sutarimas dėl visuotinio atšilimo yra objektyviai neteisingas. Jie nekelia klausimo, ar mokslas – geriausias būdas sužinoti tiesą, o tik kalba taip *tarsi jų mokslininkai žinotų tiesą*. Ar galite įsivaizduoti [JAV senatorių] James'ą Inhofe'ą, cituojantį J. Derrida'ą ar M. Foucault'ą? Vien mintis yra komiška.¹⁸

Negaliu nereaguoti į tokius pareiškimus ir manau, kad jie penkerių metų senumo. Nuo 2011 metų daug kas pasikeitė, tačiau, mano manymu, taip pat yra įrodymų, kad J. Warner net tuomet buvo teisi, o Ch. Mooney'is tiesiog to nesuprato.

Kaip matėme ankstesnėje apžvalgoje apie mokslo neigimą 2 skyriuje, mintis, jog D. Trump'o pakalikai ar šalininkai turėtų būti skaitę postmodernistinės literatūros ir ši galėjusi turėti įtakos, krinta į akis matant, kaip sukurpiama abejonė. Ch. Mooney'is teisus teigdamas, kad didelę dalį pirminio darbo nuderba ideologinės idėjų kalvės. Kol pasiekia valdžios pareigūnus ir lobistus, tai tėra vien tema diskusijoms. Tačiau taip pat svarbu suvokti, kad viename mokslo neigimo susirėmime sukurta taktika dažnai panaudojama kitame. Jau matėme iš N. Oreskes ir E. Conway'aus knygos,

kad „tabako strategija“ buvo sėkmingai taikoma dar ilgai po ginčų dėl cigarečių, o „vėžys laimėjo“ atsidūrus aklavietėje. „Kovos su mokslu“ sampratos ir teiginio, kad „tiesa yra neapibrėžta“, taip pat laikytasi polemikoje dėl rūgščiojo lietaus, ozono skylės ir daug kitų ginčų. Taip pat derėtų nepamiršti istorinio nuoseklumo. Dėl ko vyko mūšis prieš pat klimato kaitos problemą, per kurį visuotinio atšilimo skeptikai įgijo didžiąją dalį savo ginklų? Dėl evoliucijos.

Beveik niekas neabejoja, kad postmodernistinis mąstymas padarė svarbią įtaką šioms diskusijoms, nes kreacionizmas pamažu virto „protingu sumanymu“ (angl. *intelligent design* (ID) ir prasidėjo daugybė mūšių, kuriais siekta per biologijos pamokas valstybinėse mokyklose „pratinti prie kontroversijos“ dėl protingo sumanymo teorijos, o ne evoliucijos. Iš kur tai žinome? Nes vienas iš protingo sumanymo teorijos kūrėjų Phillip’as Johnson’as, padėjęs sukurti vieną iš idėjų kalvių, apie kurią užsimena Ch. Mooney’is, pasakė, kad taip buvo.

Lūžį sukėlusiam moksliniame straipsnyje mokslo filosofas Robert’as Pennock’as įtikinamai tvirtina, kad „postmodernizmo gijos <...> giliai persmelkusios protingo sumanymo teorijos šalininkų kreacionistų judėjimo argumentus, – tai byloja pagrindinių šio judėjimo lyderių raštai ir interviu“.¹⁹ Iš tiesų, jis provokuojamai pareiškia, kad „protingo sumanymo teorija, kaip kreacionizmo raiška, yra krikščioniškojo fundamentalizmo ir postmodernizmo pavainikis“. Tai jis daro dokumentuodamas Ph. Johnson’o, „protingo sumanymo judėjimo krikštatėvio“, pareiškimus.

R. Pennock’as papasakoja nuostabią istoriją apie Atradimo instituto (*Discovery Institute*) įkūrimą Sietle, Vašingtono valstijoje, ir jo skolą „dešiniųjų pažiūrų politikos rėmėjams giliomis kišenėmis“. Pasak jo, iki šiol „Atradimo institutas tebečaižo postmodernizmo žirgą“. Nuo kada šis žirgas gyvuoja? Jo teigimu, kad tai radosi, lėmė kone vien Ph. Johnson’o įtaka. Ph. Johnson’o darbe nesunku išvėlgiti postmodernizmo apraiškų. Jis atvirai jį priima. Nagrinėdamas ne tik Ph. Johnson’o paskelbtus straipsnius, bet ir interviu su juo, R. Pennock’as atrado teiginių, kurie atrodo nepaneigiami:

Krikščionišku požiūriu didžioji problema yra tai, kad visi nesutarimai dėl evoliucijos tradiciškai vadinami Biblijos ir mokslo supriešinimu. Tuomet kyla klausimas, kaip apginti Bibliją?..

Taigi dėl tokio požiūrio kyla problema, nes mūsų kultūroje mokslas suprantamas kaip tam tikras objektyvus faktų nustatymo procesas. Ir, kai esate Biblijos, o ne mokslo, pusėje, žmonės mano, kad palaikote aklą tikėjimą, o ne objektyviai nustatytas žinias ar eksperimentavimą.²⁰

Mano planas, tam tikra prasme, yra sugriauti šias filosofines kliūtis... Filosofinę sistemą sureliatyvinu.²¹

Pasakiau jiems, kad esu lygiai toks pat postmodernistas ir dekonstrukcionistas kaip jie, tačiau siekiu šiek tiek kito tikslo.²²

Kitame interviu Ph. Johnson'as droviai apeliuoja į mokslinių žinių sociologijos „stipriąją programą“, kuri, kaip pabrėžia R. Pennock'as, „nėra analogiška postmodernizmui, tačiau su juo turi artimų koncepcijos sąsajų“. Ph. Johnson'as aiškiai pasako ne tik, kad skaitęs šios literatūros, bet ir kad nori ja pasinaudoti protingo sumanymo teorijai apginti nuo „objektyvių“ evoliucijos mokslo teiginių. Pasak jo, „įdomu tai, kad žinojimo sociologijos požiūris dar nebuvo pritaikytas darvinizmui. Iš esmės tai ir darau savo rankraštyje.“²³

R. Pennock'o straipsnyje pateikiama daugybė kitų atvejų, kai Ph. Johnson'as atskleidžia savo siekį panaudoti postmodernistinį požiūrį, kad sumenkintų plačiai pripažinto episteminio natūralia atranka pagrįsto evoliucijos požiūrio svarumą, ir remtis juo protingo sumanymo teorijai, kaip alternatyvai, apginti. R. Pennock'as aiškina šios strategijos esmę taip:

Nemanykite, kad mokslas yra kaip nors susijęs su realybe; evoliucija – tik lakios vaizduotės padarinys. Tai tik prasimanymas, kurį pasakoja mokslo bendruomenė. Pagal radikalų postmodernistinį požiūrį, mokslas nėra ypatingai privileijuotas kitų požiūrių į pasaulį atžvilgiu net empirinių faktų klausimais; kiekviena grupė savo skirtingus įsitikinimus gali grįsti savaip. Protingo sumanymo šalininkai kreacionistai lygiai taip pat pateisina, kad kaip pirmine prielaida rėmėsi Dievo kūryba ir valia.²⁴

Net jei dešiniųjų pažiūrų
politikai ir kiti mokslo neigė-
jai neskaitė J. Derrida'os ir
M. Foucault'o, šios idėjos
sėkla jau buvo juose pasėta.

Akivaizdu, jog postmodernistinė mąstysena turėjo įtakos protingo sumanymo teorijai. Taip pat neabejojama, kad protingo sumanymo teorija tapo pagrindu vėlesnei klimato kaitos neigėjų kovai savo pačių mūšiuose: užsipulti egzistuojantį mokslą, pasirinkti ir finansuoti savo ekspertus, „prastumti“ idėją, kad klausimas yra „kontroversiškas“, ginti savo pusę pasitelkiant žiniasklaidą ir lobistinę veiklą ir stebėti, kaip reaguos visuomenė.²⁵

Net jei dešiniųjų pažiūrų politikai ir kiti mokslo neigėjai neskaitė J. Derrida'os ir M. Foucault'o, šios idėjos sėkla jau buvo juose pasėta: mokslas neturi monopolijos tiesos atžvilgiu. Todėl pagrįsta manyti, kad dešiniųjų pažiūrų asmenys laikosi kai kurių tų pačių postmodernizmo argumentų ir būdų užsipuldami dėl kitų mokslinių teiginių, neatitinkančių jų konservatyvios ideologijos, teisingumo.

Ar yra įrodymų? Reikėtų atsigręžti į kai kuriuos kaltę pripažįstančius postmodernistus, kurie pasibaisėjo pamatę, kaip tam tikros jų idėjos buvo panaudotos siekiant dešiniųjų tikslų.²⁶ 2004 metais Bruno Latour'as, vienas iš socialinio konstruktyvizmo kūrėjų, straipsnyje „Kodėl kritikai pristigo garo?“ (*Why Has Critique Run Out of Steam?*) rašė, kaip susirūpino pamatęs redakcijos straipsnį *New York Times*, kuriame dėstoma:

Daugelis mokslininkų mano, kad esminė [visuotinio] atšilimo priežastis – teršalai, susidarantys dėl žmogaus veiklos, jų mastą būtina griežtai reglamentuoti. Panašu, jog ponas Luntz'as [respublikonų strategas] tai taip pat pripažįsta sakydamas: „moksliniai ginčai su mumis baigiasi“. Tačiau jis pataria pabrėžti, kad nėra įrodyta akivaizdžiai. „Jei visuomenė imtų manyti, kad moksliniai klausimai išspręsti, – rašo jis, – jos požiūris į visuotinę atšilimą atitinkamai pasikeistų. Todėl ir toliau kaip pagrindinę problemą reikia pabrėžti mokslinio tikrumo stoką.“²⁷

B. Latour'o reakcija buvo panaši į prekeivio ginklais, kuris sužino, kad vienu iš jo ginklų nužudytas nekaltas žmogus:

Ar suprantate, kas man kelia nerimą? Aš pats praeityje praleidau nemažai laiko mėgindamas parodyti „mokslinio tikrumo stoką“,

būdingą interpretuojant faktus. Aš ją taip pat pabrėžiau kaip „pagrindinę problemą“. Tačiau ar mano tikslas buvo apkvailinti visuomenę nuslepiant faktą, kad ginčas baigtas? Juk mane apkal-tino tik šia nuodėme. Visgi norėčiau manyti, kad, priešingai, ke-tinai išvaduoti visuomenę nuo išankstinio faktų sureikšminimo. Ar aš kvailai klydau? Ar viskas taip greitai pasikeitė?²⁸

Dar blogiau, ginklų fabrikas tebeveikia.

Tebevykdomos ištisos doktorantūros programos, siekiant užtik-rinti, kad geri Amerikos vaikučiai sudėtinguoju būdu sužinotų, jog faktai yra išgalvoti, kad nėra tokio dalyko kaip natūrali, ne-šališka – tiesiog tiesa, kad nuolat esame kalbos įkaitai, kad nuo-lat kalbame remdamiesi tam tikra pozicija ir t. t., kai pavojingi ekstremistai naudoja tuos pačius socialinio konstruktyvizmo argumentus siekdami sunaikinti sunkiai surinktus įrodymus, kurie galėtų išgelbėti mūsų gyvybes. Ar klydau dalyvaudamas kuriant šią sritį, vadinamą mokslo studijomis? Ar pakanka pasa-kyti, kad iš tiesų neturėjome galvoje to, ką pasakėme? Kodėl ne-galiu atvirai ištarti, kad visuotinis atšilimas yra faktas, – patinka tai kam ar ne? Kodėl negaliu tiesiog pasakyti, kad ginčas baigtas visiems laikams?²⁹

Vargu ar akademiniėje aplinkoje rastume atviresnę apgailėstavimo išraišką nei ši. O B. Latour'as nėra vienintelis postmodernistas, pažymėjęs savo in-dėlį į dešiniams būdingą mokslo neigimo strategiją. Michael'is Berube'ė, humanistas ir literatūros kritikas, 2011 metais apie tai rašė:

Dabar klimato kaitos neigėjai ir jaunieji Žemės kreacionistai persekioja, kaip ir numaciau, gamtos mokslininkus ir naudo-jasi kai kuriais argumentais, kuriuos išmąstė kairiųjų pažiūrų akademikai, tikėdamiesi, kad tai suprantama tik jų bendramin-čiams. Kai kuriuos įprastinius kairiųjų argumentus bei kairiųjų populistų nepasitikėjimą „ekspertais“ ir „profesionalais“, taip pat rinktinius aukštus ir galingus šulus, manančius, kad jie yra

mūsų bosai, dešinieji pavertė galinga mokslinių tyrimų nuvertinimo priemone.³⁰

Iš tiesų, M. Berubė, taip karštai išreiškęs apmaudą, į straipsnio pabaigą, panašu, jau linkęs derėtis:

Pripažinsiu, jūs buvote teisūs dėl to, kad mokslo studijoms gali siaubingai nepasisiekti – jos sukurstys itin neišprususius žmones ir (arba) reaktionierius. O jūs savo ruožtu pripažinsite, kad buvau teišus dėl kultūrinių karų, taip pat teišus, kad gamtos mokslams nepavyks išvengti dešiniųjų triukšmo žalos. Ir, jei eisite dar toliau ir pripažinsite, jog kai kurie apdairūs, gerai informuoti iš tiesų egzistuojančio mokslo kritikai yra nusipelnę (pavyzdžiui, kritikai, pasak kurių, nėštumo ir gimdymo medikalizavimas pokariu turėjo neigiamų pasekmių), aš taip pat tęsiu ir pripažinsiu, kad daug humanistų kritikos mokslo ir argumentavimo atžvilgiu nėra nei apgalvota, nei pagrįsta. Tuomet galbūt galėsime leisti į kalbas apie tai, kaip plėtoti saugią, tvarią energiją ir kokia kita socialinė praktika prisidėtų, kad mūsų planeta išliktų palanki gyventi.³¹

Ši kairiųjų vertybių perkainojimą visiškai ignoravo bijantieji, kad postmodernizmui bus primesta kaltė dėl *post* tiesos reiškinių, tačiau perėjimas nuo mokslo neigimo prie plačiai įsigalėjusio pačios realybės neigimo, panašu, yra nepaneigiamas. Kaip atrodytų, jei postmodernizmas būtų taikomas *post* tiesos politikai? Viskas būtų labai panašu į pasaulį, kuriame dabar gyvename:

Jei iš tiesų nėra faktų, o tik interpretacijos, ir jei milijonai amerikiečių yra pasirengę nesusimąstydami sutikti su jūsų požiūriu, tuomet kam vargintis ir griežtai nustatyti ribą tarp faktų ir pramanų? Jei šaltąjį laikotarpį laikysite įrodymu, kad klimato kaita nevyksta, ir jei milijonai kitų žmonių sutiks su jūsų požiūriu, tuomet klimato kaita yra pramanas. Jei jūsų subjektyvi patirtis sako, kad inauguracijoje dalyvavo rekordinis žmonių skaičius,

Kaip kairiesiems kovoti su
dešiniąja ideologija nesinau-
dojant faktais? Tokia žaidimo
idėjomis kaina – tarsi jis
neturėtų padarinių.

tai reiškia, kad jų skaičius ir buvo rekordinis, – nuotraukos iš oro, rodančios ką kita, yra tiesiog kitokio požiūrio iliustracija.³²

Jau kone girdime kaip Kellyanne’a Conway gina Sean’o Spicer’io vartojamą sąvoką „alternatyvieji faktai“.

Visiška pirminės politikos, įkvėpusios postmodernizmą, nesėkmė – jis turėjo apsaugoti skurstančius ir pažeidžiamus asmenis nuo tų, kas valdžioje, išnaudojimo. Dabar gi būtent skurstantieji ir pažeidžiamieji labiausiai nukentės nuo klimato kaitos. A. Sokal’o prognozė beveik išsipildė, nes – kaip kairiesiems kovoti su dešiniąja ideologija nesinaudojant faktais? Tokia žaidimo idėjomis kaina – tarsi jis neturėtų padarinių. Užsipulti tiesą smagu, akademiniėje aplinkoje – tarsi žaidimas, – tačiau, kas nutinka, kai šią taktiką perima mokslo neigėjai ir šamokslo teorijų šalininkai ar plonodžiai politikai, atkakliai tvirtinantys, kad jų nuojauta geresnė nei bet kokie įrodymai?³³

Taigi, kaip yra iš tikrųjų? Ar kairieji tiki tiesos buvimu, ar ne? Kai kas galbūt patirs lojalumo išbandymą, nes dabar pasijus nepatogiai, – turės apsispręsti, ar suteikti pagalbą ir paguodą priešui, ar ginti idėją, kad toks dalykas, kaip tiesa, yra. Vis dėlto lieka neatsakyta: kaip galima būti tikriems, kad staiga postmodernizmas iš mokslo neigimo, būdingo dešiniams, virto plačiai paplitusio, realybę iškreipiančio skepticizmo rūšimi, t. y. tiesos nuvertinimu? Kadangi D. Trump’as tapo prezidentu, šis klausimas iškilo į dienos šviesą.³⁴ Dabar pagrindinėse žiniasklaidos priemonėse galima rasti straipsnių, kuriuose į šį klausimą žvelgiama rimtai,³⁵ tačiau vis dar yra tokių, kurie, regis, tebėra įsikibę minties, kad jei nėra tekę Kellyanne’os Conway užtikti skaitančios J. Derrida’ą, visa tai – tik spėlionės.³⁶ Yra ir teigiančiųjų, kad absurdiška postmodernizmą ir tiesos nuvertinimą aiškinti priežasties ir pasekmės saitų, nes *post* tiesos reiškinys egzistuoja gerokai ilgiau, nei galima manyti, o postmodernizmas, tiesą sakant, yra gana naudingas, nes suteikia mums žodyną kalbėti apie *post* tiesą, net jei ir nėra jos priežastis.³⁷

Visgi yra dar vienas filosofas, kuris, regis, visiškai nusiteikęs šiuos dalykus susieti. 2017 metų vasario 12 dieną per interviu *Guardian* Daniel’is Dennett’as dėl *post tiesos reiškinio* nevienareikšmiškai apkaltina postmodernizmą:

Filosofija dar nepelnė šlovės traktuodama šiuos [faktų ir tiesos] klausimus. Galbūt žmonės dabar ims suvokti, kad filosofai, šiaip ar taip, nėra tokie nepavojingi. Kartais požiūriai gali turėti siaubingų pasekmių, ir taip gali nutikti realiai. Manau, kad tai, ką padarė postmodernistai, iš tiesų blogybė. Jie atsakingi už intelektualų visuotinį susižavėjimą, lėmusį ciniško požiūrio į tiesą ir faktus priimtinumą. Atsirado žmonių, sakančių: „Na, vis dar priklausai tai kategorijai, kuri tiki faktais.“³⁸

Ar yra geresnis įrodymas nei šis? Kas nors panašaus į tai, ką padarė Roger'is Pennock'as, siekdamas parodyti, kad postmodernizmas paklojo pamatą proto sumanymo teorijai? Tiesą sakant, yra.

Kurstymas D. Trump'o naudai

Sunku suprasti *post* tiesos (arba D. Trump'o) išpopuliarėjimą nepripažinus alternatyviosios žiniasklaidos svarbos. Be *Breitbart*, *Infowars* ir visų kitų alternatyviųjų dešiniųjų pažiūrų žiniasklaidos kanalų D. Trump'ui tikriausiai nebūtų pavykę pasiekti žmonių, kurie buvo labiausiai linkę patikėti jo siunčiama žinute. Čia svarbu pabrėžti tai, kad, kaip matėme 5 skyriuje, dabar naujienos yra fragmentuotos. Žmonės neapsiriboja „tiesa“ tik iš vieno ar kelių šaltinių. Ir, iš tikrųjų, jie taip pat neapsiriboja ja vien iš „žiniasklaidos“. Per rinkimų kampaniją D. Trump'as sulaukė daug paramos iš alternatyviųjų dešiniųjų tinklaraštininkų. Vienas įtakingiausių buvo Mike'as Cernovich'ius.

Mike'as Cernovich'ius – D. Trump'o šalininkas, „Amerikos nacionalistas“, sąmokslų teorijas mėgstantis tinklaraštininkas, turintis 250 000 sekėjų tvityrėje.³⁹ Tačiau jis nėra tiesiog tinklaraštininkas. Dėl didelės jo įtakos 2016-ųjų rinkimams į prezidento postą apie jį rašė *New Yorker* ir *Washington Post*, interviu ėmė CBS vedėjas Scott'as Pelley'is. Kai kas M. Cernovich'iaus pernelyg nepaiso – laiko jį eiliniu nuolatinio „melaginingų naujienų“ srauto papildytoju.⁴⁰ Tai jis skatino #HillarysHealth įrašus tvityrėje apie tai, kad Hillary miršta.⁴¹ Prisiminkime #pizzagate istoriją apie tai, kaip Bill'as ir Hillary Clinton'ai valdė į sekso vergiją pakliuvusių

vaikų tinklą iš DC picerijos, – joje vos nebuvo nušautas žmogus. M. Cernovich'ius – vienas iš tų, kurie tai viešino.⁴² Jis taip pat apkaltino H. Clinton kampaniją sąsajomis su satanistų sekso sekta.⁴³ Per interviu *New Yorker* M. Cernovich'ius išreiškė ir daugiau ginčytinų minčių – paneigė prievartos aktą per pasimatymą ir teigė, kad jo pirmąją santuoką sugriovė „feministinė indoktrinacija“.⁴⁴

Ir jis sulaukė palankaus D. Trump'o administracijos dėmesio. 2017 metų balandį Donald'as Trump'as jaunesnysis pasveikino Mike'ą Cernovich'ių žinute, esą jis turėtų „laimėti Pulitzerio premiją“ už tai, kad paviešino istoriją apie tariamą Susan'os Rice žvalgybos ataskaitų, susijusių su D. Trump'o kampanijos pareigūnais, atskleidimą. Kai Kellyanne'a Conway sužinojo apie būsimą M. Cernovich'iaus interviu su Scott'u Pelley'iu, savo sekėjus tviteryje pakvietė stebėti pokalbį arba perskaityti visą stenogramą ir nukreipė juos į M. Cernovich'iaus interneto svetainę. Vienas iš M. Cernovich'iaus kritikų yra pasakęs: „Manau, kad K. Conway ir D. Trump'o jaunesniojo mėginimas iškelti M. Cernovich'ių daug pasako apie D. Trump'o Baltuosius Rūmus ir rodo, jog jie pasitelks sąmokslų teorijų šalininkus, kad tik šie padėtų nukreipti dėmesį nuo žeidžiančių dalykų.“⁴⁵

M. Cernovich'ius tikrai padarė didelę įtaką. O kaip bus su postmodernizmo klausimu? *New Yorker* straipsnyje daro įspūdį šis mažytis grynulis:

Tarkime, kad Walter'is Cronkite'as apie *viską* melavo. Kaip būtų apie tai sužinoję, kol tviterio dar nebuvo? Žiūrėkite, mokiausi koledže postmodernizmo teorijos. Jei viskas yra naratyvas, tuomet dominuojančiam naratyvui reikia alternatyvų. Aš nelabai panašus į vaikiną, skaitantį J. Lacan'ą, ar ne?⁴⁶

M. Cernovich'ius tarsi, atrodytų, naujų technologijų priešininkas, tačiau jis gana išprusęs. Baigęs teisę Peperdino universitete ir, regis, stropiai mokėsi koledže. Ir jis kelia jau žinomą klausimą: jei tiesos nėra, ir viskas priklauso vien nuo požiūrio, kaip apskritai galima ką nors iš tiesų žinoti? Kodėl nesuabejojus pagrindinėmis naujienomis ar nepatikėjus sąmokslų teorija? Tiesą sakant, jei naujienos yra tik politikos išraiška, kodėl jų neprasimanis? Kieno faktai turėtų vyrauti? Kieno požiūris yra teisingas?

Taigi, postmodernizmas yra *post* tiesos krikštavėlis.

SEPTINTAS SKYRIUS

KOVA SU *POST* TIESOS REIŠKINIU

*Esame įklimpę taip giliai, kad pagrindinė supratingų žmonių pareiga
būtų akivaizdžius dalykus patvirtinti pakartotinai.*

– George'as Orwell'as

2017 metų balandžio 3 dieną *Time* žurnalas išleido numerį, kurio viršelyje straipsnis traukė akį pavadinimu „Ar tiesa mirė?“ Tai ryškus meistriškumo pavyzdys, primenantis kitą straipsnį, publikuotą per praeito amžiaus septintajame dešimtmetyje įvykusią suirutę, kuriame tas pats klausimas keltas apie Dievą. Iki 1966 metų balandžio buvo įvykę kai kas daugiau: nužudytas prezidentas Džonas Kenedis, Amerikos įsipareigojimas kovoti Vietnamo kare įgijo plačiausią mastą, šalyje augo nusikalstamumas, – tai buvo išvakarės to laikotarpio, kai amerikiečiai ėmė prarasti tikėjimą savo institucijomis. Tai buvo tautos apmąstymų apie kelią, kuriuo ji ėjo, momentas. O naujausią progą paskelbti, kad atėjo tautos apmąstymo akimirka, *Time* gavo D. Trump'ą išrinkus prezidentu.

Įžanginiame straipsnyje redaktorė Nancy'ė Gibbs iškėlė keletą reikšmingų klausimų apie mūsų pasišventimą tiesos idėjai „prezidento, kuris

elgiasi su ja lyg žaislu, akivaizdoje“. Tai stiprūs žodžiai, tačiau, tai, kas išsaka toliau, šokiruoja bene dar labiau:

Kadangi Donaldui Trump'ui begėdiškumas yra ne tik stiprybė, bet ir strategija. <...> Kad ir kas tai būtų: jo inauguracijoje dalyvavusios minios mastas, rinkimų biuletenių klastojimas, NATO finansavimas ar pareiškimas, kad telefoninių pokalbių buvo slapta klausomasi, – D. Trump'as sako daug akivaizdžiai melagingų dalykų. Tačiau apkaltinus D. Trump'ą esant prisiekusiu melagiu rizikuojama praleisti daugiau nerimo keliantį klausimą: ką jis pats iš tiesų mano? Ar tai, ką jis sako, galima vadinti melu, jei jis pats tuo tiki? <...> Kur riba tarp melo, faktų pakreipimo savo naudai ir apgaulės? Arba, kaip jo patarėja Kellyanne'a Conway įsimintinai pareiškė, – riba tarp faktų ir alternatyviųjų faktų, išvadų, kurių jis tikisi iš savo auditorijos, ir išvadų, kurias padaryti verčia turimi faktai?¹

70 proc. D. Trump'o kampanijos pareiškimų *PolitiFact* pripažino melagingais, kone du trečdaliai per kampaniją apklaustų rinkėjų teigė, jog D. Trump'as nepatikimas, – tačiau *jis rinkimus vis tiek laimėjo*. Remiantis tuo neįmanoma nekelti klausimo, ar grėsmė tiesai gerokai didesnė nei vieno žmogaus veiksmai.² Jei taip, klausimas *Time* žurnalo viršelyje nėra vien hiperbolė, o baigiai laiku užduodamas klausimas: *Ar tiesa mirė?*

Visoje šioje knygoje nagrinėjome *post* tiesos reiškinių priežastis, darydami prielaidą, kad iš tiesų niekaip neįmanoma problemos išspręsti, jei nesuprantama, kas ją sukėlė. Tačiau dabar laikas kelti klausimą apie baigtį: ar įmanoma kaip nors įveikti *post* tiesos reiškinių? 2008 metais Farhad'as Manjoo išleido knygą (parašytą 2006 m.) „Gana teisinga: mokymasis gyventi netikrų faktų visuomenėje“ (*True Enough: Learning to Live in a Post-Fact Society*).³ Nuostabu, kad kažkam pavyko taip pažangiai mąstyti ir daugiau ar mažiau pamatyti, kas vyko nacionalinės politikos lygmeniu.⁴ F. Manjoo knyga parašyta prieš išrandant išmanųjį telefoną. Barack'as Obama nebuvo nė kartelio sušmėžavęs nacionalinių televizijų ekranuose. Tiesą sakant, vienas iš ryškiausių F. Manjoo nagrinėjamų pavyzdžių – kampanija „Greitojo patruliavimo laivais veteranai už tiesą“ (*Swift Boat Veterans for Truth*),

kuri buvo sukurpta prieš John'ą Kerry, kai šis 2004-ųjų rinkimuose varžėsi su George'u W. Bush'u. Jos metu daugiausia dėmesio skirta manipuliavimui kognityviniu šališkumu ir kontrnaratyvui pateikti nacionalinei žiniasklaidai. Praėjus kuriam laikui nesunku pamatyti sąsajas su tuo, kas įvyko vėliau – 2016 metais, – F. Manjoo jau tada buvo numatęs žiniasklaidos susiskaldymą, informacijos šališkumą, objektyvumo sumažėjimą ir ne tik grėsmę tiesos žinojimui, bet ir pačios tiesos idėjai.

Kas, jo siūlymu, gali padėti mums su tuo kovoti? Deja, mažai kas. Nepaisant to, kad baigiamasis skyrius įvardytas „Gyvenimas pasaulyje be pasitikėjimo“ (*Living in a World without Trust*), F. Manjoo nepateikia daug praktinių patarimų, o tepasako, kad turėtume „protingai rinktis“, kuo ke tiname patikėti. Galbūt būtų per daug prašyti, kad kas nors, toks išvalgus, pateiktų mums dar ir priemonių kovai su tuo, kas mūsų laukia (nes, jei būtume klausę, galbūt taip nebūtų atsitikę). Pasakysiu dar daugiau. Mums daugiau nebereikia numatyti, kas mūsų laukia, nes mes tai jau išgyvename. Dabar galime šiek tiek geriau suprasti, kodėl *post* tiesos reiškiny s įsigalėjo, tačiau kaip tai gali padėti mums su juo kovoti? F. Manjoo paantraš tėje keliamas klausimas: ar galime išmokti gyventi nuvertintų faktų visuomenėje?

Aš, pavyzdžiui, to nenoriu. Man svarbu ne išmokti prisitaikyti gyventi pasaulyje, kuriame faktai laikomi nereikšmingais, o ginti tiesos sampratą ir išmokti pasipriešinti. Tiesą sakant, tai pirmas praktinis patarimas, su kuriuo turime susitaikyti, ir kurį John'as Kerry'is sužinojo žiauriu būdu per kampaniją „Greitojo patruliavimo laivais veteranai už tiesą“, kai keli dešiniųjų pažiūrų veteranai pasakojo istorijas, – jomis siekta pakenkti J. Kerry'io karo žvaigždės reputacijai. Su J. Kerry'iu Vietname iš tiesų buvo tarnavęs tik vienas iš *Swift Boat* – veteranas George'as Elliot'as – jis viešai paneigė istoriją apie J. Kerry'io tariamą bailumą karo metu, netrukus po to, kai televizijoje pasirodė kampanijos reklamos. Tačiau tuomet jau buvo per vėlu. Iš Teksaso milijonierių ir kitų, palaikančių šį tikslą, jau buvo pasipylę pinigai. Į G. Elliot'o paneigimą nežiūrėta rimtai, nes pasirodė melagingų naujienų straipsnis apie tai, jog esą *Boston Globe* reporteris, pirmasis prabilęs apie G. Elliot'o paneigimą, gavęs užsakymą parašyti pratarinę J. Kerry'io ir J. Edwards'o kampanijos knygai. Tai melas, tačiau iš esmės jau nebuvo svarbu. Gruputės pasirinko savo puses. Tačiau tuomet J. Kerry'is padarė lemtingą klaidą, nusprendęs nesiteikti reaguoti į *Swift Boat*

veteranų pareiškimus ištisas dvi savaites, kol šie jį kumščiaavo per nacionalinę televiziją. Jis pralaimėjo rinkimus Ohajuje keliais tūkstančiais balsų. J. Kerry'is net neįsivaizdavo, kad įžengiamoje *post* tiesos laikmetį.⁵

Iš šio atvejo reiktų pasimokyti – melui visada būtina duoti atkirtį. Niekada neturėtume manyti, jog tas ar anas pareiškimas yra „pernelyg papiktinantis, kad juo būtų galima patikėti“. Tas, kas meluoja, viliasi, jog juo kas nors patikės. Mes gi tarytum tikimės, kad klausantysis turi pakankamai sveiko proto juo netikėti, tačiau šiame fanatiškų šalininkų manipuliacijų ir informacijos šaltinių susiskaldymo amžiuje, kuriame žaidžiama mūsų motyvuotuoju mąstymu, tokios prielaidos daryti nebeturime teisės. Melą paneigti svarbu ne tam, kad įtikintume melagį, – nes, siekdamas savo niekingo tikslo, jis tikriausiai nuėjo per toli, kad būtų galima perauklėti. Paneigti svarbu dėl to, kad kiekvienas melas turi savo auditoriją, ir gal dar likę laiko nuveikti ką nors gero kitų labui. Jei nestosime į akistatą su melagiu, ar tie, kurie iš nežinančiųjų dar netapo „sąmoningai nežinančiais“, tiesiog nepanirs dar giliau į visuotinį neigimą, nepaisydami faktų ar proto? Jei ne mūsų „kontrnaratyvas“, ar turės priežasčių abejoti tuo, ką sako melagis? Svarbu būti bent jau melo *liudininku* ir vadinti tai tikruoju vardu. *Post* tiesos amžiuje privalome stoti į kovą su bet koku mėginimu iškraipyti faktinius dalykus ir melagystėmis, kol tai nevirto pūliuojančia žaizda.

Kad ir kokie stiprūs būtų kitos barikadų pusės balsai, faktų turėjimas suteikia galios. Tai rodo aplinkybė, kad net fanatiškų šalininkų gražbylivimo ir triukšmingo „skeptizmo“ amžiuje faktus apie realybę taip ilgai pavyksta tik neigti. Žiniasklaida liovėsi rodyti „abipusį“ požiūrį į vakcinas ir autizmą, kai 2015 metais 14-oje valstijų pasireiškė tymų protrūkis. Stai ga faktai apie A. Wakefield'o sukčiavimą tapo įdomesne naujiena. Televizijos laidų vedėjų nerimas dėl jų ankstesnio bendrininkavimo buvo kone akivaizdus. Per naktį išnyko vienalaikiai televizijos debatai tarp ekspertų ir skeptikų. Klaidinga atitiktis jau nebeatrodė toks geras sumanymas, kai nukentėjo žmonės.

Ar gali tas pats nutikti su kitais dalykais, kaip, tarkime, klimato kaita? Iš dalies tai jau įvyko. Nuo 2014 metų liepos BBC nusprendė nebeskirti vienodai eterio laiko klimato kaitos neigėjams.⁶ *Huffington Post* tokį sprendimą priėmė 2012 metų balandį, kai jo įkūrėja Arianna Huffington pasakė:

Post tiesos amžiuje privalome
stoti į kovą su bet koku mė-
ginimu iškraipyti faktinius da-
lykus ir melagystėmis, kol tai
nevirto pūliuojančia žaizda.

Siekdami pateikti išsamią ir aiškią informaciją, visuose savo straipsniuose, ypač prieštaringais klausimais, stengiamės atsižvelgti į stipriausius iš visų pusių gaunamus argumentus. Neturime tikslo įtikinti tiems, apie kuriuos pranešame, ar palaikyti pusiausvyrą, mūsų užduotis – ieškoti tiesos. <...> Jei įrodymai prieštaringu klausimu yra itin palankūs vienai pusei, tai savo straipsniuose pripažįstame. Siekiame suteikti savo auditorijai pasitikėjimo, kad į visas puses atsižvelgta, ir sąžiningai joms atstovaujama.⁷

Tačiau kokios naudos tai duos? Jei iš tiesų gyvename *post* tiesos amžiuje, neaišku, ar bet kuris žiniasklaidos sukeltas politikos pokytis bus svarbus. Jei mūsų įsitikinimai dėl tokių dalykų, kaip klimato kaita, jau yra nulemti mūsų kognityvinio šališkumo ir politinės ideologijos, tai kaip mums išsilaivinti iš savo požiūrio į pasaulį? Pirmiausia, kodėl mums tiesiog neperjungus kanalo? Net jei išgirsime tiesą, ar mes jos neatmesime?

Tiesą sakant, ne. Ne visada. Nors motyvuotojo mąstymo, patvirtinimo šališkumo ir kito pobūdžio įtaka, minėta šioje knygoje, stipri, nepamirškite – empiriniai įrodymai patvirtina, jog tikrų faktų kartojimas galiausiai padaro poveikį. Prisiminkime David'o Redlawsk'io su bendraautoriais tyrimą, kurį trumpai aptarėme 3 skyriuje.⁸ Savo darbo paantraštėje jie labai vykusiai kelia klausimą „Ar tie, kas mąsto motyvuotai, kada nors tai supranta?“ Šie autoriai pripažįsta B. Nyhan'o, J. Reifler'io ir kitų darbus, atskleidusius tai, kad tie, kas patenka į fanatiško šališkumo gniaužtus, esti labai stipriai motyvuoti atmesti savų įsitikinimų neatitinkančius įrodymus, dėl to rezultatas kartais priešingas – įsitikinimai tik dar labiau sustiprėja. Tačiau ar tam yra kokios ribos? D. Redlawsk'is su bendraautoriais tame darbe pastebi štai ką:

Mažai tikėtina, kad rinkėjai tai daro *ad infinitum*. Kad taip nutiktų, reikėtų nuolat motyvuotai mąstyti – net kai nepatvirtintos informacijos labai daug. Atlikdami šį tyrimą nagrinėjame, ar motyvuotojo mąstymo procesai įveiktini tiesiog nuolat susiduriant su informacija, kuri neatitinka lūkesčių. Jei taip, rinkėjai turi pasiekti lūžio tašką, tada įvyksta tikslesnis pervertinimas.⁹

Būtent tai buvo nustatyta. D. Redlawsk'is ir jo kolegės pateikė eksperimentinių įrodymų, kad „emocinio lūžio taškas iš tiesų egzistuoja“, o tai rodo, kad „rinkėjai vis dėlto nėra atsparūs jų įsitikinimų neatitinkančiai informacijai, nors iš pradžių mąsto motyvuotai“.¹⁰ James'as Kuklinski'is su kolegomis atlikę kitą tyrimą išsiaiškino, kad nors klaidinga informacija pagrįstų įsitikinimų žmonės gali labai atkakliai laikytis, fanatiškų šalininkų nuomonę galima pakeisti, juos nuolat pribloškiant neiškreiptais faktais pagrįsta informacija.¹¹ Įtikinti žmones patikėti jiems nepriimtinais faktais gali būti nelengva, tačiau akivaizdu, kad tai įmanoma.

Ir tai turi prasmę, ar ne? Visi esame girdėję pavyzdžių apie žmones, gavusius Darvino apdovanojimą už tai, kad iki savo dienų galo neigė realybę.

Amžinai priešintis tiesai tiesiog nesuderinama su evoliucija. Galiausiai, kai mums svarbu, savo kognityvinį disonansą galime išspręsti atmesdami savuosius ideologinius įsitikinimus, o ne faktus. Tiesą sakant, yra tvirtų įrodymų, kad taip gali atsitikti ne tik laboratorijoje, bet ir realiai.

Floridos miestas Koral Geiblsas plyti kiek mažiau nei per 3 metrus virš jūros lygio. Mokslininkai prognozuoja, kad po kelių dešimtmečių jis atsidurs po vandeniu. Buvo išrinktas naujas miesto meras respublikonas James'as Cason'as. Netrukus jam teko išklaustyti paskaitą apie klimato kaitą ir jos poveikį Pietų Floridai. Meras buvo priblokštas: „Žinote, esu skaitęs vieną kitą straipsnį, tačiau nesuvokiau, kokią didelį poveikį tai daro miestui, kurio vadovas dabar *esu*.“¹² Nuo to laiko J. Cason'as stengiasi apie tai perspėti, tačiau kol kas jam sekasi nekaip:

Kai kas sako: „Netikiu tuo“, kiti: „Na, pasakykite man, ką galiu dėl to padaryti, ir aš susirūpinsiu.“ Dar kiti atitaria: „Yra kitų dalykų, dėl kurių nerimauju dabar, o visa tai – vėliau“ arba: „Paliksiu anūkams išsiaiškinti.“¹³

J. Cason'as ima gilintis į teisinės atsakomybės klausimą. Jis ir toliau skambina pavojaus varpais, tikėdamasis, kad jo kolegės respublikonai ims rimtai žiūrėti į klimato atšilimą nacionaliniu lygiu, kol dar nevēlu. 2016 metais respublikonų debatų išvakarėse J. Cason'as su kolega respublikonu Majamio meru Tomu Regaldo laikraštyje *Miami Herald* publikavo nuomonę. Jie rašė:

Kadangi esame ištikimi respublikonai, dalijamės mūsų partijos įtarimu dėl vyriausybės gudrybių ir neracionalių nurodymų. Tačiau mums ir daugeliui kitų valstybės pareigūnų Pietų Floridoje klimato kaita nėra fanatiškų diskusijų objektas. Tai tykanti krizė, kurią privalėsime spręsti – ir greitai.¹⁴

Jei sąvoka „schadenfreude“ (vok.; liet. džiūgavimas dėl kito nelaimės) dar neegzistuoja, būtent šiuo momentu progresyvieji veikėjai, tikriausiai turėtų ją sugalvoti... nors visi esame toje pačioje valtyje arba greitai būsime, – deja, negalime sau leisti įsijausti į savo teisumą. Net jei esi pasirengęs neigti faktus, jie randa būdų pasireikšti. Kai vanduo pamažu apsems penkių milijonų dolerių vertės namus ar paveiks verslus, galiausiai žmonės suklus. Tačiau ar tai reiškia, kad kol kas turime tiesiog laukti? Ne. Galime palaikyti kritinį mąstymą ir žurnalistinius tyrimus. Galime reikalauti, kad melagiai pasiaiškintų. Net prieš pakylant vandens lygiui turėtume pabandyti rasti būdą priblokšti žmones faktais.

Tačiau šią strategiją reikėtų įgyvendinti atsargiai. Psichologiniai tyrimai parodė: jei žmonės jaučia nesaugumą ir grėsmę, mažiau tikėtina, jog jie klausysis. Neseniai naują tyrimą atliko Brendan'as Nyhan'as ir Jason'as Reifler'is. Jie tiriamiesiems nurodė savivertės lygio patvirtinimo užduotį, tuomet jiems buvo pateikta naujos informacijos. Tikėtasi, kad žmonės, esantys geresnės nuomonės apie save, galbūt atviriau priims informaciją, koreguojančią jų klaidingą suvokimą. Mokslininkai nustatė menką ir nepastovią koreliaciją. Ji buvo būdinga tik kai kurioms temoms. Kitas to paties tyrimo rezultatas rodė tvirtesnę sąsają: informacija, pateikta grafine forma, buvo įtikinamesnė nei aprašomoji.¹⁵ Taigi, ką tai parodė? Kad tikriausiai vertėtų ne apšaukti klaidingai informuotą žmogų, bandant įtikinti, o tyliai jam pateikti grafiką.

Sunku mėginti depolitizuoti faktinius klausimus, ypač, kai jaučiame, jog kita šalis elgiasi absurdiškai ir yra užsispyrusi. Tikriausiai vertėtų suvokti, kad mes tokį polinkį taip pat turime. Ir čia galime išmokti pamoką, kad vienas iš svarbiausių būdų kovoti su *post* tiesos reiškiniu – priešintis tam savyje. Kad ir kas būtume – liberalai ar konservatoriai, – visi turime polinkį į įvairaus pobūdžio kognityvinį šališkumą, kuris gali vesti *post* tiesos link. Nereikėtų manyti, kad *post* tiesos šaltinis yra tik kiti arba kad jos

Kad ir kas būtume, liberalai
ar konservatoriai, visi turime
polinkį į kognityvinį šališku-
mą, kuris gali nuvesti į tiesos
nuvertinimą. Nereikėtų
manyti, kad *post* tiesos šal-
tinis yra tik kiti arba kad jos
padariniai yra kieno nors kito
problema.

padariniai yra kieno nors kito problema. Lengva nustatyti tiesą, kurios kas nors kitas nenori matyti. Tačiau kiek iš mūsų yra pasirengę tai padaryti su savo įsitikinimais? Suabejoti tuo, kuo *norime tikėti*, net jei dalelytė mūsų šnabžda, kad neturime visų faktų?

Viena iš kritinio mąstymo kliūčių – maudymasis nuolatinėje patvirtinimo šališkumo srovėje. Jei informaciją gaunate dažniausiai tik iš vieno šaltinio arba susiprantate, kad emociškai reaguojate į tai, ką girdite iš tam tikro vieno šaltinio, tikriausiai laikas naujienų srautą pajvairinti. Prisiminate eksperimento „2, 4, 6“ dalyvius, kurie niekada nemėgino paneigti tai, ką, jų manymu, „žinojo“? Privalome taip nedaryti. Nenoriu pasakyti, kad turėtume imti domėtis melagingomis naujienomis. Taip pat tai nereiškia, kad pateisinama įžvelgti klaidingą atitiktį tarp *Fox* ir *CNN*. Tačiau tai reiškia, kad turėtume išmokti tinkamai tikrinti naujienų šaltinius ir klausti savęs, iš kur „žinome“, kad tam tikri išgirsti dalykai yra melagingi. Ar taip yra tik dėl to, kad tai mus siutina, ar, kaip tie penktokai iš pono S. Bedley'io klasės, vadovaujamės taisyklėmis? Privalome išmokti būti skeptiškesni, ypač, jei girdime dalykus, kuriais norime tikėti. Tiesą sakant, to mus išmokė mokslas.

Nėra tokio dalyko kaip liberalus ar konservatyvus mokslas. Kai iške-liame empirinį klausimą, labiausiai reikėtų atsižvelgti į įrodymus. Jau seniai senatorius Daniel'is Patrick'as Moynihan'as (kalbėdamas kita tema) yra pasakęs: „Turite teisę į savo nuomonę, tačiau ne į savo faktus.“ Mokslo stiprybė tai, kad laikomasi požiūrio nuolat pasitikrinti savo įsitikinimus pagal empirinius įrodymus ir, sužinojus faktus, įsitikinimus keisti. Ar galime pasižadėti bent iš dalies laikytis šio požiūrio vertindami kitas faktines aplinkybes? Jei ne, bijau, kad ateityje mūsų laukia dar didesnis pavojus nei *post tiesa*.

Ar įžengiamoje į tariamos tiesos erą?

Naujausiame straipsnyje *Washington Post* Ruth'a Marcus buvo labiau nei įprastai susirūpinusi dėl D. Trump'o interviu *Time* žurnale.¹⁶ Šiame interviu D. Trump'as taip prišnekėjo visokių dalykų, kad išvedė iš pusiausvyros tuos, kas mėgsta tikrinti faktus.¹⁷ Už melagingus pareiškimus (ar melagystes) *Washington Post* jį išvadino Buratinu, jis sulaukė priekaištų iš

New York Times ir kitų naujienų šaltinių.¹⁸ Tačiau R. Marcus susirūpinimą sukėlė kai kas daugiau nei vien D. Trump'o melas.

Šiame interviu D. Trump'as sakė: „Esu žmogus, itin pasikliaujantis nuojauta, o mano nuojauta būna teisinga.“ Greičiausiai jis turėjo galvoje, kad net jei kai kurių jo minėtų dalykų nebuvo įmanoma patvirtinti įrodymais, jie vis tiek teisingi. Nepanašu, kad tuo siekė pasakyti, jog įrodymų buvo, veikiau – kad jis vienintelis, tai numatęs. Matyt, jo manymu, tam tikras dalykas tampa tikras vien dėlto, kad jis tuo tiki. D. Trump'as ne tik buvo linkęs tiksliai pranašauti, bet kalbėjo taip, tarsi turėtų galią keisti realybę. Pasak R. Marcus, „Jei teiginys neteisingas, nesirūpinkite. Prezidentas D. Trump'as ras būdą padaryti, kad būtų teisingas, arba bent tvirtins, esą jis toks yra.“¹⁹

Pavyzdžiui, per 2017 metų vasarį vykusį susitikimą su rinkėjais D. Trump'as neaiškiai užsiminė apie tai, „kas praeitą vakarą įvyko Švedijoje“. Švedai sumišo. Jų žiniomis, praeitą vakarą nieko nenutiko. Paaikškėjo, kad D. Trump'as turėjo mintyje straipsnį, kurį perskaitė *Fox News* apie imigrantus Švedijoje. Nieko neįvyko. Tuomet po dviejų dienų galbūt dėl to, kad D. Trump'as šį reikalą išpūtė, Stokholme imigrantų rajone prasidėjo riaušės. Duodamas interviu *Time* D. Trump'as nepagrįstai didžiavosi buvęs teisus:

Švedija. Kai tai pasakau, visi pašėlsta. Kitądien įvyksta masinės riaušės, miršta žmonės ir kyla problemų. <...> Po dienos Švedijoje kilo siaubingos, siaubingos riaušės ir, matėte, kas nutiko.²⁰

Ar tai reiškia, kad D. Trump'as buvo teisus? Žinoma, ne. Riaušės neįvyko „praeitą vakarą“, jos nebuvo „masinės“ ir niekas nemirė. Tačiau, D. Trump'o manymu, jo pareiškimas pasitvirtino.

Pažvelkime į kitą pavyzdį: ankstų 2017 metų kovo 4-osios rytą D. Trump'as tvityrėje parašė, kad prezidentas B. Obama slapta klausėsi jo telefoninių pokalbių (Trump'o bokšte) per rinkimų į prezidento postą kampaniją. (Vėlgi, panašu, kad D. Trump'as reagavo į *Fox News* straipsnį ir negalėjo pateikti įrodymų.)

FTB, NSA, UŽSA (angl. *Foreign Intelligence Surveillance Act (FISA)*; liet. Užsienio žvalgybos stebėjimo aktas – red.) ir kiti patikimi šaltiniai ne-

pateikė jokių įrodymų, kad taip iš tiesų buvo. Tuomet kovo 24 dieną Devin'as Nunes'as (Atstovų Rūmų nuolatinio žvalgybos komiteto (angl. *House Intelligence Committee*) pirmininkas, respublikonas) surengė spaudos konferenciją, jos metu pasakė, kad ką tik trumpai informavo prezidentą apie faktus, keliančius itin didelį susirūpinimą, esą D. Trump'as sekamas, – sužinojęs iš konfidencialaus šaltinio. Paaaiškėjo, kad tuos „faktus“ D. Nunes'ui iš vakaro pateikė du D. Trump'o padėjėjai. Kongresui ir žiniasklaidai labiau pasigilinus į šį reikalą, galiausiai paaaiškėjo, kad kai kurie D. Trump'o padėjėjai buvo atsitiktinai sekami vykdant įprastinę žvalgybinių duomenų apie Rusijos pareigūnus rinkimo operaciją. (Apie ką D. Trump'o padėjėjai kalbėjosi su šiais Rusijos pareigūnais, dar nenustatyta.) Tačiau D. Trump'as tai palaikė savo ankstesnio pareiškimo įrodymu. Jo žodžiai „Taigi, tai reiškia, kad esu teisus“ patvirtino, jog jaučiasi tai „įrodęs“. Tuo metu jis niekaip negalėjo apie tokį dalyką žinoti, ir klausimas, ar toks atsitiktinis informacijos, susijusios su jo padėjėjais, surinkimas laikytinas „slaptu telefoninių pokalbių pasiklausymu“ – tuo labiau, ar tai darė prezidentas B. Obama, – dar neatsakytas. Tačiau D. Trump'as tai palaikė įrodymu.

Kas čia vyksta?

Pasak R. Marcus, „nėra taip, kad D. Trump'as tiesiog atsisako priimti realybę, jis ją pakreipia savo naudai.“ Kitoje D. Trump'o interviu *Time* analizėje, kurią atliko laikraštis *Guardian*, išvada šiek tiek platesnė:

Trump'o kalboje tiesa nėra paremta faktais. <...> Teisingi teiginiai nebūtinai grindžiami tikslia informacija apie įvykius pasaulyje. Tai apytikriai arba perdėti teiginiai apie tai, kas teoriškai galėjo nutikti. Ar prezidento nurodytą naktį Švedijoje iš tiesų buvo įvykdytas terorizmo išpuolis, nesvarbu. Mums taip pat neturėtų rūpėti, kad riaušės nebuvo masinės ir kad niekas per jas nežuvo. „Beveik“ ir „galbūt“ yra pakankama.

Trump'o kalboje įsitikinimas yra tiesos ženklas. Jei jo šalininkai juo tiki, tuomet tai, ką sako D. Trump'as, privalo būti tiesa. Ir, priešingai, jei jo priešininkai netiki, tai taip pat įrodymas, kad tai, ką jis sako, turi būti tiesa.

Galiausiai, Trump'o kalba yra transakcinio pobūdžio. Joje tiesai nesuteikiama jokios nepriklausomos vertės. Kalbos vertė

nustatoma tik pagal jos poveikį. Jei mano pareiškimas priartina mane prie mano tikslo, tuomet jis turi vertės; jei ne, – bevertis. Tuomet vertingi pareiškimai yra teisingi dėl to, kad padeda man siekti savo interesų. Pareiškimai, kurie nepadeda, yra beverčiai, tad klaidingi.²¹

Kyla klausimas – ar tai *post* tiesa, ar kažkas kita? Ar tai tik tas atvejis, kai „objektyvūs faktai daro mažesnę įtaką formuojant [įsitikinimą] nei emocijų sužadinimas“? Ar tai panašiau į apgaulę? Kai R. Marcus kalba apie nepatikrintą tiesą (*pre* tiesą), regis, ji turi galvoje situaciją, kai D. Trump’as tiki, kad ne tik gali numatyti dalykus prieš jiems įvykstant, bet ir kad jo įsitikinimas gali *lemti*, jog tai įvyks.²² Nėra jokio pagrindimo, įrodymų, kuriuos galėtų pateikti, – vadovaujasi jausmu, esą jis gali nujausti ar net kontroliuoti ateitį arba net praeitį. Psichologai tai vadina „magiškuoju mąstymu“.

Ar dėl to reikėtų sunerimti, o gal to ir tikėtis iš žmogaus, kuris viską vertina pagal tai, ar įsitikinimas, įvykis, informacija jam palankūs? D. Trump’as keletą kartų rašė tviteryje, kad „bet kokie jo atžvilgiu neigiami apklausų rezultatai yra melagingos naujienos“. Tiesiog taip. Tačiau žmonės dėl to nerimauja, nes tai rodo arba slaptas pastangas manipuliuoti žmonėmis, kad jie būtų atitraukti nuo realybės, arba paties atotrūkį nuo jos.

Nenoriu pasigirti, jog manau galįs numatyti ateitį. Tačiau, kai atsiribojame nuo tiesos, atsiribojame ir nuo realybės. *Post* tiesos reiškinių padariniai paveiks mus, jei nebūsime pasirengę tam priešintis, taip pat kaip vandens lygis nesiliaus kilęs ir sėmęs namus Koral Geiblse, Floridoje, nepaisant to, ar šio miesto gyventojai tuo tikės, ar ne. Galime kurį laiką kvailinti vieni kitus (arba save) ir išsisukinėti, tačiau galiausiai sumokėsime už įsivaizdavimą, kad gebame kurti savo realybę.

1986 metų sausio 28 d. erdvėlaivis *Challenger* sudužo praėjus vos 73 sekundėms po jo paleidimo iš Kanaveralo kyšulio, Floridos, visa įgula žuvo. Kuriant erdvėlaivį laikytasi mokslinio tikslumo, ir tai nebuvo pirmas skrydis į atvirą erdvę. Po nelaimės prezidentas R. Reagan’as paskyrė specialią iškilių mokslininkų ir astronautų komisiją ištirti, kodėl taip atsitiko. Technika nebuvo sugedusi, tačiau atlikus tyrimą paaiškėjo, kad jau prieš tai buvo kilęs susirūpinimas, ar guminiai žiedai erdvėlaivyje atlaikys žemą temperatūrą, nes žemoje temperatūroje jie išlinksta. Erdvėlaivio paleisti žė-

Kaip reaguosime į pasaulį,
kuriame kažkas mėgina dum-
ti mums akis, – mūsų spren-
dimas. Tiesa tebėra svarbi ir
visada buvo. Nuo mūsų pri-
klauso, ar suvoksime tai laiku.

mesnėje nei stingimo temperatūroje nerekomenduota. Sausio 28 dieną Floridoje buvo neįprastai šalta. Tad kodėl buvo numatyta erdvėlaivį paleisti? Toks buvo administracijos sprendimas, priimtas neatsižvelgiant į kai kurių NASA inžinierių prieštaravimus.

Guminių žiedų problemą vaizdžiai iliustravo Nobelio premijos laureatas fizikas Richard'as Feynman'as, komisijos narys, per vieną iš viešų posėdžių panardindamas žiedus į ledinio vandens indą ant stalo. Faktai liko faktais. Joks išsisukinėjimas, melas, kvailinimas ar šmaikštavimas negalėjo jų paneigti. Erdvėlaiviui sudužus daugiau niekam nerūpėjo NASA pareigūnų, maniusių, kad gali kontroliuoti realybę, nuojauta ar intuicija. Netrukus R. Feynman'as paskelbė pareiškimą, kuriame buvo ši frazė: „kad technologijos būtų sėkmingos, realybė privalo būti aukščiau už viešuosius ryšius, nes gamtos neapkvailinsi“.²³

Kad ir kaip tai vadintume *post* ar nepatikrinta tiesa, realybės nepaisyti pavojinga. Ir būtent apie tai čia kalbame. *Post* tiesa tampa pavojinga ne tik dėl to, kad leidžiame savo nuomonei ir nuojautoms formuoti mūsų sampratą apie faktus ir tiesą, bet ir dėl to, kad tai darydami rizikuojame nutolti nuo pačios realybės.

Tačiau gali būti kita išeitis.

Nebesame didesni *post* tiesos negu *pre* tiesos šalininkai, nebent leisime sau tokie būti. *Post* tiesa nesusijusi su realybe. Ji susijusi su tuo, kaip žmonės *reaguoja* į realybę. Žinant apie savo kognityvinį šališkumą lengviau jį įveikti. Jei norime geresnių žiniasklaidos kanalų, galime juos palaikyti. Jei kas nors mums meluoja, galime rinktis – tikėti jais ar ne – ir paneigti bet kokias melagystes. Kaip reaguosime į pasaulį, kuriame kažkas bando dumti mums akis, – mūsų sprendimas. Tiesa tebėra svarbi ir visada buvo. Nuo mūsų priklauso, ar suvoksime tai laiku.

SĄVOKŲ ŽODYNĖLIS

ALTERNATYVŪS FAKTAI

Informacija, pateikiama siekiant nugrinčyti naratyvą, jei jis grįstas faktais, prieštaraujančiais asmens įsitikinimams.

ATVIRKŠTINIS POVEIKIS

Psichologinis reiškiny, kai asmuo, gavęs tikros informacijos, kuri prieštarauja jo klaidingiems įsitikinimams, dar tvirčiau laikosi savo įsitikinimų.

KOGNITYVINIS DISONANSAS

Psichologinė būseną, sukelianti psichologinę įtampą, kai tuo pačiu metu tikima dviem vienas kitam prieštaraujančiais dalykais.

PATVIRTINIMO ŠALIŠKUMAS

Polinkis laikyti svaresne informaciją, kuri patvirtina vieną iš mūsų išankstinių įsitikinimų.

DUNNINGO IR KRUGERIO EFEKTAS

Psichologinis reiškiny, kai dėl nekompetencijos gerokai pervertinami tikrieji paties gebėjimai.

MELAGINGOS NAUJIENOS

Dezinformacija, daranti tikrų naujienų įspūdį, skleidžiama sąmoningai politiniais sumetimais.

KLAIDINGA ATITIKTIS

Teigimas, kad du požiūriai yra vienodos vertės, kai akivaizdu, kad vienas yra gerokai arčiau tiesos. Dažnai taikomas siekiant išvengti kaltinimų partiniu šališkumu.

UŽDARA INFORMACIJOS SISTEMA

Polinkis ieškoti informacijos šaltiniuose, kurie sustiprina įsitikinimus, ir atmesti nepalankius šaltinius.

MOTYVUOTASIS SAMPROTAVIMAS

Polinkis ieškoti informacijos, patvirtinančios tai, kuo norime tikėti.

POSTMODERNIZMAS

Visuma įsitikinimų, sietinų su judėjimais, pasireiškusiais įvairių rūšių mene – architektūroje, muzikoje, literatūroje, – grįstų objektyvios tiesos idėjos ir politiškai neutralios vertinimo sistemos buvimo ignoravimu.

POST TIESA – NUVERTINTOS TIESOS POLITIKA (ANGL. POST-TRUTH)

Nuojautų ir emocijų sureikšminimas, nepaisant faktų, – siekiant politinio manipuliavimo realybe.

Situacija, kai objektyvūs faktai tampa mažiau svarbūs už emocijų arba asmeninių įsitikinimų lemiamą įspūdį

PRESTIŽINĖ SPAUDA

Pagrindiniai Amerikos laikraščiai, dažniausiai turima mintyje *New York Times*, *Wall Street Journal*, *Washington Post* ir *Los Angeles Times*.

PASTABOS

PIRMAS SKYRIUS

1. Žr. Ashley Parker, „Donald Trump, Slipping in Polls, Warns of ‘Stolen Election’“, *New York Times*, 2016 m. spalio 13 d., <https://www.nytimes.com/2016/10/14/us/politics/trump-election-rigging.html>. Vertėtų pažymėti, kad *post tiesa* išrinktas metų žodžiu dar prieš paskelbiant JAV prezidento rinkimų rezultatus, atsižvelgus į padažinęjusį termino vartojimą po „Brexit“ balsavimo birželį ir Respublikonų partijos (liepą) paskelbtą D. Trump'o kandidatūrą. Amy B. Want, „‘Post- Truth’ named 2016 Word of the Year by Oxford Dictionaries“, *Washington Post*, 2016 m. lapkričio 16 d., https://www.washingtonpost.com/news/the-fix/wp/2016/11/16/post-truth-named-2016-word-of-the-year-by-oxford-dictionaries/?utm_term=.ff63c5e994c2.
2. Žr. Michael D. Shear and Emmarie Huetteman, „Trump Repeats Lie about Popular Vote in Meeting with Lawmakers“, *New York Times*, 2017 m. sausio 23 d., <https://www.nytimes.com/2017/01/23/us/politics/donald-trump-congress-democrats.html>; Andy Greenberg, „A Timeline of Trump’s Strange, Contradictory Statements on Russian Hacking“, *Wired*, 2017 m. sausio 7 d., <https://www.wired.com/2017/01/timeline-trumps-strange-contradictory-statements-russian-hacking/>.
3. Scottie Nell Hughes *The Diane Rehm Show*, nacionalinis visuomeninis radijas, 2016 m. lapkričio 30 d., <http://talkingpointsmemo.com/livewire/scottie-nell-hughes-there-are-no-more-facts>.
4. Žr. William Cummings, „Trump Falsely Claims Biggest Electoral Win since Reagan“, *USA Today*, 2017 m. vasario 16 d., <https://www.usatoday.com/story/news/politics/onpolitics/2017/02/16/trump-fal->

- sely-claims-biggest-electoral-win-since-reagan/98002648/; Elle Hunt, „Trump’s Inauguration Crowd: Sean Spicer’s Claims versus the Evidence“, *Guardian*, 2017 m. sausio 22 d., <https://www.theguardian.com/us-news/2017/jan/22/trump-inauguration-crowd-sean-spicers-claims-versus-the-evidence>; S. V. Date, „Of Course the CIA Gave Trump Standing Ovations: He Never Let Them Sit“, *Huffington Post*, 2017 m. sausio 23 d., http://www.huffingtonpost.com/entry/trump-cia-ovations_us_588668254b0e3a7356b183f; Jeremy Diamond, „Trump Falsely Claims US Murder Rate Is ‘Highest’ in 47 Years“, *CNN.com*, <http://www.cnn.com/2017/02/07/politics/donald-trump-murder-rate-fact-check/index.html>.
5. <http://transcripts.cnn.com/TRANSCRIPTS/1607/22/nday.06.html>.
 6. Sužinojęs, kad *post-truth* išrinktas 2016 m. žodžiu, Stephen’as Colbert’as teigė esąs pasipiktinęs. „Pirma, *post-truth* yra ne vienas žodis, tai – du žodžiai. Tik nesusipratėliai gali teigti kitaip. Antra, akivaizdu, kad tai tėra žodžio *truthiness*, kurį aš sugalvojau 2006 m., prastesnė versija.“ <http://www.complex.com/pop-culture/2016/11/stephen-colbert-oxford-dictionary-post-truth-truthiness-rip-off>.
 7. Jon Henley, „Why Vote Leave’s £350m Weekly EU Cost Claim Is Wrong“, *Guardian*, 2016 m. birželio 10 d., <https://www.theguardian.com/politics/reality-check/2016/may/23/does-the-eu-really-cost-the-uk-350m-a-week>.
 8. Eric Bradner, „Conway: Trump White House Offered ‘Alternative Facts’ on Crowd Size“, *CNN.com*, 2017 m. sausio 17 d., <http://www.cnn.com/2017/01/22/politics/kellyanne-conway-alternative-facts/index.html>.
 9. Aristotle, *Metaphysics*, 1011b25.
 10. Norintiesiems sužinoti daugiau apie nuostabiąją epistemologiją – pažinimo mokslą – bene labiausiai vertėtų pradėti nuo erudicijos reikalaujančio, bet įkandamo Harry’io Frankfurt’o veikalo *On Truth* (New York: Knopf, 2006). Tiems, kas norėtų daugiau sužinoti apie įvairias tiesos teorijas, reikėtų perskaityti Frederick’o F. Schmitt’o (red.) *Theories of Truth* (New York: Wiley-Blackwell, 2003).
 11. Shear and Huetteman, „Trump Repeats Lie“, <https://www.nytimes.com/2017/01/23/us/politics/donald-trump-congress-democrats.html>.

- Taip pat žr. po dviejų dienų šia tema išleistą veikalą: Dan Barry, „In a Swirl of ‘Untruths’ and ‘Falsehoods,’ Calling a Lie a Lie“, *New York Times*, 2017 m. sausio 25 d., <https://www.nytimes.com/2017/01/25/business/media/donald-trump-lie-media.html>. Tai nebuvo pirmas kartas, kai *New York Times* apkaltino D. Trump'ą melu. Žr. „New York Times' Editor: ‘We Owed It to Our Readers’ to Call Trump Claims Lies“, NPR.org, <http://www.npr.org/2016/09/22/494919548/new-york-times-editor-we-owed-it-to-our-readers-to-call-trump-claims-lies>.
12. Sarah Boseley, „Mbeki AIDS Denial ‘Caused 300,000 Deaths’“, *Guardian*, 2008 m. lapkričio 26 d., <https://www.theguardian.com/world/2008/nov/26/aids-south-africa>.
 13. Louise Jacobson, „Yes Donald Trump Did Call Climate Change a Chinese Hoax“, *Politifact*, 2016 m. birželio 3 d., <http://www.politifact.com/truth-o-meter/statements/2016/jun/03/hillary-clinton/yes-donald-trump-did-call-climate-change-chinese-h/>.
 14. Ši teiginį labai mėgsta Ted'as Cruz'as. Jis teigia, kad NOAA duomenys paneigia klimato kaitą, nepaisant to, kad jo cituojamas tyrimas buvo paneigtas: žr. Chris Mooney, „Ted Cruz's Favorite Argument about Climate Change Just Got Weaker“, *Washington Post*, 2016 m. kovo 7 d., https://www.washingtonpost.com/news/energy-environment/wp/2016/03/07/ted-cruzs-favorite-argument-about-climate-change-just-got-weaker/?utm_term=.fb8b15b68e30.
 15. Vienas akivaizdus pavyzdys – spaudos sekretoriaus Sean'o Spicer'io pristatymas, – jis kalbėjo apie 4,7 proc. nedarbo rodiklį 2017 m. kovą. Žurnalistams užginčijus, kad D. Trump'as šiuos duomenis pavadino „netikrais“ ir juos atmetė (tada, kai jie buvo naudingi B. Obama'ui), S. Spicer'is nusijuokė ir teigė, jog D. Trump'as jam nurodė sulaukus šio klausimo atsakyti, kad šie duomenys „buvo netikri, bet dabar yra visiškai priešingai“. Lauren Thomas, „White House's Spicer: Trump Says Jobs Report ‘May Have Been Phony in the Past, But It's Very Real Now’“, *CNBC.com*, 2017 m. kovo 10 d., <http://www.cnn.com/2017/03/10/white-houses-spicer-trump-says-jobs-report-may-have-been-phony-in-the-past-but-its-very-real-now.html>.
 16. Lee McIntyre, *Respecting Truth: Willful Ignorance in the Internet Age* (New York: Routledge, 2015).

ANTRAS SKYRIUS

1. Naujausioje savo knygoje *The Death of Expertise* (New York: Oxford University Press, 2017) Tomas Nichols'as pažymi vis dažniau pastebimą tendenciją, kad menkai su tema susipažinę žmonės kritikuoja ekspertų nuomonę. Neseniai vykusioje radijo pokalbių laidoje šią tendenciją jis spalvingai apibūdino pateikdamas pavyzdį, kaip žmonės reaguoja sužinoję, kad jis Rusijos reikalų ekspertas. „Taigi, daug žinote apie Rusiją? Na, tuomet aš jums paaiškinsiu, kaip viskas veikia.“ „One National Security Professor Alarmed by ‘The Death of Expertise’“, WBUR.org, <http://www.wbur.org/hereandnow/2017/03/13/expertise-death-tom-nichols>.
2. McIntyre, *Respecting Truth*, 8–9.
3. Svarbu suprasti, kad mokslininkų patvirtinimas nėra šimtaprocentinis. Jo tikrumo laipsnį galime įvertinti pagal tai, koku mastu teoriją pagrindžia įrodymai, ir atsižvelgdami į ankstesnes tikimybes. Vienas iš būdų tai padaryti – taikyti Bajeso teorema paremtą metodą. Jis leidžia atmesti alternatyvias teorijas jų nepaneigiant – vien dėl mažo tikėtimumo, jog jos gali būti teisingos.
4. Vėlgi – esmė ta, kad, atsižvelgiant į įrodymus, kai kurios mokslinės teorijos yra labiau tikėtinos nei kitos. Teigti, kad empirinė teorija privalo būti „įrodyta“, kad ja būtų galima tikėti, logiškai mąstant yra absurdiška.
5. James Hansen, *Storms of My Grandchildren* (New York: Bloomsbury, 2011); James Hoggan, *Climate Cover-Up: The Crusade to Deny Global Warming* (Vancouver: Greystone, 2009); Chris Mooney, *The Republican War on Science* (New York: Basic Books, 2005).
6. Ari Rabin-Havt, *Lies, Incorporated: The World of Post-Truth Politics* (New York: Anchor Books, 2016).
7. Naomi Oreskes ir Erik Conway, *Merchants of Doubt: How a Handful of Scientists Obscured the Truth on Issues from Tobacco Smoke to Global Warming* (New York: Bloomsbury, 2010). Pažymima, kad 1964 m. TIRC pakeitė Tabako tyrimų taryba.
8. Oreskes ir Conway, *Merchants of Doubt*, 14–16; Rabin-Havt, *Lies, Incorporated*, 23–25.

9. Visi, kas yra susipažinę su statistiniu pagrindimu, žino, jog koreliacija nėra tolygi priežastiniam ryšiui. Kad ir kokia reikšminga koreliacija, nėra teisinga daryti išvadą, kad vienas dalykas *būtinai* lemia kitą. Vėl grįžtame prie „įrodymų“. Reikšminga koreliacija neabejotinai reiškia, kad du kintamieji yra susiję priežastiniu ryšiu, nagrinėjant empirinius dalykus – visada yra abejonių. Gera knyga norintiems tai suprasti – Ronald Giere, *Understanding Scientific Reasoning* (New York: Harcourt, 1991).
10. Rabin-Havt, *Lies, Incorporated*, 26–27; taip pat žr. Oreskes ir Conway, *Merchants of Doubt*, 16.
11. Oreskes ir Conway, *Merchants of Doubt*, 15, 33.
12. Ten pat, 168.
13. Ten pat, 34.
14. Ten pat, 35.
15. Rabin-Havt, *Lies, Incorporated*, 7.
16. Oreskes ir Conway, *Merchants of Doubt*, 234.
17. 2012 m., „Heartland“ lėšų rinkimo planas buvo paviestas žiniasklaidai, nors institutas ginčija kai kurių dokumentų autentiškumą. Žr. Richard Littlemore, „Heartland Insider Exposes Institute’s Budget and Strategy“, *Desmog*, 2012 m. vasario 14 d., <https://www.desmog-blog.com/heartland-insider-exposes-institute-s-budget-and-strategy>; <https://s3.amazonaws.com/s3.documentcloud.org/documents/292934/1-15-2012-2012-fundraising-plan.pdf>; Suzanne Goldenberg, „Leak Exposes How Heartland Institute Works to Undermine Climate Science“, *Guardian*, 2012 m. vasario 14 d., <https://www.theguardian.com/environment/2012/feb/15/leak-exposes-heartland-institute-climate>.
18. Juliet Eilperin, „Climate Skeptics Target State Energy Laws, Including Maine’s“, *Bangor Daily News*, 2012 m. lapkričio 25 d., <http://bangor-dailynews.com/2012/11/25/politics/climate-skeptics-target-state-energy-laws-including-maines/>.
19. Pastaruoju metu žiniasklaidoje iškeltas klausimas, ar „Exxon-Mobil“ iš tiesų įvykdė šį pasižadėjimą. Alexander Kaufman, „Exxon Continued Paying Millions to Climate-Change Deniers under Rex Tillerson“, *Huffington Post*, 2017 m. sausio 9 d., http://www.huffingtonpost.com/entry/tillerson-exxon-climate-donations_us_5873a3f4e4b043ad97e48f52.

20. Steve Coll, *Private Empire: ExxonMobil and American Power* (New York: Penguin, 2012); „ExxonMobil: A ‘Private Empire’ on the World Stage“, NPR. org, 2012 m. gegužės 2 d., <http://www.npr.org/2012/05/02/151842205/exxonmobil-a-private-empire-on-the-world-stage>.
21. <https://www.heartland.org/Center-Climate-Environment/index.html>.
22. Justin Gillis ir Leslie Kaufman, „Leak Offers Glimpse of Campaign against Climate Science“, *New York Times*, 2012 m. vasario 15 d., <http://www.nytimes.com/2012/02/16/science/earth/in-heartland-institute-leak-a-plan-to-discredit-climate-teaching.html>.
23. Rabin-Havt, *Lies, Incorporated*, 42.
24. Ten pat, 38.
25. Mooney, *The Republican War on Science*, 81.
26. <https://www.desmogblog.com/2012/11/15/why-climate-deniers-have-no-credibility-science-one-pie-chart>.
27. Rabin-Havt, *Lies, Incorporated*, 40. Kaip dėl kitų 3 procentų? Išnagrinėjus klimato kaitos tiriamuosius darbus, kurių išvados teigia priešingą nuomonę, beveik visuose nustatytos metodikos klaidos. Dana Nuccitelli, „Here’s What Happens When You Try to Replicate Climate Contrarian Studies“, *Guardian*, 2015 m. rugpjūčio 25 d., <https://www.theguardian.com/environment/climate-consensus-97-per-cent/2015/aug/25/heres-what-happens-when-you-try-to-replicate-climate-contrarian-papers>.
28. <http://www.pewinternet.org/2016/10/04/the-politics-of-climate/>.
29. Rabin-Havt, *Lies, Incorporated*, 34.
30. John H. Cushman Jr., „Industrial Group Plans to Battle Climate Treaty“, *New York Times*, 1998 m. balandžio 26 d., <http://www.nytimes.com/1998/04/26/us/industrial-group-plans-to-battle-climate-treaty.html>.
31. Medžiagos, kuria remtasi, originaliame šaltinyje nebėra (http://www.euronet.nl/users/e_wesker/ew@shell/API-prop.html). Tačiau medžiaga cituota kai kuriuose kituose leidiniuose, pavyzdžiui, James Hoggan ir Richard Littlemore, *Climate Cover-Up: The Crusade to Deny Global Warming* (Vancouver: Greystone, 2009), 43.
32. Yra įrodymų, kad tai vyksta ir kad tabako strategija galimai taikoma pateikiant žmogžudysčių duomenis. Nors ekspertai sutinka, jog žmog-

žudysčių skaičius beveik mažiausias per visą istoriją, viešosios nuomonės tyrimai atskleidžia tvirtėjantį žmonių įsitikinimą, jog tas skaičius yra didelis. Tristan Bridges, „There’s an Intriguing Sociological Reason So Many Americans Are Ignoring Facts Lately“, *Business Insider*, 2017 m. vasario 27 d., <http://www.businessinsider.com/sociology-alternative-facts-2017-2>.

TREČIAS SKYRIUS

1. Išsamiau apie tai, kad yra daug būdų atsisakyti net ir racionalių įsitikinimų, žr. W. V. O. Quine ir J. S. Ullian, *The Web of Belief* (New York: McGraw Hill, 1978).
2. Solomon Asch, „Opinions and Social Pressure“, *Scientific American*, 1955 m. lapkritis, 3, <http://kosmicki.com/102/Asch1955.pdf>.
3. Tiems, kas nežino, – patvirtinimo šališkumas formuojasi, kai ieškome informacijos, patvirtinančios mūsų įsitikinimus.
4. P. C. Wason, „On the Failure to Eliminate Hypotheses in a Conceptual Task“, *Quarterly Journal of Experimental Psychology* 12 (1960): 129–140, [http://web.mit.edu/curhan/www/docs/Articles/biases/12_Quarterly_J_Experimental_Psychology_129_\(Wason\).pdf](http://web.mit.edu/curhan/www/docs/Articles/biases/12_Quarterly_J_Experimental_Psychology_129_(Wason).pdf).
5. Puikioje knygoje *Thinking Fast and Slow* (New York: Farrar, Straus & Giroux, 2011) Daniel’is Kahneman’as aiškiai ir suprantamai apibūdina savo darbus šiais klausimais.
6. Žr. https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_cognitive_biases.
7. Juliet Macur, „Why Do Fans Excuse the Patriots’ Cheating Past?“ *New York Times*, 2017 m. vasario 5 d.; David DeSteno ir Piercarlo Valdesolo, „Manipulations of Emotional Context Shape Moral Judgment“, *Psychological Science* 17, Nr. 6 (2006): 476–477.
8. Drew Westen ir kiti, „Neural Bases of Motivated Reasoning: An fMRI Study of Emotional Constraints on Partisan Political Judgment in the 2004 U. S. Presidential Election“, *Journal of Cognitive Neuroscience* 18, Nr. 11 (2006 m. lapkritis): 1947–1958.
9. Brendan Nyhan ir Jason Reifler, „When Corrections Fail: The Persistence of Political Misperceptions“, *Political Behavior* 32, Nr. 2 (2010 m. birželis): 303–330, <https://www.dartmouth.edu/~nyhan/nyhan-reifler.pdf>.

10. Ten pat.
11. Tristan Bridges, „There’s an Intriguing Reason so Many Americans Are Ignoring Facts Lately“, *Business Insider* (2017 m. vasario 27 d.), <http://www.businessinsider.com/sociology-alternative-facts-2017-2>.
12. David Redlawsk ir kiti, „The Affective Tipping Point: Do Motivated Reason-ers Ever ‘Get It’?“ <http://rci.rutgers.edu/~redlawsk/papers/A%20Tipping%20Point%20Final%20Version.pdf>. Beje, nauji neurologiniai tyrimai parodė, kad galbūt prieštarinę informaciją apdoroja skirtingos mūsų smegenų sritys. Žr. Jonas Kaplan, Sarah Gimbel ir Sam Harris, „Neural Correlates of Maintaining One’s Political Beliefs in the Face of Counterevidence“, *Scientific Reports* 6, <http://www.nature.com/articles/srep39589>.
13. Justin Kruger ir David Dunning, „Unskilled and Unaware of It: How Difficulties in Recognizing One’s Own Incompetence Lead to Inflated Self-Assessments“, *Journal of Personality and Social Psychology* 77, Nr. 6 (1999): 1121, http://psych.colorado.edu/~vanboven/teaching/p7536_heurbias/p7536_readings/kruger_dunning.pdf.
14. Ten pat, 1125.
15. Natalie Wolchover, „Incompetent People Too Ignorant to Know It“, *Live Science*, 2012 m. vasario 27 d., <http://www.livescience.com/18678-incompetent-people-ignorant.html>.
16. Ted Barrett, „Inhofe Brings Snowball on Senate Floor as Evidence Globe Is Not Warming“, *CNN.com*, 2015 m. vasario 27 d., <http://www.cnn.com/2015/02/26/politics/james-inhofe-snowball-climate-change/index.html>; <https://www.facebook.com/cnn/videos/10154213275786509>. Jau atsirado kritikų, kurie Donald’ą Trump’ą vadina Dunning’o ir Kruger’io prezidentu. Jessica Pressler, „Donald Trump, the Dunning–Kruger President“, *NYmag.com*, 2017 m. sausio 9 d., <http://nymag.com/scienceofus/2017/01/why-donald-trump-will-be-the-dunning-kruger-president.html>.
17. Šia tema vyksta įnirtinga akademinė diskusija. Žr. Hugo Mercier ir Daniel Sperber, „Why Do Humans Reason? Arguments for an Argumentative Theory“, *Behavioral and Brain Sciences* 34, Nr. 2 (2011): 57–111. Apie ją kalbu savo knygos *Respecting Truth* 2 skyriuje.

18. Daniel Fessler ir kiti, „Political Orientation Predicts Credulity Regarding Putative Hazards“, <http://www.danielmfessler.com/wp-content/uploads/2013/12/Fessler-et-al-in-press-Political-Orientation-Credulity.pdf>.
19. Olga Khazan, „Why Fake News Targeted Trump Supporters“, *Atlantic*, 2017 m. vasario 2 d., <https://www.theatlantic.com/science/archive/2017/02/why-fake-news-targeted-trump-supporters/515433>.
20. Ryota Kanai ir kiti, „Political Orientations Are Correlated with Brain Structure in Young Adults“, *Current Biology* 21, Nr. 8 (2011 m. balandžio 26 d.): 677–680, <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3092984/>.
21. Melissa Healy, „Why Conservatives Are More Likely Than Liberals to Believe False Information about Threats“, *Los Angeles Times*, 2017 m. vasario 2 d., <http://www.latimes.com/science/sciencenow/la-sci-sn-conservative-believe-false-threats-20170202-story.html>.
22. Ten pat.
23. Cass Sunstein, *Infotopia: How Many Minds Produce Knowledge* (Oxford: Oxford University Press, 2006).
24. Svarbu pažymėti, kad tai nebuvo situacija, kai vienas dalyvis išsiaiškino atsakymą ir pasakė jį visai grupei. Tai taip pat nebuvo „visuomenės išmintis“, kuomet remiamasi inertiška daugumos nuomone. Reiškinyms nustatytas tik grupės narių tarpusavio bendravime.
25. Khazan, „Why Fake News Targeted Trump Supporters“, <https://www.theatlantic.com/science/archive/2017/02/why-fake-news-targeted-trump-supporters/515433/>; Christopher Ingraham, „Why Conservatives Might Be More Likely to Fall for Fake News“, *Washington Post*, 2016 m. gruodžio 7 d., https://www.washingtonpost.com/news/wonk/wp/2016/12/07/why-conservatives-might-be-more-likely-to-fall-for-fake-news/?utm_term=.eab87fe90c63.

KETVIRTAS SKYRIUS

1. „Sixty Years of Daily Newspapers Circulation Trends“, 2011 m. gegužės 6 d., http://media-cmi.com/downloads/Sixty_Years_Daily_Newspaper_Circulation_Trends_050611.pdf.

2. Arba žinių vedėja; nuo 1976 m. Barbara Walters pradėjo dirbti *ABC News* žinių vedėja.
3. David Halberstam, *The Powers That Be* (Urbana: University of Illinois Press, 2000), xi.
4. Ted Koppel, „Olbermann, O'Reilly and the Death of Real News“, *Washington Post*, 2010 m. lapkričio 14 d., <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2010/11/12/AR2010111202857.html>.
5. Ten pat, 2. Taip pat žr. Marc Gunther, „The Transformation of Network News“, *Nieman Reports*, 1999 m. birželio 15 d., <http://niemanreports.org/articles/the-trans-formation-of-network-news/>: „[Roone'as Arledge'as, *ABC News* prezidentas] nesutiko, kad naujienų tinklai negali uždirbti pelno“; „Kai pradėjau čia dirbti, naujienų transliacijos buvo nepelningos, ir visi man sakė, kad taip turi būti, – prisimeina Bob'as Wright'as, *NBC* direktorius nuo 1986 m., kai *GE* įsigijo tinklą.“
6. Nichols, *The Death of Expertise: The Campaign against Established Knowledge and Why It Matters* (Oxford: Oxford University Press, 2017), 149–150.
7. Sandra Salmans, „Television's 'Bad Boy' Makes Good“, *New York Times*, 1983 m. rugpjūčio 14 d., <http://www.nytimes.com/1983/08/14/business/television-s-bad-boy-makes-good.html?pagewanted=all>.
8. <http://www.pophistorydig.com/topics/ted-turner-cnn-1980s-1990s/>.
9. Nichols, *The Death of Expertise*, 146.
10. Ten pat.
11. Ten pat, 153.
12. Jack Mirkinson, „Fox News Execs Squashed Talk of Gun Control after Newtown Massacre: Report“, *Huffington Post*, 2012 m. gruodžio 17 d., http://www.huffingtonpost.com/2012/12/17/fox-news-gun-control-sandy-hook-newtown_n_2318431.html.
13. Cenk Uygur, „Will John Moody Be Forced Out of Fox Like Dan Rather from CBS?“ *Huffington Post*, 2006 m. lapkričio 15 d., http://www.huffingtonpost.com/cenk-uygur/will-john-moody-be-forced_b_34162.html.
14. Shauna Theel, Max Greenberg ir Denise Robbins, „Study: Media Sowed Doubt in Coverage of UN Climate Report“, *Media Matters*, 2013 m.

- spalio 10 d., <https://mediamatters.org/research/2013/10/10/study-media-sowed-doubt-in-coverage-of-un-clima/196387>.
15. <http://www.stateofthemediamatters.org/2005/cable-tv-intro/content-analysis/>.
16. <http://publicmind.fdu.edu/2011/knowless/>.
17. Koppel, „Olbermann, O'Reilly and the Death of Real News.“
18. Daniel Politi, „Watch Ted Koppel Tell Sean Hannity He's Bad for America“, *Slate*, 2017 m. kovo 26 d., http://www.slate.com/blogs/the_slatest/2017/03/26/watch_ted_koppel_tell_sean_hannity_he_s_bad_for_america.html.
19. MSNBC teko likusieji 10 proc. Citata iš Nichols, *The Death of Expertise*, 155–156.
20. <http://transcripts.cnn.com/TRANSCRIPTS/041015/cf.01.html>.
21. Stephen Marche, „The Left Has a Post-Truth Problem Too: It's Called Comedy“, *Los Angeles Times*, 2017 m. sausio 6 d., <http://www.latimes.com/opinion/op-ed/la-oe-marche-left-fake-news-problem-comedy-20170106-story.html>.
22. Ten pat.
23. Ten pat.
24. „The White House and the Green House“, *New York Times*, 1989 m. gegužės 9 d., <http://www.nytimes.com/1989/05/09/opinion/the-white-house-and-the-greenhouse.html>.
25. James Hansen, „The Threat to the Planet“, *New York Review of Books*, 2006 m. liepos 13 d., <http://www.nybooks.com/articles/2006/07/13/the-threat-to-the-planet/>.
26. Brent Cunningham, „Rethinking Objectivity“, *Columbia Journalism Review*, 2003 m. liepa–rugpjūtis, http://archives.cjr.org/feature/rethinking_objectivity.php.
27. Donald Trump su Tony Schwartz, *The Art of the Deal* (New York: Random House, 1992).
28. Steven Salzberg, „Anti-Vaccine Movement Causes Worst Measles Epidemic in 20 Years“, *Forbes.com*, 2015 m. vasario 1 d., <https://www.forbes.com/sites/stevensalzberg/2015/02/01/anti-vaccine-movement-causes-worst-measles-epidemic-in-20-years/#27ce10b6069d>.
29. Maxwell Boykoff ir Jules Boykoff, „Balance as Bias: Global Warming and the US Prestige Press“, *Global Environmental Change* 14 (2004):

- 125–136, http://sciencepolicy.colorado.edu/admin/publication_files/2004.33.pdf.
30. Ten pat, 127.
 31. Ten pat.
 32. Ten pat, 129.
 33. Ten pat, 129.
 34. Ten pat.
 35. Yra ir teigiama viso to pusė. D. Trump'ą išrinkus prezidentu, *New York Times*, the *Los Angeles Times* ir *Washington Post* prenumeratorių skaičiai išaugo. *Washington Post* 2016 m. gruodį paskelbė, kad sukurs šešiasdešimt naujų darbo vietų. Laurel Wamsley, „Big Newspapers Are Booming: 'Washington Post' to Add 60 Newsroom Jobs“, NPR.org, <http://www.npr.org/sections/thetwo-way/2016/12/27/507140760/big-newspapers-are-booming-washington-post-to-add-sixty-newsroom-jobs>.
 36. Julie Hirschfeld Davis ir Matthew Rosenberg, „With False Claims, Trump Attacks Media on Turnout and Intelligence Rift“, *New York Times*, 2017 m. sausio 21 d., <https://www.nytimes.com/2017/01/21/us/politics/trump-white-house-briefing-inauguration-crowd-size.html>.
 37. <http://www.gallup.com/poll/195542/americans-trust-mass-media-sinks-new-low.aspx>.
 38. „Professor Makes List of Fake, Misleading News Sites You May Want to Avoid“, CBS Boston, 2016 m. lapkričio 16 d., <http://boston.cbslocal.com/2016/11/16/fake-news-sites-websites-list-professor-merri-mack-college-zimdars/>.

PENKTAS SKYRIUS

1. Katharine Seelye, „Newspaper Circulation Falls Sharply“, *New York Times*, Oct. 31, 2006, <http://www.nytimes.com/2006/10/31/business/media/31paper.html>.
2. Richard Perez-Pena, „Newspaper Circulation Continues to Decline Rapidly“, *New York Times*, Oct. 27, 2008, <http://www.nytimes.com/2008/10/28/business/media/28circ.html>.Pew

3. Research Center, „State of the News Media 2016: Newspapers Fact Sheet“, June 15, 2016, <http://www.journalism.org/2016/06/15/newspapers-fact-sheet/>.
4. Lucinda Fleeson, „Bureau of Missing Bureaus“, *American Journalism Review* (Oct.–Nov. 2003), <http://ajrarchive.org/Article.asp?id=3409>.
5. Paul Farhl, „One Billion Dollars Profit? Yes, the Campaign Has Been a Gusher for CNN“, *Washington Post*, Oct. 27, 2016, https://www.washingtonpost.com/lifestyle/style/one-billion-dollars-profit-yes-the-campaign-has-been-a-gusher-for-cnn/2016/10/27/1fc879e6-9c6f-11e6-9980-50913d68each_story.html?utm_term=.c00743f7897c.
6. Ten pat.
7. Brett Edkins, „Donald Trump’s Election Delivers Massive Ratings for Cable News“, *Forbes*, Dec. 1, 2016, <https://www.forbes.com/sites/brettedkins/2016/12/01/donald-trump’s-election-delivers-massive-ratings-for-cable-news/#3df398f5119e>.
8. Neal Gabler, „Donald Trump Triggers a Media Civil War“, *billmoyers.com*, March 25, 2016, <http://billmoyers.com/story/donald-trump-triggers-a-media-civil-war/>.
9. Rantt Editorial Board, „The Media Helped Elect Donald Trump and They Need to Own Up to It“, *rantt.com*, Dec. 20, 2016, <https://rantt.com/the-media-helped-elect-donald-trump-and-they-need-to-own-up-to-it-a33804e9cf1a>.
10. Ten pat.
11. Ten pat.
12. Jeffrey Gottfried and Elisa Shearer, Pew Research Center, „News Use across Social Media Platforms 2016“, *journalism.org*, May 26, 2016, http://www.journalism.org/files/2016/05/PJ_2016.05.26_social-media-and-news_FINAL.pdf.
13. Ricardo Gandour, „Study: Decline of Traditional Media Feeds Polarization“, *Columbia Journalism Review*, Sept. 19, 2016, http://www.cjr.org/analysis/media_polarization_journalism.php.
14. Jacob Soll, „The Long and Brutal History of Fake News“, *Politico*, Dec. 18, 2016, <http://www.politico.com/magazine/story/2016/12/fake-news-history-long-violent-214535>.
15. Ten pat.

16. Ten pat.
17. Michael Schudson, *Discovering the News: A Social History of American Newspapers* (New York: Basic Books, 1981), 4. Pastaba: čia nesutariama su J. Soll'u dėl to, kada atsirado naujienų sąvoka. Pasak M. Schudson'o, naujienų sąvoka atsirado Džeksono demokratijos eroje; J. Soll'as teigia, kad „naujienos tapo sąvoka prieš 500 metų, kai buvo išrasta spauda“.
18. Ten pat.
19. Ten pat, 5.
20. Christopher Woolf, „Back in the 1890s, Fake News Helped Start a War“, *Public Radio International*, Dec. 8, 2016, <https://www.pri.org/stories/2016-12-08/long-and-tawdry-history-yellow-journalism-america>.
21. Joseph'o E. Wisan'o citata (1934) iš Alexandra'os Samuel, „To Fix Fake News, Look to Yellow Journalism“, *JSTOR Daily*, Nov. 29, 2016, <https://daily.jstor.org/to-fix-fake-news-look-to-yellow-journalism/>.
22. Soll, „The Long and Brutal History.“
23. Woolf, „Back in the 1890s, Fake News Helped Start a War“.
24. Schudson, *Discovering the News*, 5.
25. Soll, „The Long and Brutal History“.
26. Jason Stanley, „The Truth about Post-Truth,“ *Ideas with Paul Kennedy*, Canadian Broadcasting Corporation Radio, April 17, 2017, <http://www.cbc.ca/radio/ideas/the-truth-about-post-truth-1.3939958>.
27. Galbūt analogija su melu padės suprasti, kad naujienos tampa apgaulingos dėl ketinimo suklaidinti, o ne tik melagingo jų turinio. Nors kyla klausimas: o kaip, jei tas, kas dalijasi netiesa, iš tiesų tuo tiki? Ar tuomet tai melaginga? Ar D. Trump'as niekuo dėtas, jei turi iliuzijų, kad iš tiesų laimėjo rinkėjų balsų daugumą?
28. Andrew Higgins *et al.*, „Inside a Fake News Sausage Factory: „This Is All About Income“, *New York Times*, Nov. 25, 2016, https://www.ny-times.com/2016/11/25/world/europe/fake-news-donald-trump-hillary-clinton-georgia.html?_r=0.
29. Ten pat.
30. Samantha Subramanian, „Inside the Macedonian Fake-News Complex“, *Wired*, Feb. 15, 2017, <https://www.wired.com/2017/02/veles-macedonia-fake-news/>.

31. Scott Shane, „From Headline to Photograph, a Fake News Masterpiece“, *New York Times*, Jan. 18, 2017, <https://www.nytimes.com/2017/01/18/us/fake-news-hillary-clinton-cameron-harris.html>.
32. Joe Marusak, „Fake News Author Is Fired; Apologizes to Those Who Are ‘Disappointed’ by His Actions“, *Charlotte Observer*, Jan. 19, 2017, <http://www.charlotteobserver.com/news/local/article127391619.html>.
33. 2017 m. kovo 31 d. JAV Senato žvalgybos komitetas paskelbė išnagrinėjęs „pranešimus apie tai, kad Rusija nusamdė mažiausiai 1 000 „trolių“ melagingoms naujienoms skleisti, jų tikslas pakenkti Demokratų partijos iškeltai kandidatėi Hillary Clinton per rinkimus į prezidento postą“, http://www.huffingtonpost.com/entry/russian-trolls-fake-news_us_58dde6bae4b08194e3b8d5c4. Matyt, šios pastangos buvo tokios profesionalios, kad jiems pavyko nusitaikyti į tas valstijas, kuriose abiejų kandidatų rezultatai buvo apylygiai, tokias, kaip Viskonsinas, Mičiganas ir Pensilvanija. <http://www.independent.co.uk/news/world/americas/us-politics/russian-trolls-hilary-clinton-fake-news-election-democrat-mark-warner-intelligence-committee-a7657641.html>.
34. Sapna Maheshwari, „How Fake News Goes Viral: A Case Study“, *New York Times*, Nov. 20, 2016, https://www.nytimes.com/2016/11/20/business/media/how-fake-news-spreads.html?_r=0.
35. „Man Opens Fire in Restaurant Targeted by Anti-Clinton ‘Pizzagate’ FakeNews Conspiracy“, CBS News, Dec. 4, 2016, <http://www.cbsnews.com/news/police-man-with-assault-rifle-dc-comet-pizza-victim-of-fake-sex-trafficking-story/>.
36. Craig Silverman, „This Analysis Shows How Viral Fake Election News Stories Outperformed Real News on Facebook“, *buzzfeed.com*, Nov. 16, 2016, https://www.buzzfeed.com/craigsilverman/viral-fake-election-news-outperformed-real-news-on-facebook?utm_term=.lrJLPJL-WV#.ssvv6Avgl.
37. „Duped Fake News, Pakistan Defense Minister Makes Nuke Threat to Israel“, *yahoo.com*, Dec. 26, 2016, <https://www.yahoo.com/news/duped-fake-news-pakistan-minister-makes-nuke-threat-074808075.html>.
38. Sam Kestenbaum, „Google ‘Did the Holocaust Happen’—and a Neo-Nazi Site Is the Top Hit“, *forward.com*, Dec. 13, 2016, <http://for->

ward.com/news/ 356923/google-did-the-holocaust-happen-and-a-neo-nazi-site-is-the-top-hit/.

39. Philip Bump, „Google’s Top News Link for ‘Final Election Results’ Goes to a Fake News Site with False Numbers“, *Washington Post*, Nov. 14, 2016, https://www.washingtonpost.com/news/the-fix/wp/2016/11/14/googles-top-news-link-for-final-election-results-goes-to-a-fake-news-site-with-false-numbers/?utm_term=.a75261b0dea8.
40. Danielle Kurtzleben, „With ‘Fake News,’ Trump Moves from Alternative Facts to Alternative Language“, NPR.org, Feb. 17, 2017, <http://www.npr.org/2017/02/17/515630467/with-fake-news-trump-moves-from-alternative-facts-to-alternative-language>.
41. Jason Stanley, *How Propaganda Works* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 2015).
42. „How Propaganda Works in the Age of Fake News“, WBUR.org, Feb. 15, 2017, <http://www.wbur.org/hereandnow/2017/02/15/how-propaganda-works-fake-news>.
43. Beveik taip pat rašo Julie Beck straipsnyje „This Article Won’t Change Your Mind“, *Atlantic*, March 13, 2017, <https://www.theatlantic.com/science/archive/2017/03/this-article-wont-change-your-mind/519093/>.
44. Ron Suskind, „Faith, Certainty and the Presidency of George W. Bush“, *New York Times Magazine*, Oct. 17, 2004, http://www.nytimes.com/2004/10/17/magazine/faith-certainty-and-the-presidency-of-george-w-bush.html?_r=0.
45. Hannah Arendt, *The Origins of Totalitarianism* (New York: Harcourt, Brace, 1951), 474.
46. Charles Simic, „Expendable America“, *New York Review of Books*, Nov. 19, 2016, <http://www.nybooks.com/daily/2016/11/19/trump-election-expendable-america/>.
47. Timothy Snyder, *On Tyranny: Twenty Lessons from the 20th Century* (New York: Tim Duggan Books, 2017).
48. Sean Illing, „Post-Truth Is Pre-Fascism“: A Holocaust Historian on the Trump Era“, *Vox*, March 9, 2017, <http://www.vox.com/conversations/2017/3/9/14838088/donald-trump-fascism-europe-history-totalitarianism-post-truth>.

49. <http://www.marketwatch.com/story/how-does-your-favorite-news-source-rate-on-the-truthiness-scale-consult-this-chart-2016-12-15>.
50. Robinson Meyer, „The Rise of Progressive „Fake News“, *Atlantic*, Feb. 3, 2017, <https://www.theatlantic.com/technology/archive/2017/02/viva-la-resistance-content/515532/>; Sam Levin, „Fake News for Liberals: Misinformation Starts to Lean Left under Trump“, *Guardian*, Feb. 6, 2017, <https://www.theguardian.com/media/2017/feb/06/liberal-fake-news-shift-trump-standing-rock>.
51. Katharine Viner, „How Technology Disrupted the Truth“, *Guardian*, July 12, 2016, <https://www.theguardian.com/media/2016/jul/12/how-technology-disrupted-the-truth>.
52. Nick Wingfield *et al.*, „Google and Facebook Take Aim at Fake News Sites“, *New York Times*, Nov. 14, 2016, <https://www.nytimes.com/2016/11/15/technology/google-will-ban-websites-that-host-fake-news-from-using-its-ad-service.html>.
53. Ten pat.
54. David Pierson, „Facebook Bans Fake News from Its Advertising Network—but not Its News Feed“, *Los Angeles Times*, Nov. 15, 2016, <http://www.latimes.com/business/la-fi-facebook-fake-news-20161115-story.html>. Vis dėlto 2017 m. rugsėjį feisbukas atskleidė, kad su Kremliumi susijusiai Rusijos kompanijai parduota tūkstančiai reklamų, numatytų paveikti 2016 m. prezidento rinkimus. Scott Shane and Vindu Goel, „Fake Russian Facebook Accounts Bought \$100,000 in Political Ads“, *New York Times*, Sept. 6, 2017, <https://www.nytimes.com/2017/09/06/technology/facebook-russian-political-ads.html>.
55. Pierson, „Facebook Bans Fake News“.
56. Dabar feisbukas turi pagalbos puslapį, pavadintą „Patarimai, kaip aptikti melagingas naujienas“ (angl. „*Tips to Spot False News*“), – jis naudingas, tačiau atsakomybė pašalinti iš savo naujienų srauto melagingas naujienas vis dar iš esmės užkraunama vartotojams. <https://techcrunch.com/2017/04/06/facebook-puts-link-to-10-tips-for-spotting-false-news-atop-feed/>.
57. Cituojama Meyer, „The Rise of Progressive „Fake News“, <https://www.theatlantic.com/technology/archive/2017/02/viva-la-resistance-content/515532/>.

58. Laurel Wamsley, „Big Newspapers Are Booming: „Washington Post“ to Add 60 Newsroom Jobs“, NPR.org, Dec. 27, 2016, <http://www.npr.org/sections/thetwo-way/2016/12/27/507140760/big-newspapers-are-booming-washington-post-to-add-sixty-newsroom-jobs>.
59. Daniel J. Levitin, *Weaponized Lies: How to Think Critically in the Post-Truth Era* (New York: Dutton, 2017).
60. Scott Sedley, „I Taught My 5th-Graders How to Spot Fake News: Now They Won't Stop Fact-Checking Me“, *Vox*, May 29, 2017, <http://www.vox.com/first-person/2017/3/29/15042692/fake-news-education-election>.

ŠEŠTAS SKYRIUS

1. Michael Lynch, *True to Life: Why Truth Matters* (Cambridge, MA: MIT Press, 2004), 35–36.
2. Conor Lynch, „Trump's War on Environment and Science Are Rooted in His Post-Truth Politics—and Maybe in Postmodern Philosophy“, *Salon*, April 1, 2017, <http://www.salon.com/2017/04/01/trumps-war-on-environment-and-science-are-rooted-in-his-post-truth-politics-and-maybe-in-postmodern-philosophy/>.
3. Paul Gross and Norman Levitt, *Higher Superstition: The Academic Left and Its Quarrels with Science* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1994), 77.
4. Lynne Cheney, *Telling the Truth* (New York: Simon & Schuster, 1995).
5. Puikios postmodernistinio mąstymo kritikos rasite Michael Lynch, *In Praise of Reason* (Cambridge, MA: MIT Press, 2012); Paul Boghossian, *Fear of Knowledge: Against Relativism and Constructivism* (Oxford: Clarendon Press, 2007); Noretta Koertge, ed., *A House Built on Sand: Exposing Postmodernist Myths about Science* (Oxford: Oxford University Press, 1998).
6. Norintiesiems daugiau sužinoti apie „stipriąją programą“ ir jos kūrėją David'ą Bloor'ą geriausia pradėti nuo kritiškos esė „David Bloor and the Strong Programme“ (autorius Collin'as Finn'as), publikuotos knygos *Science Studies as Naturalized Philosophy* 3 skyriuje, Synthese Library Book Series, vol. 348 (Springer, 2011), 35–62.

7. Ironiška, kad naujausioje Pju tyrimų centro apklausoje (2016 m. spalio) apie *Klimato kaitos politiką* kai kuriuos iš šių teiginių, atrodo, perėmė kraštutiniai dešinieji. Paprašius užbaigti teiginį „dažniausiai klimato kaitos mokslininkų tyrimų rezultatams įtakos daro _____“, nustatyta, kad 57 proc. konservatyviųjų respublikonų pritarė minčiai, jog tai susiję su mokslininkų siekiu daryti karjerą, 54 proc. sutiko, kad tai atspindi „pačių mokslininkų politines pažiūras“, ir tik 9 proc. pasirinko atsakymą „patikimiausi turimi moksliniai įrodymai.“ <http://www.pewinternet.org/2016/10/04/the-politics-of-climate/>.
8. Carolyn Merchant, *The Death of Nature* (New York: Harper, 1990).
9. Sandra Harding, *The Science Question in Feminism* (Ithaca: Cornell University Press, 1986), 113.
10. Norintieji paskaityti išsamų filosofinį darbą, kuriame keliama klausimai dėl tradicinių objektyvumo sampratų, tačiau ginamas mokslo išskirtinumas, žr. Helen Longino, *Science as Social Knowledge: Values and Objectivity in Scientific Inquiry* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1990).
11. Alan Sokal, „Transgressing the Boundaries: Toward a Transformative Hermeneutics of Quantum Gravity“, *Social Text* 46–47 (spring–summer 1996): 217–252, http://www.physics.nyu.edu/sokal/transgress_v2_noafterword.pdf.
12. Alan Sokal, „A Physicist Experiments with Cultural Studies“, *Lingua Franca* (May–June 1996), http://www.physics.nyu.edu/faculty/sokal/lingua_franca_v4/lingua_franca_v4.html.
13. Ten pat.
14. Tai komentuodamas Michael’as Berube’ė rašo: „[A. Sokal’as] manė (ir ne vienintelis), kad postmodernizmas ir teorija kairiesiems buvo žalingi, o akademinis kairiųjų flangas agresyviai naikino progresyvios politikos pamatus.“ Michael Berube, „The Science Wars Redux“, *Democracy Journal* (winter 2011): 70.
15. Sokal, „A Physicist Experiments with Cultural Studies“.
16. Judith Warner, „Fact-Free Science“, *New York Times Magazine*, Feb. 25, 2011, <http://www.nytimes.com/2011/02/27/magazine/27FOB-WWLN-t.html>.

17. Chris Mooney, „Once and For All: Climate Denial Is Not Postmodern“, *Desmog*, Feb. 28, 2011, <https://www.desmogblog.com/once-and-all-climate-denial-not-postmodern>.
18. Ten pat.
19. Robert Pennock, „The Postmodern Sin of Intelligent Design Creationism“, *Science and Education* 19 (2010): 757–778, https://msu.edu/~pennock5/research/papers/Pennock_PostmodernSinID.pdf.
20. J. Lawrence, interviu su Phillip E. Johnson, *Communique: A Quarterly Journal* (Spring 1999), <http://www.arn.org/docs/johnson/commsp99.htm>.
21. G. Silberman, „Phil Johnson’s Little Hobby“, *Boalt Hall Cross-Examiner* 6, no. 2 (1993): 4.
22. P. Johnson, „Open Letter to John W. Burgeson“. R. Pennock’as nurodo, kad tai „publikuota internete“, tačiau nuo to laiko jau pašalinta. Citata iš R. Pennock, „The Postmodern Sin“, 759.
23. N. Pearcey, „Anti-Darwinism Comes to the University: An Interview with Phillip Johnson“, *Bible Science Newsletter* 28, no. 6 (1990): 11.
24. Pennock, „The Postmodern Sin“, 762.
25. Diskusija apie tai, kaip mūsų dėl protingo sumanymo paveikė mūsų dėl klimato kaitos, žr. mano *Respecting Truth: Willful Ignorance in the Internet Age* (New York: Routledge, 2015), 56–80.
26. Keletą jų citavo J. Warner savo 2011 m. darbe. Ch. Mooney’is, regis, juos praleido.
27. <http://www.nytimes.com/2003/03/15/opinion/environmental-word-games.html>.
28. Bruno Latour, „Why Has Critique Run Out of Steam? From Matters of Fact to Matters of Concern“, *Critical Inquiry* 30 (winter 2004): 225–248, <http://www.unc.edu/clct/LatourCritique.pdf>.
29. Ten pat.
30. Michael Berube, „The Science Wars Redux“, *Democracy Journal* (winter 2011): 64–74, <http://democracyjournal.org/magazine/19/the-science-wars-redux/>.
31. Ten pat.
32. Conor Lynch, „Trump’s War on Environment and Science Are Rooted in His Post-Truth Politics“, <http://www.salon.com/2017/04/01/trumps->

- war-on-environment-and-science-are-rooted-in-his-post-truth-politics-and-maybe-in-postmodern-philosophy/.
33. „Why Has Critique Run Out of Steam?“ B. Latour'as rašo: „žinoma, sąmokslų teorijos yra absurdiškas mūsų pačių argumentų iškraipymas, tačiau, nors tai panašu į nelegalų ginklų įvežimą per nesaugią sieną ir atidavimą ne tai grupei, vis dėlto tai yra mūsų ginklai. Nepaisant visų pakeitimų, juos lengva atpažinti, nes pliene vis dar išdegintas mūsų prekės ženklas“ (230).
 34. Klausimą, ar postmodernizmas buvo viena iš mokslo neigimo priežasčių, keliau *Respecting Truth*, 104–107 ir dar kartą straipsnyje „The Attack on Truth“, *Chronicle of Higher Education*, June 8, 2015, <http://www.chronicle.com/article/The-Attack-on-Truth/230631>. Šios knygos 2 skyriuje jau rašiau – manau, jog mokslo neigimas yra *post* tiesos pirmtakas. Šias dvi gijas sujungus galima daryti išvadą, kad postmodernizmas taip pat yra vienas iš *post* tiesos šaltinių.
 35. Žr. prieš tai cituotą Conor'o Lynch'o straipsnį „Trump's War on Environment and Science Are Rooted in His Post-Truth Politics“. Taip pat žr. Andrew Calcutt, „The Truth about Post-Truth Politics“, *Newsweek*, Nov. 21, 2016, <http://www.newsweek.com/truth-post-truth-politics-donald-trump-liberals-tony-blair-523198>, ir Andrew Jones, „Want to Better Understand 'Post-Truth' Politics? Then Study Postmodernism“, *Huffington Post*, Nov. 11, 2016, http://www.huffingtonpost.co.uk/andrew-jones/want-to-better-understand_b_13079632.html. Keletą įdomių tinklaraščių įrašų rasite „Donald Trump and the Triumph of Right-Wing Postmodernism“, *Stewedrabbit* (blog), Dec. 12, 2016, <http://stewedrabbit.blogspot.com/2016/12/donald-trump-and-triumph-of-right-wing.html>, ir Charles Kurzman, „Rightwing Postmodernists“, Nov. 30, 2014, <http://kurzman.unc.edu/rightwing-postmodernists/>.
 36. Truman Chen, „Is Postmodernism to Blame for Post-Truth?“ *Philosophytalk* (blog), Feb. 17, 2017, <https://www.philosophytalk.org/blog/postmodernism-blame-post-truth>.
 37. Ten pat.
 38. Carole Cadwalladr, „Daniel Dennett: „I Begrudge Every Hour I Have to Spend Worrying about Politics“, *Guardian*, Feb. 12, 2017, <https://www.the>

- guardian.com/science/2017/feb/12/daniel-dennett-politics-bacteria-bach-back-dawkins-trump-interview.
39. Vienas žurnalistas, nors ir neprisipažįstantis, kad yra alternatyvių dešiniųjų pažiūrų, atkreipė dėmesį, kad M. Cernovich'ius kalbėdamas apie alternatyvių dešiniųjų pažiūrų judėjimą vartoja įvardį „mes“. Andrew Marantz, „Trolls for Trump: Meet Mike Cernovich, the Meme Mastermind of the Alt-Right“, *New Yorker*, Oct. 31, 2016, <http://www.newyorker.com/magazine/2016/10/31/trolls-for-trump>.
 40. Maxwell Tani, „Some of Trump's Top Supporters Are Praising a Conspiracy Theorist Who Fueled „Pizzagate“ for His Reporting“, *Business Insider*, April 4, 2017, <http://www.businessinsider.com/mike-cernovich-kellyanne-conway-donald-trump-jr-2017-4>.
 41. Gideon Resnick, „Trump's Son Says Mike „Pizzagate“ Cernovich Deserves a Pulitzer“, *The Daily Beast*, April 4, 2017, <http://www.thedailybeast.com/articles/2017/04/04/trump-s-son-says-mike-pizzagate-cernovich-deserves-a-pulitzer.html>.
 42. <https://www.youtube.com/watch?v=4ZmljpEf4q4.4bb3y>.
 43. Abby Ohlheiser and Ben Terris, „How Mike Cernovich's Influence Moved from the Internet Fringes to the White House“, *Washington Post*, April 7, 2017, https://www.washingtonpost.com/news/the-intersect/wp/2017/04/07/how-mike-cernovichs-influence-moved-from-the-internet-fringes-to-the-white-house/?utm_term=.1f0eca43415c.
 44. M. Cernovich'iaus požiūrį į išprievartavimą per pasimatymą rasite Tani, „Some of Trump's Supporters“. Jo nuomonę apie „feministinę indoktrinaciją“ rasite Marantz, „Trolls for Trump“. Taip pat Marantz'o straipsnyje: „In 2003, he [Cernovich] was accused of raping a woman he knew; the charge was later dropped, but a judge ordered him to do community service for misdemeanor battery“ (4).
 45. M. Cernovich'iaus kritikas Vic'as Berger'is cituojamas Tani, „Some of Trump's Supporters“.
 46. Marantz, „Trolls for Trump“.

SEPTINTAS SKYRIUS

1. Nancy Gibbs, „When a President Can't Be Taken at His Word“, *Time*, April 3, 2017, <http://time.com/4710615/donald-trump-truth-falsehoods/>.
2. Ten pat.
3. Farhad Manjoo, *True Enough: Learning to Live in a Post-Fact Society* (Hoboken, NJ: Wiley, 2008).
4. 2004 m. Ralph'as Keyes'as išleido knygą *The Post-Truth Era: Dishonesty and Deception in Contemporary Life* (New York: St. Martin's, 2004), kurioje rašoma apie melavimą ir nesąžiningumą, kaip visuomenės problemą. 2015 m. aš išleidau knygą *Respecting Truth: Willful Ignorance in the Internet Age* (New York: Routledge, 2015), kurioje viešai pasmerkiau tam tikrą tuo metu dar pavadinimo neturėjusią *post* tiesos taktiką vis šališkesniame kare prieš mokslą. Tačiau nė vienas iš mūsų nenumatė tokio šuolio į nacionalinę politiką kaip F. Manjoo.
5. Manjoo, *True Enough*, 56–58.
6. Lindsay Abrams, „BBC Staff Ordered to Stop Giving Equal Airtime to Climate Deniers“, *Salon*, July 6, 2014, http://www.salon.com/2014/07/06/bbc_staff_ordered_to_stop_giving_equal_air_time_to_climate_deniers/.
7. Justin Ellis, „Why the Huffington Post Doesn't Equivocate on Issues like Global Warming“, *NiemanLab*, April 16, 2012, <http://www.niemanlab.org/2012/04/why-the-huffington-post-doesnt-equivocate-on-issues-like-global-warming/>.
8. David Redlawsk *et al.*, „The Affective Tipping Point: Do Motivated Reasoners Ever „Get It?““ <http://rci.rutgers.edu/~redlawsk/papers/A%20Tipping%20Point%20Final%20Version.pdf>.
9. Ten pat.
10. Ten pat.
11. James Kuklinski *et al.*, „Misinformation and the Currency of Democratic Citizenship“, *Journal of Politics* 62, no. 3 (August 2000): 790–816, <https://www.unc.edu/~fbaum/teaching/articles/JOP-2000-Kuklinski.pdf>.

12. Christopher Joyce, „Rising Sea Levels Made This Republican Mayor a Climate Change Believer“, NPR.org, May 17, 2016, <http://www.npr.org/2016/05/17/477014145/rising-seas-made-this-republican-mayor-a-climate-change-believer>.
13. Ten pat.
14. Erika Bolstad, „Florida Republicans Demand Climate Change Solutions“, *Scientific American*, March 15, 2016, <https://www.scientificamerican.com/article/florida-republicans-demand-climate-change-solutions/>.
15. Brendan Nyhan, Jason Reifler, „The Roles of Information Deficits and Identity Threat in the Prevalence of Misperceptions“, Feb. 24, 2017, <https://www.dartmouth.edu/~nyhan/opening-political-mind.pdf>.
16. Ruth Marcus, „Forget the Post-Truth Presidency: Welcome to the Pre-Truth Presidency“, *Washington Post*, March 23, 2017, https://www.washingtonpost.com/opinions/welcome-to-the-pre-truth-presidency/2017/03/23/b35856ca-1007-11e7-9b0d-d27c98455440_story.html?utm_term=.86208421e389.
17. <http://time.com/4710456/donald-trump-time-interview-truth-falsehood/>.
18. Glenn Kessler ir Michelle Ye Hee Lee, „President Trump’s Cascade of False Claims in *Time*’s Interview on His Falsehoods“, *Washington Post*, March 23, 2017, https://www.washingtonpost.com/news/fact-checker/wp/2017/03/23/president-trumps-cascade-of-false-claims-in-times-interview-on-his-falsehoods/?utm_term=.1df47d64641a; Michael Shear, „What Trump’s *Time* Interview Shows about His Thinking“, *New York Times*, March 23, 2017, https://www.nytimes.com/2017/03/23/us/politics/what-trumps-time-interview-shows-about-his-thinking.html?_r=0; Lauren Carroll ir Louis Jacobson, „Fact-Checking Trump’s TIME Interview on Truths and Falsehoods“, *PolitiFact*, March 23, 2017, <http://www.politifact.com/truth-o-meter/article/2017/mar/23/fact-checking-trumps-time-interview-truths-and-fal/>.
19. Marcus, „Forget the Post-Truth Presidency“.
20. <http://time.com/4710456/donald-trump-time-interview-truth-falsehood/>.

21. Lawrence Douglas, „Donald Trump’s Dizzying *Time* Magazine Interview Was „Trumpspeak“ on Display“, *Guardian*, March 24, 2017, <https://www.theguardian.com/commentisfree/2017/mar/24/donald-trumps-dizzying-time-magazine-interview-trumpspeak>.
22. Bill Moyers, „A Group of Experts Wrote a Book about Donald Trump’s Mental Health—and the Controversy Has Just Begun“, *Mother Jones*, Sept. 23, 2017, <http://www.motherjones.com/politics/2017/09/a-group-of-experts-wrote-a-book-about-donald-trumps-mental-health-and-the-controversy-has-just-begun/>.
23. <https://science.ksc.nasa.gov/shuttle/missions/51-l/docs/rogers-commission/Appendix-F.txt>.

BIBLIOGRAFIJA

- Abrams, Lindsay. "BBC Staff Ordered to Stop Giving Equal Air-time to Climate Deniers." *Salon*, July 6, 2014. http://www.salon.com/2014/07/06/bbc_staff_ordered_to_stop_giving_equal_air_time_to_climate_deniers/.
- Arendt, Hannah. *The Origins of Totalitarianism*. New York: Harcourt, Brace, 1951.
- Asch, Solomon. "Opinions and Social Pressure." *Scientific American* 193 (November 1955): 31–35.
- Beck, Julie. "This Article Won't Change Your Mind." *Atlantic*, March 13, 2017.
- Bedley, Scott. "I Taught My 5th-Graders How to Spot Fake News: Now They Won't Stop Fact-Checking Me." *Vox*, May 29, 2017. <https://www.vox.com/first-person/2017/3/29/15042692/fake-news-education-election>.
- Benson, Ophelia, and Jeremy Stangroom. *Why Truth Matters*. London: Continuum, 2006.
- Berube, Michael. "The Science Wars Redux." *Democracy Journal* (winter 2011): 64–74.
- Blackburn, Simon. *Truth: A Guide*. Oxford: Oxford University Press, 2007.
- Boghossian, Paul. *Fear of Knowledge*. Oxford: Oxford University Press, 2006.
- Bolstad, Erika. "Florida Republicans Demand Climate Change Solutions." *Scientific American*, March 15, 2016. <https://www.scientificamerican.com/article/florida-republicans-demand-climate-change-solutions/>.

- Boykoff, Maxwell, and Jules Boykoff. "Balance as Bias: Global Warming and the US Prestige Press." *Global Environmental Change* 14 (2004): 125–136.
- Braman, Donald, et al. "The Polarizing Impact of Science Literacy and Numeracy on Perceived Climate Change Risks." *Nature Climate Change* 2 (2012): 732–735.
- Bridges, Tristan. "There's an Intriguing Reason So Many Americans Are Ignoring Facts Lately." *Business Insider*, Feb. 27, 2017.
- Cadwalladr, Carole. "Daniel Dennett: 'I Begrudge Every Hour I have to Spend Worrying about Politics.'" *Guardian*, Feb. 12, 2017. <https://www.theguardian.com/science/2017/feb/12/daniel-dennett-politics-bacteria-bach-back-dawkins-trump-interview>.
- Calcutt, Andrew. "The Truth about Post-Truth Politics." *Newsweek*, Nov. 21, 2016.
- Coll, Steve. *Private Empire: ExxonMobil and American Power*. New York: Penguin, 2012.
- Collin, Finn. *Science Studies as Naturalized Philosophy*. Synthese Library Book Series, vol. 348. New York: Springer, 2011.
- Cunningham, Brent. "Rethinking Objectivity." *Columbia Journalism Review* 42, no. 2 (July–August 2003): 24–32. http://archives.cjr.org/united_states_project/rethinking_objectivity_a_wisco.php.
- DeSteno, David, and Piercarlo Valdesolo. "Manipulations of Emotional Context Shape Moral Judgment." *Psychological Science* 17, no. 6 (2006): 476–477.
- Douglas, Lawrence. "Donald Trump's Dizzying Time Magazine Interview Was 'Trumpspeak' on Display." *Guardian*, March 24, 2017. <https://www.theguardian.com/commentisfree/2017/mar/24/donald-trumps-dizzying-time-magazine-interview-trumpspeak>.
- Edkins, Brett. "Donald Trump's Election Delivers Massive Ratings for Cable News." *Forbes*, Dec. 1, 2016.
- Eilperin, Juliet. "Climate Skeptics Seek to Roll Back State Laws on Renewable Energy." *Washington Post*, Nov. 25, 2012.
- Ellis, Justin. "Why the Huffington Post Doesn't Equivocate on Issues like Global Warming." *NiemanLab*, April 16, 2012. <http://www.niemanlab>.

- org/2012/04/why-the-huffington-post-doesnt-equivocate-on-issues-like-global-warming/
- Farhl, Paul. "One Billion Dollars Profit? Yes, the Campaign Has Been a Gusher for CNN." *Washington Post*, Oct. 27, 2016.
- Fessler, Daniel, et al. "Political Orientation Predicts Credulity Regarding Putative Hazards." *Psychological Science* 28, no. 5 (2017): 651–660.
- Fleeson, Lucinda. "Bureau of Missing Bureaus." *American Journalism Review* (October–November 2003). <http://ajrarchive.org/article.asp?id=3409>.
- Frankfurt, Harry. *On Bullshit*. Princeton: Princeton University Press, 2009.
- Frankfurt, Harry. *On Truth*. New York: Knopf, 2006.
- Gabler, Neal. "Donald Trump Triggers a Media Civil War." *billmoyers.com* (blog), March 25, 2016. <http://billmoyers.com/story/donald-trump-triggers-a-media-civil-war/>.
- Gandour, Ricardo. "Study: Decline of Traditional Media Feeds Polarization." *Columbia Journalism Review*, Sept. 19, 2016. https://www.cjr.org/analysis/media_polarization_journalism.php.
- Gibbs, Nancy. "When a President Can't Be Taken at His Word." *Time*, April 3, 2017.
- Giere, Ronald. *Understanding Scientific Reasoning*. New York: Harcourt, 1991.
- Gottfried, Jeffrey and Elisa Shearer, "News Use Across Social Media Platforms 2016." *Pew Research Center*, May 26, 2016.
- Graves, Lucas. *Deciding What's True: The Rise of Political Fact-Checking in American Journalism*. New York: Columbia University Press, 2016.
- Gross, Paul, and Norman Levitt. *Higher Superstition: The Academic Left and Its Quarrels with Science*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1994.
- Gross, P., N. Levitt, and M. W. Lewis, eds. *The Flight from Science and Reason*. New York: New York Academy of Sciences, 1996.
- Gunther, Marc. "The Transformation of Network News." *Nieman Reports*, June 15, 1999. <http://niemanreports.org/articles/the-transformation-of-network-news/>.

- Halberstam, David. *The Powers That Be*. Urbana: University of Illinois Press, 2000.
- Hansen, James. "The Threat to the Planet." *New York Review of Books*, July 13, 2006. <http://www.nybooks.com/articles/2006/07/13/the-threat-to-the-planet/>.
- Hansen, James. *Storms of My Grandchildren*. New York: Bloomsbury, 2009.
- Healy, Melissa. "Why Conservatives Are More Likely Than Liberals to Believe False Information about Threats." *Los Angeles Times*, Feb. 2, 2017.
- Higgins, Andrew, Mike McIntire, and Gabriel J. X. Dance. "Inside a Fake News Sausage Factory: 'This Is All about Income.'" *New York Times*, Nov. 25, 2016.
- Hoggan, James, and Richard Littlemore. *Climate Cover-Up: The Crusade to Deny Global Warming*. Vancouver: Greystone, 2009.
- Jones, Andrew. "Want to Better Understand 'Post-Truth' Politics? Then Study Postmodernism." *Huffington Post*, Nov. 11, 2016. http://www.huffingtonpost.co.uk/andrew-jones/want-to-better-understand_b_13079632.html.
- Joyce, Christopher. "Rising Sea Levels Made This Republican Mayor a Climate Change Believer." *NPR*, May 17, 2016. <http://www.npr.org/2016/05/17/477014145/rising-seas-made-this-republican-mayor-a-climate-change-believer>.
- Kahan, Dan M. "Climate-Science Communication and the Measurement Problem." *Advances in Political Psychology* 36 (2015): 1–43.
- Kahan, Dan M., et al. "Cultural Cognition of Scientific Consensus." *Journal of Risk Research* 14 (2011): 147–174.
- Kahneman, Daniel. *Thinking Fast and Slow*. New York: Farrar, Straus & Giroux, 2011.
- Kanai, Ryota, Tom Feilden, Colin Firth, and Geraint Rees. "Political Orientations Are Correlated with Brain Structure in Young Adults." *Current Biology* 21, no. 8 (April 26, 2011): 677–680.
- Kessler, Glenn, and Ye Hee Lee Michelle. "President Trump's Cascade of False Claims in Time's Interview on His Falsehoods." *Washington Post*, March 23, 2017.

- Keyes, Ralph. *The Post-Truth Era: Dishonesty and Deception in Contemporary Life*. New York: St. Martin's, 2004.
- Khazan, Olga. "Why Fake News Targeted Trump Supporters." *Atlantic*, Feb. 2, 2017.
- Koertge, N., ed. *A House Built on Sand: Exposing Postmodernist Myths About Science*. Oxford: Oxford University Press, 2000.
- Koppel, Ted. "Olbermann, O'Reilly and the Death of Real News." *Washington Post*, Nov. 14, 2010.
- Kruger, Justin, and David Dunning. "Unskilled and Unaware of It: How Difficulties in Recognizing One's Own Incompetence Lead to Inflated Self-Assessments." *Journal of Personality and Social Psychology* 77, no. 6 (1999): 1121–1134.
- Kuklinski, James, Paul J. Quirk, Jennifer Jerit, David Schwieder, and Robert F. Rich. "Misinformation and the Currency of Democratic Citizenship." *Journal of Politics* 62, no. 3 (Aug. 2000): 790–816.
- Kurtzleben, Danielle. "With 'Fake News,' Trump Moves from Alternative Facts to Alternative Language." NPR, Feb. 17, 2017. <http://www.npr.org/2017/02/17/515630467/with-fake-news-trump-moves-from-alternative-facts-to-alternative-language>.
- Latour, Bruno. "Why Has Critique Run out of Steam? From Matters of Fact to Matters of Concern." *Critical Inquiry* 30 (winter 2004): 225–248.
- Lawrence, Jeff. "Communique Interview: Phillip E. Johnson." *Communique: A Quarterly Journal* (spring 1999).
- Levitin, Daniel J. *Weaponized Lies: How to Think Critically in the Post-Truth Era*. New York: Dutton, 2016.
- Longino, Helen. *Science as Social Knowledge: Values and Objectivity in Scientific Inquiry*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 1990.
- Lynch, Conor. "Trump's War on Environment and Science Are Rooted in His Post-Truth Politics—and Maybe in Postmodern Philosophy." *Salon*, April 1, 2017. <http://www.salon.com/2017/04/01/trumps-war-on-environment-and-science-are-rooted-in-his-post-truth-politics-and-maybe-in-postmodern-philosophy/>.
- Lynch, Michael. *In Praise of Reason*. Cambridge, MA: MIT Press, 2012.

- Lynch, Michael. *True to Life: Why Truth Matters*. Cambridge, MA: MIT Press, 2004.
- Macur, Juliet. "Why Do Fans Excuse the Patriots' Cheating Past?" *New York Times*, Feb. 5, 2017.
- Maheshwari, Sapna. "How Fake News Goes Viral: A Case Study." *New York Times*, Nov. 20, 2016.
- Manjoo, Farhad. *True Enough: Learning to Live in a Post-Fact Society*. Hoboken, NJ: Wiley, 2008.
- Marantz, Andrew. "Trolls for Trump: Meet Mike Cernovich, the Meme Mastermind of the Alt-Right." *New Yorker*, Oct. 31, 2016.
- Marche, Stephen. "The Left Has a Post-Truth Problem Too: It's Called Comedy." *Los Angeles Times*, Jan. 6, 2017.
- Marcus, Ruth. "Forget the Post-Truth Presidency: Welcome to the Pre-Truth Presidency." *Washington Post*, March 23, 2017.
- Marusak, Joe. "Fake News Author Is Fired; Apologizes to Those Who Are 'Disappointed' by His Actions." *Charlotte Observer*, Jan. 19, 2017.
- McIntyre, Lee. "The Attack on Truth." *Chronicle of Higher Education*, June 8, 2015.
- McIntyre, Lee. *Dark Ages: The Case for a Science of Human Behavior*. Cambridge, MA: MIT Press, 2006.
- McIntyre, Lee. *Respecting Truth: Willful Ignorance in the Internet Age*. New York: Routledge, 2015.
- Mercier, Hugo, and Daniel Sperber. "Why Do Humans Reason? Arguments for an Argumentative Theory." *Behavioral and Brain Sciences* 34, no. 2 (2011): 57–111.
- Meyer, Robinson. "The Rise of Progressive 'Fake News.'" *Atlantic*, Feb. 3, 2017.
- Mooney, Chris. "Once and For All: Climate Denial Is Not Postmodern." *DeSmog Blog.com*, Feb. 28, 2011. <https://www.desmogblog.com/once-and-all-climate-denial-not-postmodern>.
- Mooney, Chris. *The Republican Brain: The Science of Why They Deny Science—And Reality*. Hoboken, NJ: Wiley, 2012.
- Mooney, Chris. *The Republican War on Science*. New York: Basic Books, 2005.

- Nichols, Tom. *The Death of Expertise: The Campaign against Established Knowledge and Why It Matters*. Oxford: Oxford University Press, 2017.
- Nyhan, Brendan and Jason Reifler. "The Roles of Information Deficits and Identity Threat in the Prevalence of Misperceptions." February 24, 2017. <https://www.dartmouth.edu/~nyhan/opening-political-mind.pdf>.
- Nyhan, Brendan, and Jason Reifler. "When Corrections Fail: The Persistence of Political Misperceptions." *Political Behavior* 32, no. (2) (June 2010): 303–330.
- Ohlheiser, Abby, and Ben Terris. "How Mike Cernovich's Influence Moved from the Internet Fringes to the White House." *Washington Post*, April 7, 2017.
- Oreskes, Naomi, and Erik Conway. *Merchants of Doubts: How a Handful of Scientists Obscured the Truth on Issues from Tobacco Smoke to Global Warming*. New York: Bloomsbury, 2010.
- Pennock, Robert. "The Postmodern Sin of Intelligent Design Creationism." *Science and Education* 19 (2010): 757–778.
- Perez-Pena, Richard. "Newspaper Circulation Continues to Decline Rapidly." *New York Times*, Oct. 27, 2008.
- Pew Research Center. "State of the News Media 2016: Newspapers Fact Sheet" (June 15, 2016). <http://assets.pewresearch.org/wp-content/uploads/sites/13/2016/06/30143308/state-of-the-news-media-report-2016-final.pdf>.
- Pierson, David. "Facebook Bans Fake News from Its Advertising Network—but not Its News Feed." *Los Angeles Times*, Nov. 15, 2016.
- Quine, W. V. O., and J. S. Ullian. *The Web of Belief*. New York: McGraw Hill, 1978.
- Rabin-Havt, Ari. *Lies, Incorporated: The World of Post-Truth Politics*. New York: Anchor Books, 2016.
- Redlawsk, David, et al. "The Affective Tipping Point: Do Motivated Reasoners Ever 'Get It'?" *Political Psychology* 31, no. 4 (2010): 563–593.
- Resnick, Gideon. "Trump's Son Says Mike 'Pizzagate' Cernovich Deserves a Pulitzer." *The Daily Beast*, April 4, 2017. <http://www.thedailybeast.com/trumps-son-says-mike-pizzagate-cernovich-deserves-a-pulitzer>.
- Samuel, Alexandra. "To Fix Fake News, Look to Yellow Journalism."

- Jstor Daily*, Nov. 29, 2016. <https://daily.jstor.org/to-fix-fake-news-look-to-yellow-journalism/>.
- Schudson, Michael. *Discovering the News: A Social History of American Newspapers*. New York: Basic Books, 1973.
- Seelye, Katharine. "Newspaper Circulation Falls Sharply." *New York Times*, Oct. 31, 2006.
- Shane, Scott. "From Headline to Photograph, a Fake News Masterpiece." *New York Times*, Jan. 18, 2017.
- Shear, Michael. "What Trump's Time Interview Shows about His Thinking." *New York Times*, March 23, 2017.
- Shermer, Michael. *The Believing Brain*. New York: Times Books, 2011.
- Silberman, G. 1993. "Phil Johnson's Little Hobby." *Boalt Hall Cross-Examiner* 6, no. 2 (1993): 1, 4, 9–10.
- Snyder, Timothy. *On Tyranny: Twenty Lessons from the 20th Century*. New York: Tim Duggan Books, 2017.
- Sokal, Alan. "A Physicist Experiments with Cultural Studies." *Lingua Franca* (May–June 1996).
- Sokal, Alan. "Transgressing the Boundaries: Toward a Transformative Hermeneutics of Quantum Gravity." *Social Text* 46–47 (spring–summer 1996): 217–252.
- Soll, Jacob. "The Long and Brutal History of Fake News." *Politico*, Dec. 18, 2016. <http://www.politico.com/magazine/story/2016/12/fake-news-history-long-violent-214535>.
- Specter, Michael. *Denialism: How Irrational Thinking Hinders Scientific Progress, Harms the Planet, and Threatens Our Lives*. New York: Penguin, 2009.
- Stanley, Jason. *How Propaganda Works*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 2015.
- Subramanian, Samantha. "Inside the Macedonian Fake-News Complex." *Wired*, Feb. 15, 2017.
- Sunstein, Cass. *Infotopia: How Many Minds Produce Knowledge*. Oxford: Oxford University Press, 2006.
- Tani, Maxwell. "Some of Trump's Top Supporters Are Praising a Conspiracy Theorist Who Fueled 'Pizzagate' for His Reporting." *Business Insider*, April 4, 2017.

- Taylor, Adam. "Trump Loves a Conspiracy Theory: Now His Allies in the Fringe Media Want Him to Fall for One in Syria." *Washington Post*, April 7, 2017.
- Thaler, Richard. *Misbehaving: The Making of Behavioral Economics*. New York: Norton, 2015.
- Trivers, Robert. *The Folly of Fools: The Logic of Deceit and Self-Deception in Human Life*. New York: Basic Books, 2011.
- Trump, Donald, with Tony Schwartz. *The Art of the Deal*. New York: Random House, 1992.
- Viner, Katharine. "How Technology Disrupted the Truth." *Guardian*, July 12, 2016. <https://www.theguardian.com/media/2016/jul/12/how-technology-disrupted-the-truth>.
- Warner, Judith. "Fact-Free Science." *New York Times Magazine*, Feb. 25, 2011.
- Wason, P. C. "On the Failure to Eliminate Hypotheses in a Conceptual Task." *Quarterly Journal of Experimental Psychology* 12 (1960): 129–140.
- Westen, Drew, et al. "Neural Bases of Motivated Reasoning: An fMRI Study of Emotional Constraints on Partisan Political Judgment in the 2004 U.S. Presidential Election." *Journal of Cognitive Neuroscience* 18, no. 11 (Nov. 2006): 1947–1958.
- Wingfield, Nick, Mike Isaac, and Katie Benner. "Google and Facebook Take Aim at Fake News Sites." *New York Times*, Nov. 14, 2016.
- Woolf, Christopher. "Back in the 1890s, Fake News Helped Start a War." *Public Radio International*, Dec. 8, 2016. <https://www.pri.org/stories/2016-12-08/long-and-tawdry-history-yellow-journalism-america>.

KITŲ SKAITINIŲ SĄRAŠAS

- Blackburn, Simon. *Truth: A Guide*. Oxford: Oxford University Press, 2007.
- Frankfurt, Harry. *On Bullshit*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 2009.
- Kahneman, Daniel. *Thinking Fast and Slow*. New York: Farrar, Straus & Giroux, 2011.
- Lynch, Michael. *In Praise of Reason*. Cambridge, MA: MIT Press, 2012.
- McIntyre, Lee. *Respecting Truth: Willful Ignorance in the Internet Age*. New York: Routledge, 2015.
- Nyhan, Brendan, and Jason Reifler. "When Corrections Fail: The Persistence of Political Misperceptions." *Political Behavior* 32, no. 2 (June 2010): 303–330.
- Oreskes, Naomi, and Erik Conway. *Merchants of Doubts: How a Handful of Scientists Obscured the Truth on Issues from Tobacco Smoke to Global Warming*. New York: Bloomsbury, 2010.
- Rabin-Havt, Ari. *Lies, Incorporated: The World of Post-Truth Politics*. New York: Anchor Books, 2016.
- Redlawsk, David, et al. "The Affective Tipping Point: Do Motivated Reasoners Ever 'Get It'?" *Political Psychology* 31, no. 4 (2010): 563–593.
- Snyder, Timothy. *On Tyranny: Twenty Lessons from the 20th Century*. New York: Tim Duggan Books, 2017.
- Stanley, Jason. *How Propaganda Works*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 2015.
- Trivers, Robert. *The Folly of Fools: The Logic of Deceit and Self-Deception in Human Life*. New York: Basic Books, 2011.

RODYKLĖ

2016 m. rinkimų į prezidento postą
kampanija. *Taip pat žr.* Clinton,
Hillary; Trump, Donald
 antraštinis masalas ir, 85, 88
 melagingos naujienos ir, 52,
 85–89
 Rusija ir, 18, 21, 85–86, 88,
 125–126
 Rytų Europa ir, 85–86
 šališka politika ir, 85–88
 televizijos tinklai ir, 75–76

A

Abejonės, 22, 29–34
Ailes, Roger, 60, 113
Alternatyvieji faktai, 13, 14, 20,
112, 116
 apibrėžtys, 19, 20, 24, 33
 autoritarinė politika ir, 19,
 90–92
 Kellyanne Conway ir 20,
 112–114

Amerikos naftos institutas (*API*),
34, 36, 70
Antraštinis masalas, 29, 65, 85, 88
Arendt, Hannah, 90
Asch, Solomon, 40–41, 55
Autoritarinė politika, 19, 90–92, 98

B

„Brexito“ balsavimas, 17, 19, 24, 25
Bedley, Scott, 94–95, 124
Bendroji nusikaltimų ataskaita,
18–19
 Taip pat žr. FTB (Federalinis
 tyrimų biuras)
Berube, Michael, 109–110
Binkowski, Brooke, 94
Boykoff, Maxwell ir Jules Boykoff,
69–70
Breitbart News Network, 86, 113
Bush, George W., 19, 46–47, 65,
90–91, 117

C

Camerota, Alisyn, 18–19
 Cason, James, 121–122
 Cernovich, Mike, 113–114
Challenger katastrofa, 59, 127–128
 Cheney, Lynne, 99
 Clinton, Hillary, 18, 75, 84–88, 113, 114
 Taip pat žr. 2016 m. rinkimų į prezidento postą kampanija
 Clinton, William J. (Bill), 59, 88, 113
 CNN (*Cable News Network*)
 atsiradimas, 58–65
 šališkumas, 60, 61, 65, 75–76
 Colbert, Stephen, 19
 Conway, Erik, 29–30, 32, 104
 Conway, Kellyanne, 20, 112–114, 116
 Cronkite, Walter, 57, 114
 Cruz, Ted, 36

D

Death of Expertise, The (Nichols), 59
 Dennett, Daniel, 112–113
 Derrida, Jacques, 97, 101, 104, 107–108
 Dešinysis šališkumas. *Taip pat* žr. Melagingos naujienos; Šališkas naujienų pateikimas; Šališka politika

2016 m. rinkimai ir, 86
 finansinės iniciatyvos ir, 105–106
 melagingos naujienos ir, 86–88
 mokslo neigimas ir, 20, 103–113
 negatyvumo šališkumas, 52
 postmodernizmas ir, 20, 90–100, 103–113
Swift Boat Veterans for Truth ir, 116–120

DeSteno, David, 45
Discovering the News (M. Schudson), 80–81
 Diskusijos apie rūkymą, 29–32
Doomsday Cult, The (L. Festinger), 40
 Dunning, David, 44, 47–48, 50
 Dunning'o ir Kriuger'io efektas, 44, 47–48, 50

E

Elliot, George, 117–118
 Emocinio lūžio taškas, 44, 120–121
 Evoliucija, 25, 28, 104–106
ExxonMobil, 33–34

F

Fact-Free Science (J. Warner), 103–104
 Faktų tikrinimas, 68, 70, 92, 94
 Fašizmas, 92, 98

Feisbukas, 53, 76–77, 88, 93,
 Fessler, Daniel, 52
 Festinger, Leon, 39–40, 55
 Feynman, Richard, 129
 Finansinės iniciatyvos, 85
 antraštinis masalas, 29, 85, 88
 dešinysis šališkumas ir, 105–106
 diskusijos apie rūkymą, 29–32
 įmonių finansuojamas mokslo
 neigimas ir, 70
 melagingos naujienos, 84–86
 viešieji ryšiai ir, 30–32, 34, 56,
 129
 žiniasklaida ir, 68–69
 Foucault, Michel, 97–98
 Fox News, 60–63, 65, 68, 75, 125
 teisingas ir pusiausvyrą pa-
 laikantis informacijos patei-
 kimas, 63–65, 68
 melagingos naujienos ir, 61–62
 šališkumas, 60–61
 2016 m. prezidento rinkimai
 ir, 75
 Frankfurt, Harry, 21
 FTB (Federalinis tyrimų biuras),
 18–19, 21, 86, 125

G

„George C. Marshall“ institutas, 34
 Gibbs, Nancy, 115
 Gingrich, Newt, 18, 21
 Ginklų kontrolė, 60
 Goebbels, Joseph, 91

Gross, Paul, 100–102
 Grupės poveikis, 53–55
 Grupinis mąstymas, grupės
 poveikis, 53–55
 Guglas, 77, 85, 88–89, 93

H

„Heartland“ institutas, 33–34
 Hannity, Sean, 61, 63
 Hansen, James, 67–68
 Harris, Cameron, 86
Higher Superstition (P. Gross ir
 N. Levitt), 100, 102
 Hill, John, 29
 Holokaustas, 88, 92
How Propaganda Works
 (J. Stanley), 90–92

I, Į

Ideologinės sistemos, 24, 27, 37, 58,
 86, 100
 abejonės ir, 20–21
 dešinieji postmodernistai,
 103–113
 diskusijos apie rūkymą ir, 29
 eksperto žinios ir, 59, 70–71
 grupės poveikis ir, 53–54
 idėjų kalvės ir, 104–105
 ideologinis paklusnumas, 55
 klaidingas atitikmuo ir, 55
 koreguojamieji įrodymai ir, 47

- mokslo neigimas ir, 17–19, 28
post tiesa ir, 22–24
 postmodernizmas ir, 92, 98–100
 priešingas poveikis ir, 47
 propaganda ir, 90–91
 socialinis konstruktyvizmas, 99, 108–109
 Įmonių interesai, 29–34
 Incidentas Švedijoje, 125–126
 Informacijos fanatikų bendruomenės, 43, 55, 76, 79
 Informacijos šališkumas, 69–70, 117
Infotopia (C. Sunstein), 53
 Inhofe, James, 36, 50, 104
 Irano įkaitų krizė, 57–59
 Ispanijos ir Amerikos karas, 81–82, 88
- J**
- Johnson, Phillip, 105–106
 Jutubas, 76–79, 83–84, 86–88
- K**
- Kabeliniai naujienų tinklai, 58–59, 75–76
Taip pat žr. CNN (Cable News Network)
 Kahneman, Daniel, 43, 48
 Kairysis šališkumas, 20, 62–65, 92–93, 96, 100, 103–104, 109–113
Taip pat žr. Postmodernizmas; Šališka politika
 Kampanija *Swift Boat Veterans for Truth*, 116–117
 Kerry, John, 117–118
 Keynes, John Maynard, 26
 Klaidingas atitikmuo 13, 65, 75, 93, 118, 124
 apibrėžtis, 131
 Ideologinės sistemos ir, 55
 naujienų žiniasklaida ir, 53–55, 65, 75, 118, 124
post tiesa ir, 22–23
 Klimato kaita
 „Heartland“ institutas ir, 33–34
 ekonominiai interesai, 32, 88
 George W. Bush ir, 29
 idėjų kalvės ir, 33, 104, 105
 įmonių finansuojamas mokslo neigimas, 32–36, 65, 67
 informacijos pateikimas žiniasklaidos priemonėse, 60, 69–71, 120–121
 melagingos naujienos ir, 60
 mokslo neigimas ir, 22, 24–25, 27–28, 32–36
 netikros abejonės ir, 28–32, 36–37, 67–71
 postmodernizmas ir, 109–113
 protingo sumanymo teorija ir, 105, 106, 108, 113
 šališka politika ir, 22–23, 42, 121–122
 skepticizmas ir, 32, 96, 98, 112, 118

- tabako sektoriaus parama, 32, 34, 129
- tradicinė žiniasklaida ir, 56–72, 76, 77, 118–120
- vienareikšmė mokslininkų nuomonė dėl, 34, 36, 37, 67–69, 70
- Koch, Charles, ir David Koch, 33
- Kognityvinis disonansas, 39–42
- apibrėžtys, 131
- eksperimentiniai darbai, 39–40
- grupės poveikis, 53–55
- Paskutiniojo Teismo dienos kultas, 40
- savivertė ir, 339, 122
- visuomenės spaudimas ir, 40–42
- Kognityvinis šališkumas 38–56, 79, 91, 96, 117, 122–123, 129
- elgsenos ekonomika ir, 43
- grupės poveikis, 53–55
- kontrnaratyvai ir, 69, 117–118
- mokslinis mąstymas ir, 27–28
- negatyvumo šališkumas, 52
- pakartojimo poveikis, 91
- pernelyg didelio pasitikėjimo šališkumas, 47–50
- post tiesa* ir, 53–55
- šališka politika ir, 52
- šaltinio užmarštis, 43
- savęs įtvirtinimas ir, 122
- saviapgaulė ir, 50
- smegenų veikla ir, 50
- socialinė psichologija ir, 39–42
- sprendimų priėmimas ir, 43–45
- Kontrnaratyvai
- kognityvinis šališkumas ir, 69, 116
- melagystės ir, 68, 116, 118
- motyvuotasis mąstymas ir, 69, 117
- Koppel, Ted, 57–58, 61–62
- Kraštutiniai dešinieji, 17, 88, 113–114
- Kritinis mąstymas, 24, 53, 84, 96, 104, 122, 124, 120–12
- Kruger, Justin, 47–48, 50–52
- Kuklinski, James, 121
- L**
- Latour, Bruno, 108–109
- Latsabidze, Beqa, 85–86
- Levitin, Daniel J., 94
- Levitt, Norman, 101–102
- Limbaugh, Rush, 59–60
- Lynch, Michael, 96–97
- Lyotard, Jean-Francois, 97
- M**
- Manjoo, Farhad, 116–117
- Marche, Stephen, 62–63
- Marcus, Ruth, 124–127
- Martin, Dorothy, 40
- Masinio naikinimo ginklai (MNG), 19, 46
- Mąstymas. Žr. Moralinis mąstymas; Motyvuotasis mąstymas

- abejonės ir, 29–32
- antiretrovirusiniai vaistai ir, 22
- dešinysis šališkumas ir, 20, 103–113
- diskusijos apie rūkymą ir, 28–31
- ekonominiai interesai ir, 29
- evoliucija ir, 104–108
- ideologinės sistemos ir, 28
- įmonių finansuojamas mokslo neigimas, 32
- klimato kaita ir, 22–23, 24, 27–28, 32–36
- objektyvumas ir, 65–71, 99–100
- post tiesa* ir, 37
- postmodernizmas ir, 103–104
- protingo sumanymo teorija, 104–108, 113
- šališka politika ir, 103–113
- vienareikšmė mokslininkų nuomonė ir, 18, 29–30, 33–34, 37, 65–68, 70
- viešieji ryšiai ir, 29–30, 30–32, 34, 129
- Mažėjantis žmogžudysčių skaičius, 18–19, 21, 37
- Mbeki, Thabo, 22
- Melagingos naujienos 73–95
 - 2016 m. rinkimai į prezidento postą ir, 52, 85–89
 - antraštinis masalas, 29, 85, 88
 - apibrėžtys, 85, 131
 - dešinysis šališkumas ir, 86–88
 - faktų tikrinimas ir, 92–95
 - finansinės iniciatyvos, 85–86
 - Fox News* ir, 60–63, 65, 68, 75, 125
 - istorija, 79–85
 - kaip dezinformacija, 85–86, 88–89
 - kaip komedija arba satyra, 60–63, 86
 - kaip propaganda, 71–72, 90–92,
 - kairysis šališkumas ir, 92–93
 - klaidingas atitikmuo ir, 92–93
 - klimato kaita ir, 59–60
 - mažėjantis žmogžudysčių skaičius, 18–19, 21, 37
 - pizzagate*, 88, 113
 - post tiesa* ir, 95
 - postmodernizmas ir, 113–114
 - šališka politika ir, 42, 61–63, 85–86
- Melagystė, 20–21, 38, 68–69, 92
 - apibrėžtis, 20–21
 - duoti atkirtį, 118–119
 - faktų tikrinimas, 37, 70–71, 94
 - kontrnaratyvai ir, 68–69, 116–118
 - melas ir melagystė, 21
 - sąmoningas nežinojimas ir, 21, 86–88, 118–119
- Melas ir melagystės
 - Merchants of Doubt* (N. Oreskes ir E. Conway), 29–30, 32–33, 104
 - Misbehaving* (R. Thaler), 43
- Mokslinis mąstymas, 27–28, 29–32, 99–100, 108–109
- Taip pat žr.* Mokslo neigimas

Mokslo neigimas. *Taip pat žr.*
 Objektivumas; Mokslinis
 mąstymas
 Mokslo sociologija, 99–100
 Mooney, Chris, 103–104
 Moralinis mąstymas, 45
 Motyvuotasis mąstymas 44–45, 76,
 118, 120
 apibrėžtys, 44, 131
 Dunning'o ir Kriuger'io efektas,
 47–48, 50–52, 131
 emocinio lūžio taškas, 47,
 120–121
 emocinis kontekstas ir, 45–46
 emocinis turinys ir, 45–46
 kontrnaratyvai ir, 68–69, 116
 koreguojamieji įrodymai ir, 46,
 120–121
 patvirtinimo šališkumas ir,
 44–45
 priešingas poveikis, 43, 46–47,
 50, 52, 120–121, 131
 priklausymas komandai ir, 45
 šališka politika ir, 120–121
 smegenų funkcija ir, 45–46
 socialiniai tinklai ir, 76–77
 Moynihan, Patrick, 124
 MSNBC, 60–61, 75

N

New York Times, 21, 33, 56, 59, 69,
 77, 83, 85–86, 94, 108, 125
 Donald Trump ir, 21, 124

kaip prestižinė spauda, 56–57,
 83
 klimato kaita ir, 33, 69–70,
 108–109
 melagingos naujienos ir, 85–89
 pusiausvyrą palaikantis
 informacijos teikimas ir, 69–70,
 79, 83
 Nichols, Tom, 59
 Nietzsche, Friedrich, 97–98
 Nunes, Devin, 126
 Nuomonių poliarizacija, 76–77
 Nyhan, Brendan, 46–47, 122

O

Objektivumas. *Taip pat žr.* Post-
 modernizmas; Mokslo neigimas
 apibrėžtis, 20
 mokslo neigimas ir, 65–71,
 99–100
 perspektyvizmas, 98
post tiesa ir, 19
 postmodernizmas ir, 20, 98–99,
 103–104
 radikalusis skepticizmas, 98–99
 šališka politika ir, 65–71, 73–74,
 78–79
 šališkas naujienų pateikimas ir,
 63–65, 71, 80–81, 83–84
 spauda ir, 83
 tiesos sąvoka ir, 20–21, 99
 tradicinė žiniasklaida ir, 83–84
On Bullshit (H. Frankfurt), 21

Opinions and Social Pressure

(S. Asch), 40, 55

Oreskes, Naomi, 29–30, 32, 105

Orwell, George, 17, 19, 38, 56, 96,
115

P

Pagarba tiesai, 24

Pakartojimo poveikis, 43, 91

Papazoglou, Alexis, 98

Patvirtinimo šališkumas, 41–42,

44, 53, 60, 76, 91, 120, 124

apibrėžtys, 131

disonanso mažinimas ir, 43

emocinio lūžio taškas ir, 47,

120–121, 158–159

grupės poveikis, 53–55

informacijos fanatikų ben-

druomenės ir, 56

įrodymai nervų sistemos

lygmeniu, 45–46

koreguojamieji įrodymai ir, 47,
120

loginio galvosūkio sprendėjų

tyrimas, 53

motyvuotasis mąstymas ir,

44–45, 76, 118, 120

protingo sumanymo teorija,

105, 106, 108, 112–113

savęs įtvirtinimas ir, 122

socialiniai tinklai ir, 76–77

Pennock, Robert, 105–106, 113

Pizzagate, 88, 113

Pokalbių radijas, 59–60

Post tiesa

apibrėžtys, 17–22, 24, 131

atsiradimas, 17–18

Donald Trump ir, 115–117

emocinio lūžio taškas, 120–121,

grupės poveikis ir, 53–55

ideologinės sistemos ir, 23–24

klaidingas atitikmuo ir, 22–24

kognityvinis šališkumas ir,

53–54

kova su *post tiesa*, 93–95,

118–123, 129

melagingos naujienos ir, 94

mokslo neigimas ir, 37

naujienų fanatikų ben-

druomenės ir, 53–55

objektyvumas ir, 19

pagarba tiesai, 24

pasekmės, 127–128

postmodernizmas ir, 96,

98–100, 112–114

pre tiesa ir, 124–128

priešingas rezultatas ir, 120–121

šališka politika ir, 120–121

satyra ir, 62–63

socialiniai tinklai ir, 95

supratimo vertė politikoje,

11–14

tiesa, jos sąvoka, 20–21, 116–118

žurnalizmas ir, 71–72

Postmodern Condition, The J. F.

Lyotard), 97, 101, 104

Postmodernizmas. *Taip pat žr.*

Objektyvumas

A. Sokalo pokštas, 101–102
 apibrėžtys, 96–97, 131
 autoritarinė politika ir, 98–99
 dekonstravimas, 97–98, 106
 dešinieji postmodernistai, 20,
 98–99, 103–113
 evoliucija ir, 104–107, 113
 fašizmas ir, 92, 98
 ideologinės sistemos ir, 92,
 96–98
 kairysis postmodernizmas,
 101–102, 104, 109–113
 klimato kaita ir, 109–112
 melagingos naujienos ir,
 113–114
 mokslo neigimas ir, 104–105
 objektyvumas ir, 20, 98–99, 103
post tiesa ir, 96, 98–99, 112–114
 proto sumanymo teorija ir,
 106–107
 šališka politika ir, 108–113
 skepticizmas ir, 112
 socialinis konstruktyvizmas,
 100–102, 107–109
Pre tiesa, 125–128
 Prestižinė spauda
 apibrėžtys, 131
 patikima tiesa ir, 76–79, 94–95
 pusiausvyrą palaikantis infor-
 macijos pateikimas, 69–70
 žinių aukso amžius ir, 56–57
 Priešingas poveikis, 43–47, 50, 52,
 120. *Taip pat* žr. Motyvuotasis
 mąstymas
 Priklausymas komandai, 44–45

Propaganda, 71–72, 90–91, 92

R

Rabin-Havt, Ari, 29–30
 Racionalus mąstymas
 disonanso mažinimas, 44
 ego gynyba ir, 38–39
 emociniai kontekstai ir, 44
 grupės poveikis, 53–55
 iracionalumas ir, 25, 39–42, 44
 kognityvinis disonansas ir, 25,
 39–42, 44
 priklausymas komandai ir,
 44–45
 Reagan, Ronald, 32, 127
 Redlawsk, David, 47, 120–121
 Reifler, Jason, 46–47, 120, 122
 Rice, Susan, 114
 Rinkimai. Žr. 2016 m. rinkimų į
 prezidento postą kampanija, 17,
 25, 52, 75–76, 79, 84–86, 88, 113
 Rinkimų į prezidento postą kam-
 panija. Žr. 2016 m. rinkimų į
 prezidento postą kampanija
 Rove, Karl, 90
 Rusija, 18, 20, 21, 85, 86

S, Š

Šališka politika. *Taip pat* žr.
 Melagingos naujienos;
 Šališkas naujienų pateikimas

- dešinieji postmodernistai, 103–113
- eksperto žinios ir, 59, 70–71
- emocinio lūžio taškas ir, 44, 120–121
- grupės poveikis ir, 53–55
- idėjų kalvės ir, 104–105
- ideologinis paklusnumas ir, 55
- klaidingas atitikmuo ir, 55, 65, 75–76, 118, 124
- klimato kaita ir, 60
- kognityvinis šališkumas ir, 50–52
- koreguojamieji įrodymai ir, 47–48
- mažėjantis žmogžudysčių skaičius, 18–19, 21, 37
- melagingos naujienos ir, 85, 86–88
- mokslo neigimas ir, 37, 103–113
- naujienų žiniasklaida ir, 55, 65, 75–76, 118, 124
- negatyvumo šališkumas, 50–52
- objektyvumas ir, 63–64, 65–71, 79–80
- patiklumas ir, 52
- pokalbių radijas ir, 59–60
- politinis identitetas ir, 52
- post tiesa* ir, 120–121
- postmodernizmas ir, 108–113
- priešingas rezultatas ir, 46–47
- sąmoningas nežinojimas ir, 21–22, 86, 118
- savęs įtvirtinimas ir, 122
- smegenų funkcija ir, 52
- Šališkas naujienų pateikimas. *Taip pat žr.* Melagingos naujienos; Šališka politika argumentai prieš, 60–62
- ekonominis potencialas, 61
- faktų tikrinimas ir, 70–71
- kabeliniai naujienų tinklai ir, 63–65
- klaidingas atitikmuo ir, 55, 65, 75–76, 118, 124
- klimato kaita ir, 22–23, 42, 121–122
- komercinė sėkmė, 61
- melagingos naujienos ir, 61–63
- naujienų žiniasklaida, 58–63
- neigimo diskursas ir, 70
- netikros abejonės ir, 65–69
- objektyvumas ir, 63–65, 68, 80–81, 83–84
- pokalbių radijas, 59–60
- pusiausvyrą palaikantis informacijos pateikimas ir, 69–70
- teisingas ir pusiausvyrą palaikantis informacijos pateikimas ir, 63–71
- Šališkumas. *Žr.* Kognityvinis šališkumas; Patvirtinimo šališkumas; Informacijos šališkumas; Kairysis šališkumas; Šališkas naujienų pateikimas; Dešinysis šališkumas
- Sąmoningas nežinojimas, 21, 86–88, 118–119
- Sąsaja tarp vakcinų ir autizmo, 65–67, 68–69, 118

- Schudson, Michael, 80
 Sinclair, Upton, 44
 Skepticizmas 33, 60–61, 98–99,
 112–113
Taip pat žr. Abejonės
 Smegenų veikla, 45, 52
Snopes, 92–94
 Snyder, Timothy, 92
Social Text hoax, 101–102
 Socialiniai tinklai
 Feisbukas, 53, 76–77, 88, 93
 informacijos fanatikų ben-
 druomenės ir, 43, 53–55, 56–57,
 76–79
 Jutubas, 76
 kraštutinių dešiniųjų pažiūrų
 žiniasklaida ir, 113–114
 motyvuotasis mąstymas ir,
 76–77
 patvirtinimo šališkumas ir,
 76–77
post tiesa ir, 95
 tradicinės žiniasklaidos popu-
 liarumo sumažėjimas ir, 73–79
 Tviteris, 72, 76, 86, 88, 113–114,
 125, 127
 Socialinis konstruktyvizmas,
 99–100, 108–109
 Socialinis paklusnumas, 39–40, 55
Taip pat žr. Asch, Solomon;
 Festinger, Leon
 Sokal, Alan, 101–102, 112
 Spauda. *Taip pat* žr. pavieniai
 žiniasklaidos kanalai
 geltonoji žurnalistika ir, 81–83
 patikima tiesa ir, 76–79
 šališkumas ir, 69–70
 Spicer, Sean, 20, 112
 Sporto sirgaliai, 44–45
 Stanley, Jason, 90–92
 Stewart, Jon, 62–63
 Straipsnis apie dešrelių fabriką,
 85–86
 Straipsnis apie Pakistano
 branduolinį atsaką, 88
 Sunstein, Cass, 53
 Susiskaldymas, 76–77, 117–118
- T**
- Tabako pramonė, 31–36, 105
 Tabako pramonės tyrimų
 komitetas (*TIRC*), 29–30, 33
Telling the Truth (Cheney), 99
 Thaler, Richard, 43–44
Theory of Cognitive Dissonance
 (L. Festinger), 39–40, 55
 Tiesa, jos sąvoka, 20–21, 116–119
 Tradicinė žiniasklaida
 alternatyvioji žiniasklaida,
 71–72
 faktais pagrįstas patikimumas,
 76–79
 faktų tikrinimas, 37, 70–71, 94
 informacijos šaltinių susis-
 kaldymas, 76–77, 116–118
 Internetas ir, 73
 kabelinė televizija, 56–58
 klimato kaita ir, 69–71, 118–120

- objektyvumas ir, 83–84
 pelnas ir, 81–83
 populiarumo sumažėjimas, 56–63, 70–72, 73–74
 prestižinė spauda ir, 56–57, 63–65
 supriešinimas ir, 76–77
 tiriamoji žurnalistika, 57
 žiniasklaidos susiskaldymas, 63–71, 76–77, 116
- Transliuojamoji žiniasklaida
 ekonominis pelnas, 57–58
 Irano įkaitų krizė, 58–59
 kabeliniai naujienų tinklai, 59–63, 73–75
 kaip prestižinė spauda, 56–57, 76
 klaidinga atitiktis ir, 13, 65, 75, 93
 klimato kaita ir, 32–37, 50, 60, 65, 67–70, 88, 102–112, 118–122
 naujienų fanatikų bendruomenės ir, 53–56
 pokytis, 75–76
 žiniasklaidos susiskaldymas, 63–71, 76, 117–118
- True Enough* (F. Manjoo), 116–117
- Trump, Donald
Art of the Deal, 69
 autoritarinė politika, 91
 CNN transliacijos, 18–19, 75, 89–90
 D. Trump'o bokšto sekimas, 125–126
Fox News ir, 75–76
 incidentas Švedijoje, 125–126
 klimato kaita ir, 22–24, 36
 kraštutinių dešiniųjų pažiūrų žiniasklaida ir, 113–114
 melagingos naujienos ir, 71, 85–86, 88–89, 91
post tiesa ir, 115–116
pre tiesos era ir, 17–18, 124–127
 propaganda ir, 22–24
 Rusija ir, 18, 21, 85, 86
 sąmokso teorija dėl gimtosios šalies, 37
 socialiniai tinklai ir, 71–72
 Tviteris ir, 125, 127
- Tucker, Eric, 86–88
 Tversky, Amos, 43, 47–48
 Tviteris, 72, 76, 86, 88, 113–114, 125, 127
- V**
- Vietnamo era, 59, 71, 115–117
 Visuomenės spaudimas, 40
 Visuotinis atšilimas. *Žr.* Klimato kaita
- Z**
- Zucker, Jeff, 75

W

Wakefield, Andrew, 69, 118

Warner, Judith, 103–104

Washington Post, 56–57, 60, 69–70,
92–94, 113, 124

Wason, Peter Cathcart, 41–42, 53

Weaponized Lies (J. Levitin), 94

APIE AUTORIŲ

LEE MCINTYRE yra Filosofijos ir mokslo istorijos centro mokslo darbuotojas Bostono universitete ir etikos dėstytojas Harvardo išplėstinėje mokykloje. Jis knygos „Tamsieji amžiai: Kam reikalingas mokslas apie žmogaus elgesį“ (angl. *Dark Ages: The Case for a Science of Human Behavior*) autorius (MIT Press).

Lee McIntyre

Post tiesa

Redaktorė ir korektorė *Violeta Kočiūnaitė*

Maketuotojas *Ernestas Vinickas*

Viršelio dailininkė *Eglė Raubaitė*

Išleido leidykla „Eugrimas“, Žalgirio 88, LT-09303 Vilnius
Tel. (8 5) 273 3955, el. p. info@eugrimas.lt, www.eugrimas.lt

Spausdino AB „Spauda“, Laisvės pr. 60, LT-05120, Vilnius

Tiražas 2000 egz.